

पुरञ्ज

वर्ष : ४६

नवेम्बर : २००४

अंक - ११

धीरुभडेन पटेव
परिषदप्रमुञ्ज

: परामर्शनसमिति :
भोग्नाभाई पटेव
वरिष्ठ कार्यवाहकसमिति सभ्य

उर्षद त्रिवेदी
प्रकाशनमंत्री

: तंत्री :
योगेश जोषी

गुजराती साहित्य परिषद

मेघाड़ी ज्ञानपीठ ० क. ला. स्वाध्यायमंदिर

गुजराती साहित्य परिषद (प्रकाशन विभाग), गोवर्धनभवन, आश्रम भाः
'टाईम्स' पाठश, नदीकिनारे, अमदावाद-३८० ००८
फोन : २६५८७८४७

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનાં મહત્વનાં ગદ્ય-પ્રકાશનો

ગુજરાતી સાહિત્યનો ઇતિહાસ ગ્રંથ ૧ (બીજી સર્વાધિત આવૃત્તિ)	સ ઊ જોષી, અ. રાવળ, ય શુક્લ સ. રમણ સોની, પરામર્શન ચિમનલાલ ત્રિવેદી	૧૦૦
ગુજરાતી સાહિત્યનો ઇતિહાસ ગ્રંથ ૨/૧ (બીજી સર્વાધિત આવૃત્તિ)	સ ઊ જોષી, અ. રાવળ, ય. શુક્લ સ. રમણ સોની, પરામર્શન ચિમનલાલ ત્રિવેદી	૧૫૦
ગુજરાતી સાહિત્યનો ઇતિહાસ ગ્રંથ ૨/૨ (બીજી સર્વાધિત આવૃત્તિ)	સ ઊ જોષી, અ. રાવળ, ય શુક્લ સ. રમણ સોની, પરામર્શન ચિમનલાલ ત્રિવેદી	૧૩૦
અનઆધુનિકતાવાદ	સ ભોળાભાઈ પટેલ ચન્દ્રકાન્ત ટોપીવાળા	૨૦
ટ્રેજેડી સાહિત્યમા અને જીવનમા	ચી ના. પટેલ	૧૮
તુલનાત્મક કાવ્યશાસ્ત્ર કેટલાક પરિમાણો	સ. ભોળાભાઈ પટેલ, ચન્દ્રકાન્ત ટોપીવાળા	૧૮
પરિષદ પ્રમુખોના ભાષણો ૧ ૨		૧૦૦
લોકસાહિત્ય સંપાદન અને સંશોધન	હરિવલ્લભ ભાયાણી	૧૮
વીક્ષા અને નિરીક્ષા	નગીનદાસ પારેખ	૩૦
પન્નાલાલનું પ્રદાન	સ રઘુવીર ચૌધરી, રમેશ ૨ દવે	૧૨૫
શેક્સ્પિયર	સતપ્રસાદ ભટ્ટ	૧૫૦
સાહિત્ય અને પત્રકારત્વ	સ કુમારપાળ દેસાઈ	૧૩૦
ભાષાશાસ્ત્રની કેડીએ	ગિર્મિ દેસાઈ	૧૭૫
મમ્મટનો કાવ્યવિચાર	નગીનદાસ પારેખ	૩૦૦
પશવત પઠ્યાના એકાકી	સ સતીશ વ્યાસ, મીનલ દવે	૧૪૦
કથા સાહિત્ય અને વિવેચન	પ્રમોદકુમાર પટેલ	૧૨૦
પચતંત્ર	સ અનુ ભોગીલાલ સાહેસરા	૧૮૦
ખરી પડે છે પીંછુ	રીના મહેતા	૮૫
આપણું વિવેચનસાહિત્ય	હીરા ક મહેતા	૧૦૦
ગુજરાતી સાહિત્યનો દસમો દાયકો	મુખ્ય સ ભોળાભાઈ પટેલ સ. રમેશ ૨. દવે પારુલ કે દેસાઈ સજય શ્રીવાદ ભાવે	૯૦
રવીન્દ્રસચય	સ અનિલા દલાલ, ભોળાભાઈ પટેલ	૨૪૦
મધ્યકાલીન કૃતિસૂચિ		
(ગુ સાહિત્યકોશ ૧ મધ્યકાળ)	સ. કીર્તિદા શાહ	૨૪૦
દલપતરામ	ચદ્રકાન્ત ટોપીવાળા	૩૫
મણિલાલ દિવેદી	ધીરુભાઈ ઠક્કર, અનુ. લાભશંકર પુરોહિત	૩૫
રમણભાઈ નીલકંઠ	રતિલાલ બોરીસાગર	૩૫
ધૂમકેતુ	ઈલા નાપક	૩૫
અજોય	રમેશચંદ્ર શાહ અનુ સુનીતા ચૌધરી	૩૫
નામલવર	એ. શ્રીનિવાસ રાઘવન, અનુ યશોધન જોષી	૩૫
બસવેશ્વર	એચ ચિખોરુદ્રસ્વામી, અનુ બિપીન પટેલ	૩૫
તુકારામ	ભાલચંદ્ર નેમાડે અનુ હીરાલાલ પી. શાહ	૩૫
ગાવિબ	મોહમ્મદ મુજિબ, અનુ ચાદબીબી શેખ	૩૫
ફણીશ્વરનાથ રેણુ	સુરેન્દ્ર ચૌધરી, અનુ બિન્દુ ભટ્ટ	૩૫

સપર્ક અક્ષરભારતી ગ્રંથભંડાર

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ ઘરંપ્સ ઓફ ઈંડિયા પાછળ, આશ્રમરોડ અમદાવાદ ૩૮૦ ૦૦૮

અ નુ ક્ર મ

- સંત્રીસ્થાનેથી : આ કાણે... • યોગેશ જોષી 4
- પરિષદ-પ્રમુખશ્રીનો પત્ર : ધીરુબહેન પટેલ 7
- કવિતા : તૃણથી તે તારક સુધી • ઉશનસ 9, ત્રણ છાઈકું • પરમગ
મ ત્રિવેદી 9, મેહોશા ઝેટોશા • ભાનુપ્રસાદ ત્રિવેદી 10, ગઝલ
• વીરુ પુરોહિત 10, ઈડન ગાર્ડન • ચન્દ્રકાન્ત ટોપીવાળા 11,
લીલીછમ વારતા • લાલજી કાનપરિયા 11, રાખથી બેઠું
થવાનું... • મંગળ ચાકોડ 12, સીમ સાંભરી જાતી • નવનીત
ઉપાધ્યાય 12, ફરીફરી • આકાશ ઠક્કર 13
- વાર્તા : હરિકૃપા ફ્લેટ્સમાં વરસાદ પડ્યો • મનીષી જાની 14
- લઘુકથા : ભાર • રમેશ ત્રિવેદી 21
- નિબંધ : આપણે તો ફંગરંગીન સાથિયા ! • બકુલ ત્રિપાઠી 22
- અભ્યાસ : બે 'પ્રેયસી' વિશે ઈલા ડેવને પત્ર • જનક ત્રિવેદી 26
- દર્શન-શ્રાવ્ય : દહન : ગમી ગયેલી ફિલ્મ • શરીફ વીજળીવાળા 38
- વિવેચન : ગઝલનો મિજાજ • રવીન્દ્ર પારેખ 44
- ભાષાચર્ચા : રૂપવર્ગો-૨ • ઊર્મિ દેસાઈ 51
- સમીક્ષા/સંવાદલોકન : સંવાદિતાનો લય રચતી વાર્તાઓ • ઈલા નાયક 67, સંગ
સાધત બનો ! • અજય પાઠક 71
- પત્રચર્ચા : અનિલ શાહ, કિશોર વ્યાસ 76
- પરિષદ-પ્રમુખોનાં
ભાષણો/આંધી આચમન : શ્રી હરસિદ્ધભાઈ વજુભાઈ દિવેટિયા • સંકલન યોગેશ જોષી
77
- પરિષદવૃત્ત : સદ્ગત યશવંત થંડ્યા..... નિબંધસત્ર, ગુજરાતી સાહિત્ય
પરિષદનું ૨૩મું જ્ઞાનસત્ર, ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ અને
મીડીઆઈ કોલેજ : ગુજરાતી વિભાગ યોજિત વાચનસહિત
કાર્યક્રમ 79
- સાહિત્યવૃત્ત : સંકલન • પ્રફુલ્લ ચાવલ 83
- આ સંકલન લેખકો : 85
- આવરણચિત્ર : સુરેશ ઓઝા

એમ-સીલ®

તમામ તિરાડો અને ગળતરો માટે સચોટ ઉપાય

પિડિલાઈટ ઈન્ડસ્ટ્રીઝ લિ.,
રીજન્ટ એમ્બર્સ, મુબઈ-૪૦૦ ૦૨૧,

ફાઈવલ બ્રાન્ડ એક્સિપ્સના ઉત્પાદકો તરફથી

© રજિ ટ્રેડમાર્ક

MS AD 5522G

ઘેરું ગહેકે છે ને કવિને 'સમુંદર લહેરું' ચડે છે ! અને 'સમુંદર લહેરું' ચડ્યા પછી કવિને શું શું ધાય છે ? —

એક ધણીએ લગાયા ધક્કા

ચૂર ચૂર મકરન્દા

અકલ કલા મારે હિરદે ઊઝી

અચરત રોજ અપારા,

મુહૂંભર રજકણમાં રમતા

અલખ અલખ લખતારા'

(‘અમલપિયાલી’, પૃ. ૧૨૧)

આ કવિને 'પરમ ભેદ'ની જાણ થઈ ચૂકી છે —

'કોણ આ મારા આંકના સકળ

રોજ ઉડાડતું છેલ ?'

(‘અમલપિયાલી’, પૃ. ૧૧૨)

'તેજની સવારી' કોને કારણે છે એનોય ભેદ કવિ જાણે છે —

પંખીના ટુકાનું તોરણ બાંધે છે કોઈ

ઊગતી પરોઢને બારણે —

આ તેજની સવારી કોને કારણે ?

(‘અમલપિયાલી’, પૃ. ૧૧૧)

કવિને અનહદના આવા આવા અનુભવ થયા છે એનું કારણ — કવિની ભીતરનીય ભીતરથી તારસ્વારે નાદ જાગે છે —

આધવ, વળતા આજ્યો હો !

એક વાર પ્રભુ ખબર અમારી લેતા જાજ્યો હો !'

(‘અમલપિયાલી’, પૃ. ૨૯)

*

‘અમે રે સૂકું રૂનું પૂમડું,

તમે અત્તર રંગીલા રસઘરા,

તરબોળી ઘોને તારે તારને,

વીંધો અમને બાલા, આરંધાર...'

(‘અમલપિયાલી’, પૃ. ૫૯)

(‘આરંધાર’ને બદલે ‘આરંપાર’ માત્ર લખ સાચવ્યા નથી આવ્યું... ‘આરંધાર’ કરવાથી વીંધાવાની સંખ્યા વધારે તીવ્ર અને તીક્ષ્ણ બને છે) આમ, આ કવિનો તારેતાર તરબોળાયો છે ને કવિ ‘આરંધાર’ વીંધાયા છે... આ બધા અનુભવ કવિ ઝુંજે ભરી નથી રાખતા. પણ મમતાનો ગુલાલ કરે છે ને આપણેય એ ગુલાલથી છેક ભીતર સુધી રંગાઈ જઈએ છીએ.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ પ્રકાશિત

ગુજરાતી સાહિત્યનો ઇતિહાસ : ગ્રંથ-૧

(ઈ ૧૧૫૦-૧૪૫૦)

[બીજી શોધિત-વર્ધિત આવૃત્તિ, ૨૦૦૧ પૃ ૧૪+૩૧૨, કિં ૩ ૧૦૦ ડિમાઈ, પાર્કુ પૂઠા] બે વિભાગમાં વિભક્ત આ ગ્રંથમાં, ગુજરાતની ભૌગોલિક રાજકીય અને સાંસ્કૃતિક ભૂમિકા, ગુજરાતી ભાષાનો વિકાસ અને સાહિત્યિક પૂર્વપરપરાને સમાવતા, શરૂઆતનાં ત્રણસો વર્ષના ગુજરાતી સાહિત્યના મધ્યકાળને આવરી લેવામાં આવ્યો છે

ગુજરાતી સાહિત્યનો ઇતિહાસ

ગ્રંથ : ૨, ખંડ : ૧

(ઈ ૧૪૫૦-૧૬૫૦)

[બીજી શોધિત-વર્ધિત આવૃત્તિ, ૨૦૦૩ પૃ ૧૬+૪૯૨ કિં ૩ ૧૫૦ ડિમાઈ પાર્કુ પૂઠા] બસો વર્ષના ગુજરાતી સાહિત્યના મધ્યકાળને આવરી લેતા આ ગ્રંથમાં, 'મધ્યકાળના સાહિત્યસ્વરૂપો થી લઈ 'અખા પછીની જ્ઞાનમાર્ગી' કવિતા સુધીના પ્રકરણોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે

ગુજરાતી સાહિત્યનો ઇતિહાસ

ગ્રંથ : ૨, ખંડ : ૨

(ઈ ૧૬૫૦-૧૮૫૦)

[શોધિત-વર્ધિત બી.આ., ૨૦૦૪ પૃ ૧૬+૩૮૫, કિં ૩ ૧૩૦ ડિમાઈ પાર્કુ પૂઠા] આ ગ્રંથમાં જૈન સાહિત્ય ૨ થી લઈને 'લોકનાટ્ય ભવાઈ' સુધીના પ્રકરણોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે પરિશિષ્ટ રૂપે મૂકાયેલા 'મધ્યકાલીન કથાસામગ્રીમાં પ્રાપ્ત કથાપ્રકૃતિઓ અને કથાઘટકો' તેમજ મધ્યકાલીન પદ્યસાહિત્યમાં છંદોબધ પ્રકરણો ઇતિહાસ વાચનને વધુ કમબદ્ધ કરી આપે છે

સપાદક રમણ સોની, પરામર્શક ચિમનલાલ ત્રિવેદી

* આ ગ્રંથોની પ્ર.આ.ના સપા. ઉમાશંકર જોશી અનંતરાય રાવળ, યશવત શુક્લ અને સહા સપા. ચિમનલાલ ત્રિવેદી છે

આ ગ્રંથોનું ઇતિહાસલેખન આપણા ભિન્ન ભિન્ન વિદ્વાન લેખકો દ્વારા થયું હોઈ, ગ્રંથને એકવાક્યતા, વિવિધ દષ્ટિકોણ અને અભિરુચિઓનો એક આનુષંગિક લાભ પ્રાપ્ત થયો છે 'ગુજરાતી સાહિત્યનો ઇતિહાસ' ગ્રંથ ૧ અને ગ્રંથ ૨ ખ ૧ એમની માહિતી અને માવજતથી ગુજરાતી સાહિત્યરસિકો, અભ્યાસીઓ અને વિદ્યાર્થીઓની વજ્રપુરાવેલી જરૂરિયાતને સતોષશે

પેરું ગહેકે છે ને કવિને 'સમુદર લહેરું' ચડે છે । અને 'સમુદર લહેરું' ચડવા પછી કવિને શું શું થાય છે ? —

એક ઘણીએ લગાયા ધક્કા
ચૂર ચૂર મકરન્દ

અકલ કલા મારે હિરદે ઊભી
અચરત રોજ અપાર,
મુઠ્ઠીભર રજકણમાં રમતા
અલખ અલખ લખતારા

(‘અમલપિયાલી’, પૃ ૧૨૧)

આ કવિને ‘પરમ ભેદ’ની જાણ થઈ ચૂકી છે —

‘કોણ આ મારા આંકના સકળ
રોજ ઉડાડતું છેદ ?’

(‘અમલપિયાલી’, પૃ ૧૧૨)

‘તેજની સવારી’ કોને કારણે છે એનોય ભેદ કવિ જાણે છે —

‘પંખીના ટુકાનું તોરણ બાંધે છે કોઈ
ઊગતી પરોઢને બારણે —

આ તેજની સવારી કોને કારણે ?

(‘અમલપિયાલી’, પૃ ૧૧૧)

કવિને અનહદના આવા આવા અનુભવ થયા છે એનું કારણ — કવિની ભીતરનીય ભીતરથી તારસ્વારે નાદ જાગે છે —

‘માધવ, વળતા આજ્યો હો ।
એક વાર પ્રભુ ખબર અમારી લેતા જાજ્યો હો ।’

(‘અમલપિયાલી’, પૃ ૨૯)

*

‘અમે રે સૂકું રૂનું પૂમડું,
તમે અત્તર રંગીલા રસધરા,
તરબોળી લોને તારે તારને,
વીંધો અમને વાલા આરંપાટ’

(‘અમલપિયાલી’, પૃ ૫૯)

(‘આરંપાર’ને બદલે ‘આરંપાર’ માત્ર લય સાચવવા નથી આવ્યું... ‘આરંપાર’ કરવાથી વીંધાવાની ઝંખના વધારે તીવ્ર અને તીક્ષ્ણ બને છે) આમ આ કવિનો તારેતાર તરબોળાયો છે ને કવિ ‘આરંપાર’ વીંધાયા છે... આ બધા અનુભવ કવિ જુજે ભરી નથી રાખતા પણ ગમતોનો ગુલાલ કરે છે ને આપણેય એ ગુલાલથી છોક ભીતર સુધી રંગાઈ જઈએ છીએ.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ પ્રકાશિત

ગુજરાતી સાહિત્યનો ઇતિહાસ : ગ્રંથ-૧

(ઈ ૧૧૫૦-૧૪૫૦)

[બીજી શોધિત-વર્ધિત આવૃત્તિ, ૨૦૦૧, પૃ ૧૪+૩૧૨, કિં ૩ ૧૦૦ ડિમાઈ, પાર્કુ પૂઠું]
બે વિભાગમાં વિભક્ત આ ગ્રંથમાં, ગુજરાતની ભૌગોલિક, રાજકીય અને સાંસ્કૃતિક ભૂમિકા, ગુજરાતી ભાષાનો વિકાસ અને સાહિત્યિક પૂર્વપરપરાને સમાવતા શરૂઆતના ત્રણસો વર્ષના ગુજરાતી સાહિત્યના મધ્યકાળને આવરી લેવામાં આવ્યો છે

ગુજરાતી સાહિત્યનો ઇતિહાસ

ગ્રંથ : ૨, ખંડ : ૧

(ઈ ૧૪૫૦-૧૬૫૦)

[બીજી શોધિત-વર્ધિત આવૃત્તિ, ૨૦૦૩ પૃ ૧૬+૪૯૨ કિં ૩ ૧૫૦ ડિમાઈ પાર્કુ પૂઠું]
બસો વર્ષના ગુજરાતી સાહિત્યના મધ્યકાળને આવરી લેતા આ ગ્રંથમાં, 'મધ્યકાળના સાહિત્યસ્વરૂપો'થી લઈ 'અખા પછીની જ્ઞાનમાર્ગી કવિતા' સુધીના પ્રકરણોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે

ગુજરાતી સાહિત્યનો ઇતિહાસ

ગ્રંથ : ૨, ખંડ : ૨

(ઈ ૧૬૫૦-૧૮૫૦)

[શોધિત-વર્ધિત બી.આ., ૨૦૦૪, પૃ ૧૬+૩૯૫, કિં ૩ ૧૩૦ ડિમાઈ, પાર્કુ પૂઠું]
આ ગ્રંથમાં 'જૈન સાહિત્ય ૨'થી લઈને 'લોકનાટ્ય ભવાઈ' સુધીના પ્રકરણોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે પરિશિષ્ટ રૂપે મૂકાયેલા મધ્યકાલીન કથાસામગ્રીમાં પ્રાપ્ત કથાપ્રકૃતિઓ અને કથાઘટકો તેમજ 'મધ્યકાલીન પદ્યસાહિત્યમાં છદોબધ' પ્રકરણો ઇતિહાસ વાચનને વધુ કમબદ્ધ કરી આપે છે

સપાદક રમણ સોની, પરામર્શક ચિમનલાલ ત્રિવેદી

* આ ગ્રંથોની પ્ર આ ના સપા. ઉમાશકર જોશી, અનંતરાય રાવળ, યશવંત શુક્લ અને સહા સપા. ચિમનલાલ ત્રિવેદી છે

આ ગ્રંથોનું ઇતિહાસલેખન આપણા ભિન્ન ભિન્ન વિદ્વાન લેખકો દ્વારા થયું હોઈ, ગ્રંથને એકવાક્યતા, વિવિધ દષ્ટિકોણ અને અભિરુચિઓનો એક આનુષંગિક લાભ પ્રાપ્ત થયો છે 'ગુજરાતી સાહિત્યનો ઇતિહાસ' ગ્રંથ ૧ અને ગ્રંથ ૨, ખં ૧ એમાની માહિતી અને માવજતથી ગુજરાતી સાહિત્યરસિકો અભ્યાસીઓ અને વિદ્યાર્થીઓની વણપુરાયેલી જરૂરિયાતને સતોષશે.

પરિષદ-પ્રમુખશ્રીનો પત્ર

પરિષદ પરિવારનાં સ્વજનો,

આજે સવારે આપણા એક સરસ લેખકે કહ્યું, 'આખરે તો લેખન એ પણ એક અધ્યાત્મયાત્રા જ છે ને ?' આને પ્રશ્ન ન ગણાય, એક વિધાન જ ગણાય. સવારના પહોરમાં ચર્ચા કરવાનું ફાવે નહીં તેથી મેં ઝટ દઈને હા પાડી દીધી. પણ પછી બાગના ઘાસમાંથી ઊડતી ઝીંજીઝીંજી મસી જેવા વિચારો મારી આસપાસ ફરી વળ્યા. બીજા કોઈને વાત શા માટે કરું ? મારું પોતાનું લેખન અધ્યાત્મયાત્રા છે ? સોએ સો ટકા - અને હંમેશાં ?

ના પાડવી જ પડે. પાડી દીધી. પણ તો પછી આ મારું લેખન તે શું છે ? અર્થયાત્રા કે પછી માત્ર કાગળકલમ સાથેનું તોફાન ? જવાબ શોધવા બહુ ઊંડે ઊંડે જવું પડ્યું. વર્તમાનના પડદા હટાવી બાળપણના દિવસોમાં ડોકિયું કરવું પડ્યું ત્યારે તો અર્થોપાર્જનની કોઈ સંભવિતતા હતી નહીં. લોકોથી સંતાઈ જવાની વૃત્તિ ઘણી પ્રબળ હતી એટલે લોકેષણનું ધ્યેય પણ ન હોઈ શકે. તો પછી પાંચ-છ વર્ષની ઉંમરે કશોક બેઠક જમાવીને કાગળ પર થોડાક વાંકાચૂંકા અક્ષરો પાડવાનું મને શાથી અનિવાર્ય લાગતું હતું ?

મને લાગે છે કે મને એવી બીક હતી કે અત્યારે મને જે વિચાર આવે છે અને જે લાગણી ધાય છે તે જો હું લખી નહીં શકું તો હું એને ભૂલી જઈશ. અને એ બધી સ્પષ્ટ ઘાટપૂટ વગરની છતાં મારે માટે અત્યંત મૂલ્યવાન કાગળો હું ખોઈ નાખવા માગતી નહોતી. શબ્દોના વિંજરમાં પૂરી રાખવા માગતી હતી જેથી એ હંમેશ મારી પાસે રહે. એ ધ્યેય કંઈ સિદ્ધ થયું નહોતું. કાગળની જાત જ એવી, ફાટી જાય કે ખોવાઈ જાય... ક્યારેક વળી મારા અફલાતૂન અક્ષરો કાગળની ગડીઓ વળાવાને કારણે સુવાચ્ય ન રહે... ક્યારેક વળી લખાણ પણ કાલગ્રસ્ત બની જાય, ઉંમરમાં ચાર-છ મહિનાનો વધારો થવાથી લાઘીલા ડહાપણને લીધે એમ પણ લાગે કે આ બધું શું કચરા જેવું લખી માર્યું છે ? અને જે હાથે એ બધી અંજત નોંધો લખી હોય તે જ હાથે એનો વિનાશ પણ ધાય - તોયે ભાઈ, હતી તો એ સર્જનયાત્રા જ. એનો હેતુ તો ત્યારેય નહોતો કળાયો, આજેય નથી કળાતો પણ એટલું નક્કી કે એમાં એક અજબ પ્રકારનો આનંદ આવતો હતો. એ આનંદ બીજા કોઈનો નહીં-મારી એકલીનો જ, એક વિશિષ્ટ આનંદ - જે હું કોઈને સમજાવી ન શકું, સમજાવવા ઈચ્છું પણ નહીં; લોકોની નજરે મારી એ નાનીમોટી ચિહ્ની-ચબરખીઓ ચડે નહીં એની હું ખાસ કાળજી રાખતી તે મને બરાબર યાદ છે.

પછી વળી મન જરા વિકસિત થયું કોઈક એવી કાગળો પણ આવી કે આત્મીય જનો.

પરબ

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના સભ્યપદ અને 'પરબ'ના લવાજમ અંગે :

- ❖ 'પરબ' દર મહિનાની દસમી તારીખે પ્રકાશિત થાય છે.
- ❖ 'પરબ'ના ગ્રાહક તથા પરિષદના સભ્ય વર્ષમાં ગમે ત્યારે થઈ શકાય છે.
- ❖ 'પરબ'નું વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૧૦૦ છે.
- ❖ વિદ્યાર્થીઓ માટે 'પરબ'નું વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૫૦ છે, પ્રમાણપત્ર સાથે બીડવું.
- ❖ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના વાર્ષિક તેમજ આજીવન સભ્યપદના શુલ્કમાં 'પરબ'ના લવાજમનો સમાવેશ થઈ જાય છે.
- ❖ પરિષદના વાર્ષિક વ્યક્તિગત સભ્યપદનું શુલ્ક રૂ. ૧૫૦ તથા સંસ્થાગત સભ્યપદનું શુલ્ક રૂ. ૨૦૦ છે.
- ❖ પરિષદના આજીવન સભ્યપદનું શુલ્ક રૂ. ૧,૫૦૦ છે તથા સંસ્થા આજીવન સભ્ય ફી રૂ. ૨,૦૦૦ છે. (વિદેશવાસીઓ માટે ૭૦ પાઉન્ડ અથવા ૧૨૦ ડોલર.)
- ❖ 'પરબ' લવાજમ તથા પરિષદ સભ્યપદ શુલ્કની રકમ મનીઓર્ડર અથવા ડિમાન્ડ ડ્રાફ્ટથી જ મોકલવી.

લેખકોને :

- ❖ 'પરબ'માં પ્રગટ થતાં લખાણોમાંના વિચાર-અભિપ્રાયની જવાબદારી જે તે લેખકની રહે છે.
- ❖ લેખકોએ પોતાનું લખાણ ફૂલ્સકેપ અથવા A4 સાઇઝના કાગળની એક બાજુએ, સુવાચ્ય અક્ષરે લખી મોકલવું. પોસ્ટકાર્ડ, ઇનલેન્ડ કે ચબરખીઓમાં કૃતિ મોકલવી નહીં. પ્રત્યેક કૃતિ નીચે પૂરું સરનામું લખવા તથા એક નકલ પોતાની પાસે રાખીને જ કૃતિઓ મોકલવા વિનંતી.
- ❖ સ્વીકૃત કૃતિની જાણ કરાશે. ટપાલ-ટિકિટો ચોંટાડેલું કવર મોકલ્યું હશે તો જ અસ્વીકૃત કૃતિ પરત કરવામાં આવશે, અન્યથા કૃતિ રદ ગણવી.
- ❖ પત્રવ્યવહારનું સરનામું : તંત્રી, 'પરબ' ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ (પ્રકાશન વિભાગ), ગોવર્ધનભવન, આશ્રમમાર્ગ, 'ટાઇમ્સ' પાછળ, નદીકિનારે, પો.બો. ૪૦૬૦, અમદાવાદ ૩૮૦૦૦૯

ફોન અને ફેક્સ : ૨૬૫૮૭૮૪૭

ISSNO250-9747 પરબ

છૂટક કિં. રૂ. ૨૦/-

માલિક : ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ વતી મુદ્રક અને પ્રકાશક : હર્ષદ ત્રિવેદી (પ્રકાશનમંત્રી), ગોવર્ધનભવન, આશ્રમમાર્ગ, 'ટાઇમ્સ' પાછળ, નદીકિનારે, અમદાવાદ ૩૮૦ ૦૦૯ * મુદ્રણસ્થાન : શારદા મુદ્રણાલય, ૨૦૧, તિલકરાજ, પંચવટી પહેલી લેન, આંબાવાડી, અમદાવાદ ૩૮૦ ૦૦૬ © ૨૬૫૬૪૨૭૯

તૃણથી તે તારક સુધી □ ઉશનસ
 એણે ગૂંથીને એક એવી જાળ નાખી
 તૃણથી તે તારક સુધી,
 ને ફૂંક માટું તો ફૂલે, ઝૂલેય આખી
 તૃણથી તે તારક સુધી ।
 જેણે વણી છે, વાક, ખૂબ । કેવી વણી છે ।
 છે કેટલી સંભાળી ચાલુ સાળ રાખી
 તૃણથી તે તારક સુધી ।
 અકેક તૃણથી પત્તીથી તે છેક, ઉડુબતી સુધી,
 ગૂંથી કસબ ચાચે ભભૂકતા તાર ખાખી
 તૃણથી તે તારક સુધી ।
 જાળનો ગૂંવનાર નિજની લાજના તારે ફરે :
 કો ઓલિયાને પણ કવચિત્ જ ઘાય ઝાંખી
 તૃણથી તે તારક સુધી ।
 એની જ એક આવ-જા રહી છે હંમેશ ત્યાં,
 એ જ ભોમિયો, શકે કંઈ ભેદ ભાખી
 તૃણથી તે તારક સુધી ।
 એટલે જો પૂછવું, ઉશનસને પૂછવું:
 એ જ કંઈ જાણે, શકે કંઈ ભાવ દાખી
 તૃણથી તે તારક સુધી.

ત્રણ હાઈકું □ પરાગ મ ત્રિવેદી

ધીરજ સૂમા
 નદીતટમાં, બીની
 ખેડૂતમાંજ ।

ત્રિપુલ નર્મલ:
 ધરતી જળ પીવે,
 ધરાય ખેડુ ।

વાવાએકાએ
 પાડવું વૃક્ષ, તૃણ આ
 ઊભું ટકાર ।

તા. ૧૧-૧૦-૨૦૦૪ના રોજ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ, -અમદાવાદ ખાતે શ્રી મનુભાઈ પંચોળી-દર્શક સ્કૉલરશિપ એવોર્ડ અર્પણ કાર્યક્રમ યોજાઈ ગયો. જેમાં ગ્રામપુનરુત્થાન એવોર્ડ શ્રી ભીમુભાઈ અને કોકિલાબહેન વ્યાસને તથા સાહિત્ય એવોર્ડ શ્રી મકરંદ દવેને અર્પણ થયો.

રાજેન્દ્ર શાહ અને મકરંદ દવે જેવા કવિઓમાં ઈશ્વરનો આવિર્ભાવ સવિશેષ વરતાય છે. મકરંદ દવેના શાસનો રંગ ભરલો છે. કારણ, મકરંદ દવેના જ શબ્દોમાં કહ્યું તો-
ભીતર ભગવી હોરોરે,

મણા હરિવરની મહેરે.

(‘સંગતિ’, ૧૯૬૮, પૃ. ૩)

કવિ રાજેન્દ્ર શાહ જેમ કવિતાને આવતી ‘જોઈ’ શકે છે તેમ મકરંદ દવે પણ ‘શબ્દ’ને આવતો જોઈ શકે છે -

‘કોઈ શબ્દ આવે આ રમતો રે

કોઈ શબ્દ આવે મનગમતો,

શો સરસ સરસ રસ ઝમતો રે

કોઈ શબ્દ આવે આ રમતો

(‘અમલપિયાલી’, ૧૯૮૦, પૃ. ૧૩૫)

દર્શક એવોર્ડ અર્પણના કાર્યક્રમમાં અવકાશમાં પગલું પાડનાર કવિ મકરંદ દવેનાં દર્શન યશો તથા એમનો ‘શબ્દ’ સાંભળવા મળશે એમ હતું... (પગલું માંડું હું અવકાશમાં/ જોઉં નીચે હરિવરનો હાથ...) પણ તેઓ આવી શક્યા નહોતા. આ કવિને પ્રત્યક્ષ જોવાનું તો નથી બન્યું, પણ એમના કોઈ જોયેલા ને પરેશ નાપકે એમના વિશેષભાવેલી ફિલ્મ - ‘સૌંદર્યનું ગાણું...’ પણ જોયેલી. આથી કવિ મકરંદ દવે જાણે આંખ સામે જ દેખાયા - ઊંચા, પાતળા, લંબગોળ મોં, પલ્લવમાં ઊડતી - લહેરતી - કયાળ પર આવતી લટ, અણિયાળું નાક, ચહેરા પર ‘ભીતર હોરતા ભગવા’નું તંજ, આંખોમાં અવકાશમાં પગલું માંડવાની તત્પરતા અને ‘નીચે હરિવરનો હાથ’ હોવાની શ્રદ્ધા, નજરમાં શાંતિ, પ્રેમ અને કરુણા.

આ કવિ જાણે છે - વજન કરે તે હારે ને ભજન કરે તે જીતે. આ કવિને પાકી જાણ છે કે બંસીમાં સાત સાત કાણાં છે; તો પછી કવિ એક જ સૂર શાને રેવાવે ? આ કવિને તો અનહદનાં નિત નવાં આણાં છે; તો પછી કવિ એક જ ખૂણે શાને ખેલે ? આ કવિને અનહદ સાથે નેહ છે ને એમને ગગનમાં ગેહ સાંપડ્યું છે. આ કવિના ઘટમાં કોઈ

ઈડન ગાર્ડન □ ચન્દ્રકાન્ત વેપીવાળા

ઈડન નામે એક બગીચો
એમાં બેઠે સાથે રહે
ભોળો આદમ ને
ભલી ઈવ.
સામે એક સફરજન લટક્યા કરે
સફરજન જોયા કરવાનું
ખાવાનું નહીં.
ઈશ્વરની મનાઈ હતી
આદમ જોયા જ કરતો
ઈવ જોયા જ કરતી
અને એ બેને ઈશ્વર પણ જોયા જ કરતો.
ઈવે બગાડું ખાધું
ઈવનું જોઈને આદમે બગાડું ખાધું
એ બંનેનું જોઈને છેવટે ઈશ્વરે પણ બગાડું ખાધું
સફરજન એય... લટક્યા કરે
ઈડન નામે એક બગીચો
એમાં બેઠે સાથે રહે...

લીલીછમ વારતા □ લાલજી કાનપરિયા

એક દંન ચાસમાં ઊગેલો અંકુર સંભળાવે લીલીછમ વારતા,
એક એક અખશર સાંભળીને પંખીઓ ટહુકામાં જાય છે ઉતારતા.
ટહુકાએ ટહુકાએ ઢિલ્લોળે ખેતર
ને ખેડુનો જીવ ધાય રાજ,
રોમ રોમ નીતરતો એવો હરખ, જાણે
હાથ લાગી જીવતરની બાજી.
આમતેમ ઊડતાં પતંગિયાંઓ શમણાંની ભાતીજળ ધજ ફરકાવતાં !
એક દંન ચાસમાં ઊગેલો અંકુર સંભળાવે લીલીછમ વારતા.
આણાં-પરિયાણાંના અવસર ઊઘલતા,
રોપાતા લગનના માંડવા,
ઘણાં ઘણાંની આમ મોજું રે માણતાં
એક પછી એક દંન છાંડવા !
ભણે અંકુર એનું દરશન કરતાં જ ખેતર પૂરે છે રે ઓરતા !
એક દંન ચાસમાં ઊગેલો અંકુર સંભળાવે લીલીછમ વારતા.

તા. ૧૧ ૧૦-૨૦૦૪ના રોજ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ -અમદાવાદ ખાતે શ્રી મનુભાઈ પરચોળી દર્શક સ્ક્રિપ્શન એવોર્ડ અર્પણ કાર્યક્રમ યોજાઈ ગયો. જેમાં ગ્રામપુનરુત્થાન એવોર્ડ શ્રી ભીખુભાઈ અને કોકિલાબહેન વ્યાસને તથા સાહિત્ય એવોર્ડ શ્રી મકરંદ દવેને અર્પણ થયો

રાજેન્દ્ર શાહ અને મકરંદ દવે જેવા કવિઓમા ઈશરનો આવિર્ભાવ સંવિશેષ વરતાય છે મકરંદ દવેના શાસનો રંગ ભગવો છે કારણ, મકરંદ દવેના જ શબ્દોમા કહું તો-
'ભીતર ભગવો સ્મરે' રે,

માણા હરિવરની મહેરે'

(‘સંગતિ’, ૧૯૬૮, પૃ. ૩)

કવિ રાજેન્દ્ર શાહ જેમ કવિત્વને આવતી 'જોઈ' શકે છે તેમ મકરંદ દવે પણ 'શબ્દ'ને આવતો જોઈ શકે છે -

'કોઈ શબ્દ આવે આ રમતો રે

કોઈ શબ્દ આવે મનગમતો,

શો સરસ સરસ રસ ઝમતો રે

કોઈ શબ્દ આવે આ રમતો

(‘અમલપિયાલી’, ૧૯૮૦, પૃ ૧૧૫)

દર્શક એવોર્ડ અર્પણના કાર્યક્રમમાં અવકાશમા પગલુ પાડનાર કવિ મકરંદ દવેના દર્શન થશે તથા એમનો 'શબ્દ' સાભળવા મળશે એમ હતુ (પગલુ માડુ હુ અવકાશમાં/ જોઉં નીચે હરિવરનો હાથ.) પણ તેઓ આવી શક્યા નહીતા. આ કવિને પ્રત્યક્ષ જોવાનું તો નથી બન્યુ પણ એમના કોટ જોયેલા ને પરેશ નાયકે એમના વિશે બનાવેલી ફિલ્મ - 'સૌંદર્યનું ગાણુ ' પણ જોયેલી આથી કવિ મકરંદ દવે જાણે આખ સામે જ દેખાયા - ગિયા, પાતળા, લબગોળ મોં પવનમા ઊડતી - લહેરાતી - કપાળ પર આવતી લટ, અસિયાળું નાક, ચહેરા પર ભીતર લહેરાતા ભગવા'નુ તેજ, આખોમા અવકાશમાં પગલુ માડવાની તત્પરતા અને 'નીચે હરિવરનો હાથ' હોવાની શ્રદ્ધા, નજરમાં શાંતિ, પ્રેમ અને કરુણા.

આ કવિ જાણે છે - વજન કરે તે હારે ને ભજન કરે તે જીતે આ કવિને પાકી જાણ છે કે બસીમા સાત સાત કાણા છે, તો પછી કવિ એક જ સૂર શાને રેલાવે ? આ કવિને તો અનહદના નિત નવા આણાં છે, તો પછી કવિ એક જ ખૂણે શાને ખેલે ? આ કવિને અનહદ સાથે નેહ છે ને એમને ગજનમાં ગેહ સાંપડ્યુ છે આ કવિના ઘટમા કોઈ

ફરી ફરી □ આકાશ ઠક્કર

ફરી વાયુઓ વહેતા યયા વેગથી
હવાની ઠક્ક

તડકાના તાર પરથી

ફરી ઊડી ગઈ દૂર દેશાવર

દૂરના સંદેશા

ફરી પાતળા પડ્યા

ફરી ફરી હોવાપણાના

ચકરાવા વચ્ચે

શેવારા મારતો

સમય

પીંછે પીંછે ખરતા

પડછાયાને

ઊંચકી ઊંચકીને

ફરી ફરી રગદોળે છે

માયીની બંધમાં

ટપકાથીને ટૂંકા થઈને

ફરી ફરી ફેલાતા પડછાયા

દર વખત જુમાવે છે

ખોતે ખોતાન્ય જેટલું જ વજન ।

□

આપણું ઊંધઈ-ખાધું ઈંધણું પ્રજ્જ્વળવા લાગે છે ને 'તાતા તેજના અવતાર'નો જાણે અણસાર વરતાય છે !

કવિ સતત કર્મ કર્યો જાય છે, છુટ્ટે હાથે બસ, બીજ વેરે છે, પણ એ પછીની કશીયે ચિંતા કવિને નથી —

‘વેર્ષા મેં બીજ અહીં છુટ્ટે હાથે તે

હવે વાદળ જાણે ને વસુંધરા’

(‘ગુલાલ અને ગુંજાર’, ૧૯૯૭, પૃ. ૮૫)

આવા આપણા કવિ મકરંદ દવેનો જન્મ તા. ૧૩-૧૧-૧૯૨૨ના રોજ ગોંડલમાં થયો હતો. અભ્યાસ : ઇન્ટર આર્ટ્સ, સાહિત્યિક પત્રકાર તરીકેની કામગીરી.

રણજિતરામ સુવર્ણચંદ્રક (૧૯૭૯) તથા ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમીનો ગૌરવ પુરસ્કાર (૧૯૯૭) તેમને પ્રાપ્ત થયા છે. સંતપરંપરાનું સાહિત્ય, લોકસાહિત્ય તથા સૌરાષ્ટ્રનું તળપદ એમને ગળથૂંથીમાંથી મળ્યું છે તથા અધ્યાત્મસાધનાની ધૂણી સતત ધખતી રહી છે. પરિણામે, ભીંતરના શબ્દનું તેજ એમના શબ્દમાં સહજલીલયા પ્રગટે છે અને સહુને પ્રજાળે છે. તળપદ, ભજન, અધ્યાત્મ, સૌંદર્ય વગેરેથી રસાયેલાં, ફૂલની જેમ ફોરમ ઢાળતાં ગીતો ઉપરાંત એમણે ‘ફરી ફરી’, ‘એમ પણ નથી’ જેવી ગઝલો; ‘અશ્વો’ જેવાં સોનેટ, તથા છંદોબદ્ધ કાવ્યો પણ આપ્યાં છે.

એમના કાવ્યસંગ્રહો — ‘તરણાં’ (૧૯૫૧), ‘જ્યભેરી’ (૧૯૫૨), ‘ગોરજ’ (૧૯૫૭), ‘સૂરજમુખી’ (૧૯૬૧), ‘સંજ્ઞા’ (૧૯૬૪), ‘સંગતિ’ (૧૯૬૮) ‘ઉજાગરી’ (૧૯૯૩), ‘અમેરિકાનો ચિરંતન ચહેરો’ (૧૯૯૯); ગઝલસંગ્રહ ‘હવાબારી’ (૧૯૯૩); એમનાં કાવ્યોનાં સંપાદનો : ‘અમલપિયાલી’ (૧૯૮૦, સંપા. સુરેશ દલાલ), ‘ગુલાલ અને ગુંજાર’ (૧૯૯૭, સંપા. ઈશા કુન્દનિકા); હલધર બલરામ પરની નવલકથા ‘માટીનો મ્હેકતો સાદ’ (૧૯૮૧). ઉપરાંત બાળકાવ્યો, બાળનાટકો, પ્રસંગચિત્રો તથા અનુવાદો પણ એમણે આપ્યાં છે. ‘યોગી હરનાથના સાન્નિધ્યમાં’ (ચરિત્ર) ઉપરાંત ‘અંતર્વેદી’ (૧૯૭૮), ‘યોગપથ’ (૧૯૭૮), ‘સહજને દિનારે’ (૧૯૮૦), ‘ગર્ભદીપ’ (૧૯૮૩) તથા ‘ચિરંતના’ (૧૯૮૩) જેવાં અધ્યાત્મ-ચિંતનનાં પુસ્તકો પણ એમની પાસેથી મળ્યાં છે. આમ, અધ્યાત્મયાત્રાની સાથે સાથે એમની કાવ્યયાત્રા, સાહિત્યયાત્રા પણ સતત ચાલતી રહી છે. ‘ઊંધઈ-ખાધાં ઈંધણાં જેવી’ આપણી ચેતનાને પ્રજાળતા આ કવિને શત શત વંદન.

□

ઢાકણા તરફ ઝડપભેર વહી રહ્યા હતા. ગટરના ઢાકણા પાસે ત્રિવેણી સંગમનુ દૃશ્ય પંદ્ર થતુ હોય એવુ લાગતુ હતુ પરંતુ એકાએક ઠંડક પામેલા પ્રકાશભાઈના ઢિમાગમા એક સવાલ ઊભો થયો અને આ સવાલે પ્રકાશભાઈ એટલે કે પી કે ત્રિવેદીસાહેબના મગજની એક નસને જોરથી ખેંચી. આ વિચાર ટૂંકમા નીચે મુજબ પ્રકાશભાઈના મગજમા ચમક્યો

હુ પ્રકાશભાઈ કાલીદાસ ત્રિવેદી. ઉંમર વર્ષ ૬૧ જાતે હિંદુ બાલજા. એટલે કે ગુજરાત રાજ્યનો રિટાયર્ડ ક્લાસવન ગેઝેટેડ ઓફિસર પી કે ત્રિવેદીસાહેબ ઘઈને મારે નાના છોકરાની જેમ ઘરની બહાર આવેલા વરસાદી ખાબોચિયામા છાપાની પસ્તીમાથી બનાવેલી કાગળની હોડી ચલાવવાની ? કેવું લાગે ? આજુબાજુના પડોશીઓ આ જુએ તો કેવું લાગે ?

ઉપર મુજબના લાંબા સવાલે પ્રકાશભાઈને બારી પાસે મુકાયેલી ખુરશીમા બેસાડી દીધા ટીવી તરફ ધ્યાન ગયુ હેરડાઈની એક જાહેરખબર આવતી હતી. આ જાહેરખબર તો ઘણી વાર જોઈ પાચમી છઠ્ઠી વાર. જોવાનો પ્રકાશભાઈને કંટાળો આવતો હતો એમણે ફરીવાર બારી બહાર જોયુ વરસાદ ધીમો પડ્યો. ટીવી તરફ નજર ગઈ એક ફિલ્મનું ગીત ચાલતું હતું ફૂલા નચાવતી નર્તકીઓના દૃશ્ય નીચે પટ્ટીમા લખાણ સ્કોલ થતુ હતું

અહમદાબાદ કે ગોમતીપુર ઇલાકે મેં ભારી પથ્થરબાજી ઔર આગજની. કોમી હિંસા મેં ત્રીન મૌત. તનાવ કા માહીલ.

અહમદાબાદ' વાચતાં જ પ્રકાશભાઈની નજર ત્યા જ ચોંટી રહી. પૂરુ લખાણ વાચી અને ફરી પાછું બારી બહાર જોવાનુ આજો વરસાદ વરસી રહ્યો છે ત્યાં વળી પ્રકાશભાઈના મનમાં બીજો વિચાર આવ્યો. એ વિચાર આ મુજબ છે

પી કે ત્રિવેદીસાહેબ તો પત્ની ગયો ગાંધીનગરના જૂના સચિવાલયમાં હુ કાલીદાસભાઈ ત્રિવેદીનો દીકરો પ્રકાશભાઈ ઉર્ફે પકો છું પકલો છું મારા ખુદના પૈસાથી બનાવેલા ફ્લેટમાં રહું છું મારા મનમાં જે આવે તે કરુ મારે મારા જ આનંદ માટે નહીં જીવવાનું ? મારે વળી બીજાનો વિચાર શું લેવાને કરવાનો ? શા માટે ? મને જે ગમે તે હું કરુ હોડી પણ ચલાવુ ન પણ ચલાવું મારી મરજી !

ત્યાં તો વરસાદ પોતાની મરજીએ બધ ઘઈ ગયો. પ્રકાશભાઈએ છાપાની પસ્તી રાખવાના ખાનામાથી એક જૂનું છાપું કાઢ્યુ એક પાનું ફાડી એની મોટી હોડી બનાવી ખાદીની ગંજી પર બુશર્ટ ચઢાવી એ તો ઊતર્યા, હોડી ચલાવવા પગથિયાં પાર કરીને વહેતાં પાણી તરફ આવ્યા. લેંધાની બાંધો ઊંચી ચઢાવતા પ્રકાશભાઈ જમીન પર ઊભડક બેઠા હોડીને પાણીમા મૂકી. સહેજ હોડી ચાલી ત્યા તો પાછળથી પ્રકાશભાઈને છાટા ઉડાડતું અસહ્ય દુર્ગંધ મારતું ગટરનુ ગદું પાણી ધડધડાટ આવ્યુ સાથે એંઠવાડ .. હોડીની ચારેબાજુ ગદું કાળું કાળું ફોદા-ફોદા ને પરપોટાવાળુ વાસ મારતું પાણી.. પ્રકાશભાઈ ઝડપથી ઊભા ઘઈ ગયા. એક હાથ નાક પર રાખીને ઉપર જોતા અને બીજા હાથથી બુશર્ટના પાછળના ભાગે લાગેલા ગંદા કાદવના છાટા લૂછતા. કંઈક બબડતા પોતાના ફ્લેટની સીડી પાસે આવી ઊભા રહી ગયા. મગજની બધી જ નસો ખેંચાઈ ગઈ ગુસ્સાથી મોઢું તગ ઘઈ ગયું મનમાં ને મનમા એટલે કે કીસમા એમણે ઘણુબધું બોલી નાંખ્યું હવે શું કરવુ એવું વિચારતા, ત્યાં જ બે ત્રણ મિનિટ પ્રકાશભાઈ ઊભા રહી ગયા પાણીમાં પડેલી, ગંદવાડમાં પડેલી હોડી ખુદ જ એમને ગદવાડ લાગવા માંડી. એ તરફથી ધ્યાન હઠાવી નેવા પરથી

પાસે ખજાનો ખુલ્લો મૂકવાનું પ્રલોભન થયું અને એમના સ્વીકાર-અસ્વીકારના તીવ્ર પ્રત્યાઘાત સહન કરી શકાય એટલું માનસિક સ્વાસ્થ્ય પણ ભગવાને આપ્યું બસ, એની મેળે પછી વાત બનતી ગઈ. પહેલાં નામ વગર, પછી ઉપનામ સાથે અને અંતે નામ સાથે લખાણ પ્રસિદ્ધ થવા માંડ્યું. આજની ઘડીએ - જ્યારે સર્વ પ્રવૃત્તિઓમાંથી ડાહ્યા માણસો નિવૃત્ત થવાની ઇચ્છા રાખે ત્યારે પણ કોઈ કોઈ વખત કલમમાં સળવળાટ જાગે છે, થોડાક કાગળોનો ખપ પડે છે અને લખાઈ જાય છે.

શા માટે હું લખું છું ? ખરેખર આ બધું શું ચાલી રહ્યું છે ? નથી જાણતી. સમજાવવાની તો વાત જ બહુ દૂર. છતાં એટલું તો કહી શકું કે મારા લેખકમિત્ર સાથે સૌ ટકા સંમત નથી થઈ શકતી. બીજા બધા લેખકોની વાત એ લોકો જાણે, મારા પૂરતો તો એ જ જવાબ સાચો છે કે મારું લેખન મારી આનંદયાત્રા છે.

એ યાત્રામાં કેટલાક વટેમાર્ગીઓ સામેલ પણ થાય છે. પાછા જતા પણ રહે છે. એનાયે જલસા છે. તમારાયે આવા જાતજાતના જલસા હશે જ. જણાવવા જરૂરી નથી, પણ મન યાય તો જણાવજો.

- ધીરુબહેન પટેલ

અદીઠો સંગ્રાથ

પગલું માંડું હું અવકાશમાં

જોઉં નીચે હરિવરનો હાથ.

અજંપાની સદા સૂની શેરીએ

ગાતો આવે અદીઠો સંગ્રાથ—

જાગીને જોઉં તો કોઈ નથી એકલું.—

ભયની કાયાને ભુજા નથી,

નથી વળી સંશયને પાંખ,

ભરોસે ચાલ્યા જે અનભે રંગમાં,

હૂંઈ એને રૂંદે રૂંદે આંખ.—

જાગીને જોઉં તો કોઈ નથી એકલું.

ઊંઘતાને માથે ઓળો મોતનો,

ઊંઘતાને પાપે જાગી જેલ,

આઘાતે ભાંજે છે કોઈ અહીં ભોગળો,

અને આંસુડે વાવે છે અમરવેલ—

જાગીને જોઉં તો કોઈ નથી એકલું.

(‘અમલપિયાલી’, પૃ ૯૪)

- મકરંદ દવે

“એ વાત તમારી ખરી પ્રકાશભાઈ ! બોલો ! બીજું કંઈ ?”

પ્રકાશભાઈએ બોલવાની હિંમત ભેગી કરી, બોલવા માંડ્યા : “બાકી... તો આ વરસાદ સરસ પડ્યો... પણ...”

“પણ ખૂબ મોડો પડ્યો ખેડૂતોને તો રડાયા આ વરસાદે... ને તેલના ભાવમાંય ઉછાળા ! અને ત્રિવેદીસાહેબ ! માફ કરજો, પણ આ તમારા જેવા સરકારી અધિકારીઓ ને ખાદીધારી રાજકારણીઓ ! ખોટું ન લગાડતા હો ત્રિવેદીસાહેબ ! તમે તો હવે રિટાયર્ડ થઈ ગયા એટલે મારાથી કે'વાય !”

“હા... હા... એમાં મને શું લેવા ખોટું લાગવાનું ? તમારે જે કે'વું હોય એ કહો...” પ્રકાશભાઈએ એમ કહી સૂરમાં સૂર પુરાવ્યો... તે એ બધાય ભેગા થઈ સાલાઓ સીંગતેલના ઉછાળામાં પ્રજાને લૂંટવા બેઠા છે... મારી વાત કંઈ ખોટી છે ત્રિવેદીસાહેબ ?”

“ના... ના... સાચી જ છે વરસાદ મોડો મોડોય આપો તો જરા ચહત થઈ...”

“તે પ્રકાશભાઈ ! હું એ જ વાત કરું છું ને ! આવી મગની ઠંડક હોય ને ગરમાગરમ ભજ્યાં ! આપણે બેય ખાતા ખાતાં વાતોના તડાકા મારતા હોઈએ... પણ સીંગતેલના ભાવ જ એવા ઊંચા કે હવે અત્યારે આપણે પાણીમાં ભજ્યાં તમારી ભાભી પાસે તળાવડાવીએ એવી વાત છે !”

“ભજ્યાં-ભજ્યાંની વાત તો ઠીક... પણ પ્રમુખસાહેબ ! આ ધરતી ભીની થઈ એ જ મોટી વાત છે માટીની કેવી સરસ મહેંક આવે છે...” પ્રકાશભાઈએ ઊંડો શ્વાસ લઈ નવી વાત મૂકી.

“એ વાત ખરી ! માટી તો ભીની થઈ આ આપણા કોમન પ્લોટમાં ને ફ્લેટ્સની ચારેબાજુ વૃક્ષ ઉછેરવાં છે પણ મારુ બેટુ કોઈ તૈયાર નથી થતુ લોકો પોતાની તો કોઈ ફરજ છે એમ તો માનતા જ નથી...”

વાતની તક પકડતાં પ્રકાશભાઈએ ઝડપથી કહી નાંખ્યું - “હા... હા... પ્રમુખસાહેબ ! આ આપણા ફ્લેટ્સમાં કોઈ પોતાની ફરજ સમજતું નથી. તે હું એ જ ફરિયાદ કરવા આવ્યો છું આ મારી ઉપર રહેતા જાનીબધુઓએ તો હદ કરી નાંખી છે અંદરોઅંદર તો આખો દાડો લડ્યા જ કરે છે પણ અમારા જેવાનીય હાલત ખરાબ કરી નાંખે છે તકલીફનો પાર નથી. ઉપરવાળો નાનો ભાઈ ગટરનો ગંદવાડ ડોલો ભરીને રાખે છે પછી મોટાભાઈના ઘરમાં એ ગટરનો ગંદવાડ જાય એ રીતે તૂટેલી પાઇપમાં નાંખે છે અને પછી વધારાના ગટરના રગડા અમારા ઘર પાસે ધૂંડાની જેમ પડે છે... આ હમણાં જ કેલો સરસ વરસાદ પડ્યો... બધું જ ચોખ્ખું-ચોખ્ખું ! ત્યાં એ નાના જાનીભાઈના ગટરના ગંદવાડે મારા ઘર પાસે ચારેબાજુ ગંદકી ગંદકી ત્યાં કરી જ નાંખી, ઉપરાંત ગટરની દુર્ગંધની મહેંક આપી છે એ નફામાં ! ખરેખર હવે હદ થઈ છે ! કંઈક કરો ભટ્ટભાઈ ! કેટકેટલી વાર મેં લેખિત અરજીઓ આપી ! જલદી કંઈક કરો... નહીંતર હું ફ્લેટ્સના ચોગાનમાં જ આમરજાંત ઉપવાસ પર બેસી જઈશ...”

“લો કરો વાત, ત્રિવેદીભાઈ ! તમે આટલી નાની વાતમાં આમરજાંત ઉપવાસ પર બેસશો ? એમાં તમારું તો ઠીક હરિકૃપા ફ્લેટ્સનું ખરાબ દેખાય ! ફ્લેટ્સનું ખરાબ દેખાય એટલે એના હોદેદારોનું ખરાબ દેખાય... હોદેદારોનું ખરાબ દેખાય એટલે છેવટે તો પ્રમુખનું

મેહોણા-ઝોટોણા □ ભાનુપ્રસાદ ત્રિવેદી

અલ્યા, હજુ ના છૂટું તારું મેહોણા - ઝોટોણા ?
 ઘેડો થ્યો પણ ચાલુ તારું મેહોણા - ઝોટોણા !
 દવારકાં કે દિલ્લી - લપટા પગ ઓંપ જ અટવોણા,
 સબ જાત્રાનું ખોડીબારુ મેહોણા - ઝોટોણા !
 ડોઝે ફેંડુ પાડે, કાઢી નોંખે વાલ-વટોણા,
 જોજે કરવા જતો નગારુ મેહોણા - ઝોટોણા !
 ભરી ગોંડવના કરે ભડ્યાકા ! ભૂલી જ્યો ભી ભોણા ?
 વગર કાતરે વેતરનારું મેહોણા - ઝોટોણા !
 બહી ફાલ્યો ઢમઢોલ ! ટાંટિયા ઢેચણમાં હલવોણા,
 જવે વેહકઈ ! લ્યા, મઝિયારુ મેહોણા - ઝોટોણા !
 ઢોલા-મારુ બની મ્હાલતો, ખેસ ઘહઈ થ્યા કોણા,
 કરી જાય ના રમણ-બુઝારુ મેહોણા - ઝોટોણા !
 મૂછો વણવી મેલ્ય ! ભાયડા જે દારૂં ભેટોણા-
 ટેભા રૂંટી જશી ! કઠારુ મેહોણા - ઝોટોણા !
 ફૂવેચ તારી, ફૂલા તારા, હાય ય તારા ! શોણા !
 તું જ દિયોરા વલૂરનારું મેહોણા - ઝોટોણા !
 નથી ઉપરવાળો કંત્રાટી ! વેઢારે શીદ પ્હોણા ?
 પધરાઈ દે લ્યા પરભારુ મેહોણા - ઝોટોણા !

ગઝલ □ વીરુ પુરોહિત

છવે સો વરસ ભીડથી તારનારો !
 મળેલા મને શાપ નિવારનારો.
 પ્રતીક્ષા નથી, તપ નથી, તોય આપે;
 સતત શ્વાસમાં જો, બજે એકતારો !
 મને હરજનમ શબ્દ આપ્યો સલૂણો,
 સહજમાં મળે હંસને જેમ ચારો !
 ભલે આજ રંગો ખુશીથી ઉડાડો,
 હું છું આજ પ્હેરણ પરત આપનારો.
 હતી કોઈ શંકા-કુશંકા જ ક્યારે ?
 હતો હું પ્રથમથી તને પામનારો.

આમ એકાએક ઊભા ક્યાં થઈ ગયા ? વરસાદની આ ભીની ભીની મોસમમાં આદુવાળી તીખી તીખી ગરમાગરમ ચા પીને જાવ ! અરે ! જસુ ! સાંભળે છે કે ? બ કય ચા મૂકજે જરા !”

“ના ! પ્રમુખસાહેબ ! મારે ચાની બાધા છે !”

“ચાની બાધા ? કેમ કઈ તકલીફ છે ? ડાયાબીટીસ કે ”

“ના રે ના !” હરિકૃપાએ નખમાં સહેજે રોગ ના મળે ! પણ મારી દીકરીની દીકરી છે ને ? ચાર વરસની થઈ પણ હજી બોલતી નથી...”

“તે તમારી કઈ દીકરી ? દિલ્હી રહે છે એ કે પછી અમેરિકાવાળી ?”

“વસુધા. અમેરિકા રહે છે તે.”

“આ તે ભારે દુખ કે’વાય અને એય પાછું અમેરિકામાં !”

“હા. ડોક્ટરો તો આશુ આપે છે કે બોલતી થઈ જશે. તે મેં ને તમારાં ભાભીએ ચા નહીં પીવાની બાધા લીધી છે અને જ્યારે ભાણી બોલતી થઈ જશે ત્યારે અંબાજી ચાલતા જઈ સોનાની જીભ ચઢાવવાની બાધાય રાખી છે..”

“હા...હા. જલદી જલદી તમારી બાધા પૂરી થાય એવી પ્રભુને પ્રાર્થના... દીકરી મૂંગી એટલે આખા જીવનનો ભાર... અને એય પાછી દીકરીની દીકરી એટલે બેય દીકરીઓની ફિકર ભારે રહે..”

પ્રકાશભાઈના ખભે ફરીથી હાથ ધાબડતા પ્રમુખસાહેબે પોતાની વાત પૂરી કરી. પ્રકાશભાઈને કઈક આશ્વાસન અને શુભેચ્છા મળતાં ગુસ્સો શાંત થયો તેઓ ચૂપચાપ હરિકૃપા ફ્લેટ્સના એસોસિએશનના પ્રમુખના ઘરમાંથી બહાર નીકળી પોતાના ઘર તરફ જવા માડ્યા. હવામાંની ઠંડક એમને સ્પર્શી ગઈ ઘર પાસે આવતાં પેલો ગંદવાડ ને કીચડ વરસાદી પાણી સાથે વહી ગયેલા જણાયા. ફરી પાછું સાફ પાણી વહેતું દેખાયુ

પ્રકાશભાઈ, કઈક બબડતા ઉત્સાહભેર પોતાના ઘરમાં ગયા. છાપાનો કાગળ ફાડી તેમાંથી હોડી બનાવતા ફરી રસ્તા પર આવ્યા. પ્રકાશભાઈ હવે ક્રીસમાં જ પોતાની સાથે વાત કરતા હતા. “મારે જે મગ લેવી હોય એ લેવી જોઈએ. મારે શુ કરવા પ્રમુખસાહેબ પાસે ભીજ માગવાની જરૂર ? એ ઉપરવાળા જાનીભાઈઓની ઐસી કી તૈસી ! પકલા ! તું તારે મરજી આવે એમ જલસા કર !”

પ્રકાશભાઈ વહેતા પાણી પાસે ઊભડક બેઠા. કાગળની હોડી તેમાં તરતી મૂકી. એકધારી ધીમી ગતિએ પ્રકાશભાઈની હોડી ઊપડી..

પ્રકાશભાઈને આ દૃશ્ય ખૂબ રાજીખો આપનારુ લાગ્યું. પ્રકાશભાઈ મન ભરીને આ દૃશ્ય પી રહ્યા હતા ત્યાં પાછળ મોટરનું હોર્ન વાગ્યું.. ‘પી...પી...પીપ્’ ઉભડક પગે બેઠેલા પ્રકાશભાઈને છાયા ઉડાડતી સિટી હોન્ડા ગાડી તેમને અડોઅડ આવીને ઊભી.

“શું વેવાઈ ? રસ્તા વચ્ચે આ શું કરતા બેઠા ?” ગાડીમાંથી પાન ચાવતા દવેશેઠે કહેવા માંડ્યું. પ્રકાશભાઈ દવેશેઠને જોઈ એકદમ ઊભા થઈ ગયા. “અરે ! વેવાઈજી તમે ? અત્યારે ?” અને ફરી તેમની નજર પેલી ધીરેધીરે મગથી વહેતી હોડી તરફ ગઈ હોડીને જોતાં જોતાં જ બોલ્યા. “આ જરા હોડી ચલાવતો’તો... કેવી મગ... ? દવેશેઠ !”

રાખથી બેઠું થવાનું... □ મંગળ રાઠોડ

રાખથી બેઠું થવાનું છે પછી,
એકદા ભીડી જવાનું છે, પછી.
કે અહીં કોઈ નહીં આપે જ કે,
એક મુઠ્ઠી જીવવાનું છે પછી.
એ જ છે આ જિંદગીનો ત્યાગપણ,
શબ્દમાં સંકેતવાનું છે પછી.
એક દાણો તો મળ્યો છે ને મને,
તું મળે તો વાવવાનું છે પછી.
જે કરે છે એ જ તું કરતો રહે,
હર દાણે કે જોડવાનું છે પછી.
કેટલું જડ છે તમારું, પણ વલણ,
કે વલણ એ તોડવાનું છે પછી.
શીદને લખતો રહું છું હું અહીં,
એ વચ્ચે છે કે બહારનું છે પછી.

સીમ સાંભરી જાતી □ નવનીત ઉપાધ્યાય

સીમ સાંભરી જાતી:

પંખીની બોલાશે પડાડી હવા ઝૂમતી ગાતી
સીમ સાંભરી જાતી.

આવળ-બાવળ-સડ-સંખરું લાગે વ્યાલું વ્યાલું,
વતન ભણી હું જાતો ત્યારે બોલું કાલુ કાલુ...
કોરી મોરી સંજ અચાનક વરસાદી થી જાતી
સીમ સાંભરી જાતી.

ધરતીના ખૂલે ખૂણાનું હેત મને પજવે છે...
પતંગિયાને ઘાસ ઉપર ક્યાં હલ બેસવા દે છે ?
સેનુંજની ભીની વેકુર સમગ્રમાં તબક્કાતી
સીમ સાંભરી જાતી.

આમ એકાએક ઊભા ક્યાં થઈ ગયા ? વરસાદની આ ભીની ભીની મોસમમાં આદુવાળી તીખી તીખી ગરમાગરમ ચા પીને જાવ । અરે । જસુ । સાંભળે છે કે ? બે કપ ચા મૂકજે જરા ।”

“ના । પ્રમુખસાહેબ । મારે ચાની બાધા છે ।”

“ચાની બાધા ? કેમ કંઈ તકલીફ છે ? ડાયાબીટીસ કે ”

“ના રે ના ।” હરિકૃપાએ નખમાં સહેજે રોગ ના મળે । પણ મારી દીકરીની દીકરી છે ને ? ચાર વરસની થઈ પણ હજી બોલતી નથી..”

“તે તમારી કઈ દીકરી ? દિલ્હી રહે છે એ કે પછી અમેરિકાવાળી ?”

“વસુધા. અમેરિકા રહે છે તે ”

“આ તે ભારે દુઃખ કે'વાય અને એય પાછું અમેરિકામાં ।”

“હા. ડૉક્ટરો તો આશા આપે છે કે બોલતી થઈ જશે. તે મેં ને તમારાં ભાભીએ ચા નહીં પીવાની બાધા લીધી છે અને જ્યારે ભાણી બોલતી થઈ જશે ત્યારે અંબાજી ચાલતા જઈ સોનાની જીભ ચઢાવવાની બાધાય રાખી છે..”

“હા. હા. જલદી જલદી તમારી બાધા પૂરી થાય એવી પ્રભુને પ્રાર્થના. દીકરી મૂંગી એટલે આખા જીવનનો ભાર અને એય પાછી દીકરીની દીકરી એટલે બેય દીકરીઓની ફિકર ભારે રહે ”

પ્રકાશભાઈના ખભે ફરીથી હાથ ધાબડતા પ્રમુખસાહેબે પોતાની વાત પૂરી કરી. પ્રકાશભાઈને કંઈક આશ્વાસન અને શુભેચ્છા મળતાં ગુસ્સો શાંત થયો. તેઓ ચૂપચાપ હરિકૃપા ફ્લેટ્સના એસોસિએશનના પ્રમુખના ઘરમાંથી બહાર નીકળી પોતાના ઘર તરફ જવા માંડ્યા. હવામાંની ઠંડક એમને સ્પર્શી ગઈ ઘર પાસે આવતાં પેલો ગંદવાડ ને કીચડ વરસાદી પાણી સાથે વહી ગયેલા જણાયા. ફરી પાછું સાફ પાણી વહેતું દેખાયુ.

પ્રકાશભાઈ, કંઈક બબડતા ઉત્સાહભેર પોતાના ઘરમાં ગયા. છાપાનો કાગળ ફાડી તેમાંથી હોડી બનાવતાં ફરી રસ્તા પર આવ્યા. પ્રકાશભાઈ હવે ક્રીસમાં જ પોતાની સાથે વાત કરતા હતા. “મારે જે મજા લેવી હોય એ લેવી જોઈએ. મારે શું કરવા પ્રમુખસાહેબ પાસે ભીખ માગવાની જરૂર ? એ ઉપરવાળા જાનીભાઈઓની ઐસી કી તૈસી । પકલા । તું તારે મરજી આવે એમ જલસા કર ।”

પ્રકાશભાઈ વહેતા પાણી પાસે ઊભડક બેઠા. કાગળની હોડી તેમાં તરતી મૂકી. એકધારી ધીમી ગતિએ પ્રકાશભાઈની હોડી ઊપડી.

પ્રકાશભાઈને આ દૃશ્ય ખૂબ રાજીખો આપનારું લાગ્યું. પ્રકાશભાઈ મન ભરીને આ દૃશ્ય પી રહ્યા હતા ત્યાં પાછળ મોટરનું હોર્ન વાગ્યું... “પી...પી...પીપ્” ઉભડક પગે બેઠેલા પ્રકાશભાઈને છાયા ઉડાડતી સિટી હોન્ડા ગાડી તેમને અડોઅડ આવીને ઊભી.

“શું વેવાઈ ? રસ્તા વચ્ચે આ શું કરતા બેઠા ?” ગાડીમાંથી પાન ચાવતા દવેશેઠે કહેવા માંડ્યું. પ્રકાશભાઈ દવેશેઠને જોઈ એકદમ ઊભા થઈ ગયા. “અરે । વેવાઈજી તમે ? અત્યારે ?” અને ફરી તેમની નજર પેલી ધીરેધીરે મગ્રથી વહેતી હોડી તરફ ગઈ. હોડીને જોતાં જોતાં જ બોલ્યા : “આ જરા હોડી ચલાવતો'તો... કેવી મજાની તરે છે નહીં ? દવેશેઠ ।”

કાળાંડિબાંગ વાદળો ઘેરાયેલાં હતાં. વરસાદ હમણાં પડશે, હમણાં પડશે એવું લાગતું હતું પણ વરસતો ન હતો. અફવાઓ વરસતી હતી. ધોધમાર અફવાઓ વાતાવરણમાં ભેજ હતો બફારો લાગતો હતો. અસહ્ય આખાય શરીરે અકળામણ અનુભવાતી હતી. ત્રાસજનક જાણે કોઈ ઉઘાડા ઘા પર નમક છોટે એવી ચચળામણ એવી અકળામણ મૂંઝવી નાંખતી હતી અફવાઓ પણ મૂંઝવી નાંખે એવી હતી. વિચિત્ર જાણે એવું લાગતું કે અફવાઓ વરસી રહી છે અને અફવાઓનો રંગ લોહી જેવો છે. જાણે કે લોહીની ધારાઓ વરસી રહી છે.

આ સમયે હરિકૃપા ફ્લેટ્સના ત્રેવીસ નંબરના બ્લોકના પહેલા માળ પર રહેતા પ્રકાશભાઈ બારી પાસે બેસીને; બારીનો સળિયો પકડીને બારી બહાર જોઈ રહ્યા છે. ક્યારેક ટીવી તરફ જુએ છે. જાહેરખબર આવે એટલે બારી બહાર જુએ છે. ત્યાં તો કડાકા-ભડાકા સાથે કાળાંડિબાંગ વાદળાં તૂટી પડ્યાં. વરસાદના અવાજથી અને વરસતી પાણીની ધારાઓ જોઈ પ્રકાશભાઈ ખુશ થઈ ગયા. બારી પાસે ઊભા થઈ ગયા. બારીની બહાર હાથ કાઢી હાથને ભીંજવવા માંડ્યા. આંખો બંધ કરી. ફરી ખોલી અને એકીટશે વરસાદ જોઈ રહ્યા.

અને એકાએક પ્રકાશભાઈના દિમાગમાં રહેલી વિડિયો ટેઇપ, બટન દબાવ્યા વિના જ રિવાઈન્ડ થવા માંડી. પોણાભાગની ટેઇપ રિવાઈન્ડ થઈ સ્ટોપ પ્લે. પ્રકાશભાઈ પોતે નાનકડા પ્રકાશને ઉર્ફે પકાને જોવા માંડ્યા. ઘરમાં અને શેરીમાં બધાય પ્રકાશને પકો કે પકલો કહીને બોલાવતા. નાના પ્રકાશને જોઈ પ્રકાશભાઈને મીઠી મઘમઘતી ખુશીનો અનુભવ થવા માંડ્યો.

.. આવું જ વાદળણાવું વાતાવરણ ચોરપોલીસ રમતાં રમતાં છૂપાઈ ગયેલા સૂરજ જેવું વાતાવરણ. પકો અને એના ભાઈબંધો બહાર શેરીમાં પલળતાં ફરી રહ્યા છે. વરસાદ વરસતો બંધ થાય છે. છોકરાઓ ઘરમાં જઈ જૂની નોટબુકનાં પાનાં, છાપાંની પસ્તીનાં પાનાં ફાડીને એમાંથી હોડીઓ બનાવીને શેરીમાંથી બહાર વહેતાં પાણીમાં તરાવી રહ્યા છે. પકાની હોડી સડસડાટ બહુ આગળ નીકળી. ભીની ઘયા વિના... રસ્તામાં ક્યાંય પથરા કે કાદવ નડ્યા વિના શેરીની બહાર ક્યાંય દૂર દૂર પહોંચી... પકો અને એના ભાઈબંધો આ જોઈ ખુશખુશાલ થઈ ગયા. તાળીઓ ને ચિચિયારીઓ પાડતાં નાચતાંકૂદતાં હોડીની પાછળ પાછળ શેરીની બહાર ક્યાંય દૂર દૂર નીકળી ચૂક્યા...

આપોઆપ રિવાઈન્ડ થઈ અને પ્લેમાં ચાલી રહેલી વિડિયો ટેઇપને પ્રકાશભાઈએ 'સ્ટોપ' કરી. ફોરવર્ડ કરી પાછી અસલ જગાએ લઈ આવ્યા. આજની તારીખમાં લઈ આવ્યા. પોઝનું બટન દબાવ્યું.

વરસાદ વરસવાનો ચાલુ હતો. રસ્તા પર ખાબોચિયાં ભરાયાં હતાં પાણીના બે-ત્રણ પ્રવાહ ફ્લેટ્સના કેમ્પસના મુખ્ય દરવાજાની બહાર રોડ પર આવેલા વરસાદી ગટરના

ડોસા વાસમાં ફરીફરીને વલોણાનું પૂરી ખાતરીનું ઘી ભેગું કરે, ને પછી ઘીની બરણી લઈ અમદાવાદની બસ પકડે એ નવરંગપુરાના બસસ્ટેન્ડે ઊતરે, ને ઊતરીને પગે ચાલતા ચાલતા નીકળી પડે તે ભૈનું ઘર આવજો ઢૂકડું ભણેલાગણેલા છોકરાને એ વરસોથી ભૈ કહીને જ સબોધતા તે ભૈને મળવાના હરખમાં ને હરખમાં હાથમાંની ભારેખમ બરણીય એમને તો હળવીફૂલ લાગતી. ભૈએ તો એક-બે વાર કહેલુય ખરું કે 'બાપા, રિક્ષા કરી હોત તો...' જવાબમાં ડોસા હસેલા. 'ના રે ભૈ, ભગવોને પગ સુ કોમ આવ્યા છ ?'

ડોસા પહોંચે ત્યારે ભૈને ઓફિસની ઉતાવળ હોય તે એમને લૂસલૂસ કરતા ખાતા જોઈ 'મજામાં ન ભૈ !?' આટલું પૂછે ને પછી સીધા એ રસોડે પહોંચી જાય. મહારાજને બરણી ખાલી કરવાનું કહે, ને ત્યાંથી સીધા ભૈના ખંડમાં જઈને નિરાંતે બેસે. થોડી વારે મહારાજ આવીને ચા આપી જાય. ચાના ઘૂંટડા ભરતા ભરતા ડોસા મનોમન હરખાય, એ બેઠા હોય ત્યાં સુધી છોકરાની વહુ ભાગ્યે જ ખંડમાં પગ મૂકતી... 'આ જમાનામાં વહુ આટલી ઓમન્યા રાખ છ એટલું થોડું છ ?' - એમ વિચારી એ મનોમન મલકાતાય ખરા પછી ચા પૂરી કરીને ડોસા થોડા આમ-તેમ આંટા મારે, સામેના ખંડમાં માસ્તર પાસે ભણવા બેઠેલા પૈત્રને સંતોષભરી નજરે પડીક જોયા કરે, ને પછી ભૈએ ઈસ્ટીલની ફેમમા મઢાવેલી એની બાની નાનકડી છબિ સામે એક વાર જોઈ લે, પછી સીધા રસોડે જાય, ખાલી કચણેલી બરણી લઈને ઊપડે તે બસસ્ટેન્ડે જઈને ઊભા રહે - હાંફતા હાંફતા.

ડોસા આ વખતેય બરણી લઈને આવ્યા. રાબેતા મુજબ વર્ત્યા, ને છેલ્લે જતી વેળાએ રસોડે પડેલી બરણી હાથમાં લીધી તો એ ભરેલી લાગી. એમણે મહારાજ સામે જોયું, એણે થોડાક ખંચકાટ સાથે કહી નાંખ્યું.

'દાદા, હવેથી ઘી લાવતા નહીં હોં...'

ડોસાને આ સાંભળીને ભારે નવાઈ લાગી. 'ચમ ભૈ, ઘીમાં ભેગ-ભેગ છક સુ ?' મહારાજે નકારમા મારું હલાવી સંકોચ સહ કહ્યું.

'ના દાદા, એવું નથી... પણ હમણાં સા'એબ, ને બે'નને ડાવેટિંગ ચાલે છે.'

ડોસાને અવાક બનેલા જોઈ એણે સ્પષ્ટતા કરી.

'દાકતરે એમને બેયને ઘી ખાવાની મનાઈ કરી છે એટલે બે'ને કીધું કે હવેથી ઘીની જરૂર...'

ડોસા ઊખડ્યું ઊખડ્યું હસ્યા. 'ખલે ભૈલા... ત્યો, સુખી થજો...' કહીને નીચા નમી એમણે બરણી હાથમાં લીધી. કોણ જાણે કેમ ડોસાને આજે બરણીમાં ભાર વર્તાયો - પાછલી ઉમરનો.

અને ઝડ પરથી ટપકી રહેલાં પાણીને એ જોતા રહ્યા. એકાએક એમણે પગ ઉપાડ્યા. ઝડપથી હરિકૃપા ફ્લેટ્સના એસોસિએશનના પ્રમુખશ્રીના ફ્લેટે પહોંચ્યા. ઘરનો દરવાજો ખુલ્લો હતો. સોફા પર લાંબા થઈને બેઠેલા પ્રમુખસાહેબ ફોન પર કોઈની સાથે મોટેમોટેથી વાતો કરી રહ્યા હતા. પ્રકાશભાઈ દરવાજામાં જ ઊભા રહી ગયા. ફોન પર મોટેમોટેથી વાતો કરવામાં મશગૂલ પ્રમુખસાહેબનું ક્યારે ધ્યાન તેમના પર પડે અને 'આવો' કહે તેની રાહ જોતા રહ્યા.

છેવટે હરિકૃપા ફ્લેટ્સ એસોસિએશનના પ્રમુખશ્રીનું ધ્યાન દરવાજામાં ઊભેલા પ્રકાશભાઈ પર પડ્યું. એમણે હાથના ઈશારાથી જ અંદર આવી સામેના સોફા પર બેસવા જણાવ્યું. પ્રકાશભાઈએ ચપ્પલ બહાર કાઢ્યા. પગલુછણિયા પર પગ ઘસ્યા અને પ્રમુખસાહેબની સામેના સોફા પર બેઠા અને ફોન પરની વાત પૂરી થાય એની રાહ જોવા માંડ્યા. ક્યારેક તે પ્રમુખસાહેબની પાછળ દીવાલ ઉપરના શંકરાચાર્યના મોટા ફોટાને જોયા કરતા હતા તો ક્યારેક બારીની બહાર ચોખ્ખા પાણીથી નાહીને ખુશખુશાલ થઈ ઠંડા પવનના સથવારે ખડખડ હસતા ઝડના ચોખ્ખાચટ લીલાછમ પાંદડાં જોયા કરતા હતા.

"ના ના... એવું તે કંઈ હોય ? આખાય હરિકૃપા ફ્લેટ્સના ચારસો ને છપ્પન વોટ તમારા જ ! પૂરેપૂરા ! સે'જે ચિંતા ના કરતા... તમે પાંચ બાંકડા અપાવ્યા, સ્ટ્રીટલાઈટ અપાઈ... ગટરલાઈન ઓલરાઈટ.. સફાઈ થાય છે રેગ્યુલર... પછી તમને જ વોટ ખલેને સાહેબ ! વળી તમારી પાર્ટીય ચુસ્ત રાષ્ટ્રપ્રેમી !ના...ના... અમારા હરિકૃપા ફ્લેટ્સમાં બધા જ તમારી પાર્ટીને જ માન આલનારા ! મોટેભાગે અમારા ફ્લેટ્સમાં બાહણ ને વાણિયાની જ વસતિ... બીજા કોઈને ઘૂસવા નથી દેતા..."

ટેલિફોન પરની આ લાંબી વાતને જોઈ પ્રકાશભાઈએ એક નાનું બગાસું ખાધું. આ જોઈ પ્રમુખસાહેબે પ્રકાશભાઈને પંજાની બે આંગળી બતાવી 'બે મિનિટ'નો ઈશારો કર્યો. અને ફોન પર વાત ચાલુ રાખી : "અને સાહેબ ! સૌ વાતની એક વાત એ કે હું આ હરિકૃપા ફ્લેટ્સનો છેલ્લાં દસ વર્ષથી ચેરમેન છું ને ! મારી વાત કોઈ ઉથાપે નહીં... ઓ.કે. ! ઓ.કે. ! હા જી ! હા જી !" એમ કહેતાં સામેવાળાનો અવાજ સાંભળતા, ક્યારેક સામે બેઠેલા પ્રકાશભાઈ તરફ જોતા... માથું ખંજવાળતા... ક્યારેક આંખ મીચકારતા પ્રમુખસાહેબે છેવટે હાથમાં રહેલા કૌડલેસ ફોનના ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટનું બટન બંધ કરી વાત પૂરી કરી. બીજા હાથથી એ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટને રમાડતા પ્રકાશભાઈની સામે જોઈ કહેવા માંડ્યા :

"આ આપણા કોર્પોરેટર નો'તા ? મફતભાઈ ? એમનો ફોન હતો. આ વખતે પ્રકાશભાઈ ! આ મફતભાઈ વિધાનસભામાં અંપલાવે છે... જીત્યા તો મિનિસ્ટર સાચા હોં ! આપણા હરિકૃપા ફ્લેટ્સના એસોસિએશન તરફ એમને ખૂબ માન છે. જ્યારે જ્યારે પણ ફોન આવે ત્યારે ચોક્કસ કહે જ કે ભટ્ટભાઈ ! તમારા રાજમાં તમારા ફ્લેટ્સનું એસોસિએશન બહુ ફાઈન કામગીરી કરે છે " આ વખતે પ્રકાશભાઈએ બારી બહાર જોતાં... ફરી પાછું નીચે જમીન પરની કાર્પેટ જોતાં ને છેવટે પ્રમુખશ્રી ભટ્ટભાઈની સામે જોતાં તેમની હામાં હા પુરાવતાં કહી નાંખ્યું. "સાચી વાત ભટ્ટસાહેબ ! તમારી... આ તમે છો તો ફ્લેટ્સનાં લોકો સખણાં રહે છે... તમે ના હોત તો આખાય હરિકૃપા ફ્લેટ્સના એસોસિએશનને લોકો ક્યાંય વેચી આપા હોત..."

ડોસા વાસમાં ફરીફરીને વલોણાનું પૂરી ખાતરીનું ઘી ભેગું કરે, ને પછી ઘીની બરણી લઈ અમદાવાદની બસ પકડે. એ નવરંગપુરાના બસસ્ટેન્ડે ઊતરે. ને ઊતરીને પગે ચાલતા ચાલતા નીકળી પડે તે ભૈનું ઘર આવજો ઢૂકડું ભણેલાગણેલા છોકરાને એ વરસોથી ભૈ કહીને જ સંબોધતા તે ભૈને મળવાના હરખમાં ને હરખમાં હાથમાંની ભારેખમ બરણીય એમને તો હળવીફૂલ લાગતી. ભૈએ તો એક-બે વાર કહેલુંય ખરું કે 'બાપા, રિક્ષા કરી ઊત તો...' જવાબમાં ડોસા હસેલા : 'ના રે ભૈ, ભગવોને પગ સુ કોમ આલ્યા છ ?'

ડોસા પહોંચે ત્યારે ભૈને ઓફિસની ઉતાવળ હોય તે એમને લૂસલૂસ કરતા ખાતા જોઈ : 'મજામાં ન ભૈ !?' આટલું પૂછે ને પછી સીધા એ રસોડે પહોંચી જાય. મહારાજને બરણી ખાલી કરવાનું કહે, ને ત્યાંથી સીધા ભૈના ખંડમાં જઈને નિરાંતે બેસે. થોડી વારે મહારાજ આવીને ચા આપી જાય. ચાના ઘૂંટડા ભરતા ભરતા ડોસા મનોમન હરખાય; એ બેઠા હોય ત્યાં સુધી છોકરાની વહુ ભાગ્યે જ ખંડમાં પગ મૂકતી... 'આ જમાનામાં વહુ આટલી ઓમન્યા રાખ છ એટલું થોડું છ ।' - એમ વિચારી એ મનોમન મલકાતાય ખરા. પછી ચા પૂરી કરીને ડોસા થોડા આમ-ત્તેમ આંટા મારે, સામેના ખંડમાં માસ્તર પાસે ભણવા બેઠેલા પૌત્રને સંતોષભરી નજરે ઘડીક જોયા કરે, ને પછી ભૈએ ઈસ્ટીલની ફેમમાં મઢાવેલી એની બાની નાનકડી છબિ સામે એક વાર જોઈ લે, પછી સીધા રસોડે જાય, ખાલી કચચેલી બરણી લઈને ઊપડે તે બસસ્ટેન્ડે જઈને ઊભા રહે - હાંફતા હાંફતા.

ડોસા આ વખતેય બરણી લઈને આવ્યા. રાબેતા મુજબ વર્ત્યા, ને છેલ્લે જતી વેળાએ રસોડે પડેલી બરણી હાથમાં લીધી તો એ ભરેલી લાગી. એમણે મહારાજ સામે જોયું, એણે થોડાક ખંચકાટ સાથે કહી નાંખ્યું.

'દાદા, હવેથી ઘી લાવતા નહીં હોં...'

ડોસાને આ સાંભળીને ભારે નવાઈ લાગી : 'ચમ ભૈ, ઘીમાં ભેગ-ભેગ છક સુ ?'

મહારાજે નકારમાં માથું હલાવી સંકોચ સહ કહ્યું :

'ના દાદા, એવું નથી... પણ હમણાં સા'એબ, ને બે'નને ડાયેટિંગ ચાલે છે.'

ડોસાને અવાક બનેલા જોઈ એણે સ્પષ્ટતા કરી :

'દાકતરે એમને બેયને ઘી ખાવાની મનાઈ કરી છે એટલે બે'ને કીધું કે હવેથી ઘીની જરૂર...'

ડોસા ઊખડ્યું ઊખડ્યું હસ્યા : 'ભલે ભૈલા... લ્યો, સુખી થજો...' કહીને નીચા નમી એમણે બરણી હાથમાં લીધી. કોણ જાણે કેમ ડોસાને આજે બરણીમાં ભાર વર્તાયો - પાછલી ઉંમરનો.

જ ખરાબ દેખાયને ? મારા મોઢા પર કાળી મેશ જ ચોપડવી હોય ત્રિવેદીસાહેબ । તો ચોપડો ।”

“તો તમે જ કહો । મારે શું કરવાનું ? કંઈક નિવેડો તો લાવો । કોઈ કંઈ કરતુ નથી .”

“એ બન્ને જાનીભાઈઓ નફ્ટ છે. બાપદાદાની પ્રોપર્ટી માટે ઝઘડે છે અને ત્રિવેદીભાઈ । પ્રોપર્ટીના ઝઘડા એવા છે કે તેમાં કોઈ કોઈને ન ગણે । મા-બાપ, ભાઈબહેન, ભાઈભાભી, દીકરાદીકરી બધાંય સામસામે આવી જાય । અને એમાંય આ તમારી ઠેક ઉપર રહેતો નાનો જાનીભાઈ તો સાવ પાકિસ્તાન જેવો જ છે । બાલ ઠાકરે સાચું જ કહે છે કે મને એક દિવસ માટે સત્તા આપો હું પાકિસ્તાનને ચારેબાજુથી મિલેટરીથી ફૂંકી મારુ । કાયમી સ્પશાની શાંતિ । પણ ત્રિવેદીસાહેબ । સોસાયટીના નાના કચરા-કચરીના ઝઘડામાં તે કંઈ કોઈને ફૂંકી ના મરાય ।”

“તે આપણે ક્યાં એ જાનીબંધુઓને ફૂંકી મારવા માંગીએ છીએ ? મારી તો એક નાની સરખી માગણી છે ભટ્ટસાહેબ । કે મારી પ્રોપર્ટીમાં, ફ્લેટ્સની કોમન પ્રોપર્ટીમા આવાં લોકો જે ગંદકી કરે છે, ન્યૂસન્સ કરે છે તે બંધ કરે ।”

“તમારી બધી વાત સાચી ત્રિવેદીસાહેબ । આપણે એમને વારંવાર ઠપકો આપ્યો એસોસિએશનની મિટિંગમાં બોલાવી બધાંની વચ્ચે ઠપકો આપ્યો હવે તમે જ કહો, આપણે શું કરીએ ?”

“તમે જ મને પૂછો છો કે શું કરી શકાય ? પછી પ્રશ્ન જ પ્રશ્ન નથી રહેતો ...”

“આમ હતાશ ન થઈ જાવ, ત્રિવેદીસાહેબ । મને જરા માંડીને વાત કરો કે અત્યારે પ્રશ્ન શું થયો ?”

“વાત એમ છે પ્રમુખસાહેબ । કે મને આ વરસાદની હેલી જોઈ કાગળની હોડી બનાવવાનું મન થયું મેં હોડી બનાવી અને જેવી મારા ફ્લેટના આગણામાં વહેતા પાણીમાં તરવા મૂકી ત્યાં તો મારી પાછળ ઉપરથી ગંદવાડનો, કાદવનો દુર્ગંધ મારતા રગડાનો ધોધ પડ્યો સહેજમાં હું બચી ગયો. બાકી મારી હોડી તો કાદવ-કાદવ. મારી મઝા રમણ-ભમણ ।”

“એ તો બહુ ખરાબ કે'વાય । કંઈ વાધો નહી લાવો હું બીજી કાગળની હોડી બનાવી દઉં જ્યારે હું બીજા ધોરણમા હતો ત્યારે આખાય વર્ગમાં કાગળની હોડી બનાવવામાં એક્ષર્ટ ગણાતો. । બધા મારી પાસે જ બનાવડાવવા આવે વરસાદમાં । હું તમને હમણાં જ મસ્ત બનાવી દઉં અહીં મારા ફ્લેટની સામેય સરસ પાણી હજીય વહે છે. જુઓ, અહીં બારીમાંથી દેખાય છે તમતમારે જેટલી ચલાવવી હોય એટલી હોડી ચલાવો । બસ । હુ બેઠો છું ને । કોણ તમારું નામ લે છે । તમતમારે જેટલી મઝા લૂંટવી હોય એટલી લૂંટી લો । બોલો । હવે છે કંઈ ફરિયાદ ?”

“ફરિયાદનો આ તે કંઈ ઉકેલ કહેવાતો હશે, પ્રમુખસાહેબ ?”

પ્રકાશભાઈએ સોફામાંથી ઊભા થતાં કહેવા માડ્યું બારણાં પાસે પહોંચી ગયા. પ્રકાશભાઈ ગુસ્સામાં લાલચોળ થઈ ગયા. ધૂજવા માડ્યા. પ્રકાશભાઈની નારાજગી અને ગુસ્સો વાંચી પ્રમુખસાહેબે તેમના ખભે હાથ મૂકી વાત કરવા માડી. “અરે । ત્રિવેદીસાહેબ ।

ખૂબ બીલતાં બીલતાં મૃત્યુને સદ્ગત કરવાને બદલે વિન્ગત, વિસ્મૃતિગત, કરતા જઈએ છીએ. અને કવિએ ધાર્યું છે એનાથી તદ્દન જુદા અર્થમાં માની મનાવી લઈએ છીએ કે “મૃત્યુ મરી ગયું રે લોલ !”

દંતકથાઓમાં આવે છે કે વીરકથા નાયકની પાછળ પાછળ મૃત્યુછાયા તકાજો કરતી કરતી આવતી જ હોય છે. પુરુષાર્થી કથાનાયક કહે છે - “હમણાં ઘંભી જા, અટલું કામ બાકી છે.” મૃત્યુ યંભે છે, કથાનાયક નવું જીવનલક્ષી પરાક્રમ કરીને આગળ વધે છે, જરાક સહત અનુભવે છે. પ્રસન્નતાનો સહેજ અનુભવ કરે છે. અને રાત્રે રણમેદાનમાં વિજેતાના શાંત તંબૂનો પડદો સહેજ હાલે છે... “કોણ ?” “હું મૃત્યુ !.. આવું કે ?” “ના, હજી તો...” “છીક... ભલે... પણ વિસરતો નહીં, આવી રહ્યો છું તારી પાછળ પાછળ જ...”

મૃત્યુની અનિવાર્યતા સતત સામે રાખીનેય જીવન-ઉત્સવ ઊજવતા જવો એ જ ખરું પરાક્રમ છે. - અને આપણામાંના દરેકની જીવનકથા એ પેલા વીરકથાનાયકની પરાક્રમકથા છે - થઈ તો શકે જ કદાચ, જો આપણને આ સાહસાનંદ લેતાં આવડે તો !

વીરતા એક વસ્તુ છે, વિરાગ બીજી વસ્તુ છે. રાગવિરાગની સમતુલા મનમાં જાળવતાં જાળવતાં માણતાં માણતાં ચાલ્યા કરવું, જીવનના જોજનોના જોજનોની સફરે, એ આનંદ ! લેતાં આવડ્યો તો અનોખો છે, અદ્ભુત છે.

કોણ એ આનંદ માણશે ? કોણ એ આનંદ માણી શકશે ? મારામાંનો પેલો ઊંડે શેલો સભાન પુરુષ કે જે “હું” હોવા છતાં સર્વકાળની, સર્વજીવોની, સર્વસૃષ્ટિની વિશાળ પ્રજ્ઞતાથી અભિભૂત છે તે.

હું કાણેકાણ સભાન છું કે હું આ અરીસામાં દેખાઉં છું. મારી વાણીમાં, મારાં કાર્યોમાં, મારા આહારવિહાર-આનંદપ્રમોદ-સમાજકાર્યો, ધર્મકાર્યોમાં પ્રગટું છું તે છું જ. અને સાથે સાથે જ હું સભાન છું કે હું એક એવી વિશાળતાનો અંશ છું કે જે વિશાળતા અમેય છે, અનંત છે, અલીકિક છે. આ આંખ-કાન, આ પ્રોટીન-વિટામિન, આ મજજાતંતુઓ, આ બસતરંગો એ તો એક રંગરંગીન આકૃતિ છે, મનોહર રંગોની રંગોળી છે, સુંદર સાથિયો ... વળી પાછી પવનની લહેર આવશે, સાથિયાના રંગના કણો ઉડાઉડ કરશે. વાયુ અને શે સાથિયો યુદ્ધ-રમતો રમશે ! સાથિયો મર્યાદિત છે, સાથિયા સ્વરૂપે. માતરિશ્ચા અનંત ! અજ્ઞાત છે. અંતે તો સાથિયો છે તે સ્વરૂપે અદેશ્ય થશે જ. એના કણો જળમાં-સ્થળમાં હેતા પવનમાં વેરાઈ જશે. વળી પાછું કોઈ સ્થળ પર કોઈ જળના છંટકાવથી કોઈ વાયુમાં હેતા ચૈતન્યતરંગથી નવી લીલા આરંભાશે અને નવી રંગોળી રચાશે. વાદળોના જળકણો ન. પુનઃ સપ્તરંગી આકૃતિઓ રચે છે. વળી વિખરાઈ જાય છે. વળી નવી આકૃતિઓ થે છે. ઊછળતા સાગરમાં મોજાંની જળસિકરોનાં નૃત્યસર્જનો જોયાં છે ?... વળી પાછો રજ આથમે છે, વાયુ યંભે છે, સાગર જંપે છે... અને વળી પાછો નવો ઝંઝવાત, નવી જળસિકરો, નવું ભવ્ય નૃત્યચિત્ર. નવું કે ? હા રે હા, ગણો તો નવું, ગણો તો એ જ ભરતન. બાધ રૂપે નિત્યનૂતન, તત્ત્વ રૂપે એ જ સનાતન.

બેઉ સભાનતાઓ, અંશની અને પૂર્ણની. સામેના અરીસામાંના મારા અંશ રૂપની ભે બેઉ આકાશમાં, દિશાઓમાં, ક્ષિતિજો પર, પગ નીચે ધરતી પર, ઊંડે કલ્પનાના પ્રાણમાં દેખાતું મારું પૂર્ણ રૂપ એ બેઉની સભાનતા હું માણું છું મારો જીવનવ્યવહાર.

જ ખરાબ દેખાયને ? મારા મોઢા પર કાળી મેશ જ ચોપડવી હોય ત્રિવેદીસાહેબ ! તો ચોપડો !”

“તો તમે જ કહો ! મારે શું કરવાનું ? કંઈક નિવેડો તો લાવો ! કોઈ કંઈ કરતું નથી...”

“એ બન્ને જાનીભાઈઓ નફ્ટ છે. બાપદાદાની પ્રોપર્ટી માટે ઝઘડે છે. અને ત્રિવેદીભાઈ ! પ્રોપર્ટીના ઝઘડા એવા છે કે તેમાં કોઈ કોઈને ન ગણે ! મા-બાપ, ભાઈબહેન, ભાઈભાભી, દીકરાદીકરી બધાંય સામસામે આવી જાય ! અને એમાંય આ તમારી ઠેઠ ઉપર રહેતો નાનો જાનીભાઈ તો સાવ પાકિસ્તાન જેવો જ છે ! બાલ ઠાકરે સાચું જ કહે છે કે મને એક દિવસ માટે સત્તા આપો. હું પાકિસ્તાનને ચારેબાજુથી મિલેટરીથી ફૂંકી મારું ! કાયમી સ્મશાની શાંતિ ! પણ ત્રિવેદીસાહેબ ! સોસાયટીના નાના કચરા-કચરીના ઝઘડામાં તે કંઈ કોઈને ફૂંકી ના મરાય !”

“તે આપણે ક્યાં એ જાનીબંધુઓને ફૂંકી મારવા માંગીએ છીએ ? મારી તો એક નાની સરખી માગણી છે ભટ્ટસાહેબ ! કે મારી પ્રોપર્ટીમાં, ફ્લેટ્સની કોમન પ્રોપર્ટીમાં આવાં લોકો જે ગંદકી કરે છે, ન્યૂસન્સ કરે છે તે બંધ કરે.”

“તમારી બધી વાત સાચી ત્રિવેદીસાહેબ ! આપણે એમને વારંવાર ઠપકો આપ્યો. એસોસિએશનની મિટિંગમાં બોલાવી બધાંની વચ્ચે ઠપકો આપ્યો. હવે તમે જ કહો, આપણે શું કરીએ ?”

“તમે જ મને પૂછો છો કે શું કરી શકાય ? પછી પ્રશ્ન જ પ્રશ્ન નથી રહેતો...”

“આમ હતાશ ન થઈ જાવ, ત્રિવેદીસાહેબ ! મને જરા માંડીને વાત કરો કે અત્યારે પ્રશ્ન શું થયો ?”

“વાત એમ છે પ્રમુખસાહેબ ! કે મને આ વરસાદની હેલી જોઈ કાગળની હોડી બનાવવાનું મન થયું. મેં હોડી બનાવી અને જેવી મારા ફ્લેટના આંગણમાં વહેતા પાણીમાં તરવા મૂકી ત્યાં તો મારી પાછળ ઉપરથી ગંદવાડનો, કાદવનો દુર્ગંધ મારતા રગડાનો ધોધ પડ્યો... સહેજમાં હું બચી ગયો... બાકી મારી હોડી તો કાદવ-કાદવ... મારી મઝા રમણ-ભમણ !”

“એ તો બહુ ખરાબ કે'વાય ! કંઈ વાંધો નહીં. લાવો હું બીજી કાગળની હોડી બનાવી દઉં. જ્યારે હું બીજા ધોરણમાં હતો ત્યારે આખા વર્ગમાં કાગળની હોડી બનાવવામાં એક્ષપ્ટ ગણાતો...! બધા મારી પાસે જ બનાવડાવવા આવે વરસાદમાં ! હું તમને હમણાં જ મસ્ત બનાવી દઉં... અહીં મારા ફ્લેટની સામેય સરસ પાણી હજીય વહે છે... જુઓ, અહીં બારીમાંથી દેખાય છે. તમતમારે જેટલી ચલાવવી હોય એટલી હોડી ચલાવો ! બસ ! હું બેઠો છું ને ! કોણ તમારું નામ લે છે ! તમતમારે જેટલી મઝા લૂંટવી હોય એટલી લૂંટી લો ! બોલો ! હવે છે કંઈ ફરિયાદ ?”

“ફરિયાદનો આ તે કંઈ ઉકેલ કહેવાતો હશે, પ્રમુખસાહેબ ?”

પ્રકાશભાઈએ સોફામાંથી ઊભા થતાં કહેવા માંડ્યું. બારણાં પાસે પહોંચી ગયા. પ્રકાશભાઈ ગુસ્સામાં લાલચોળ થઈ ગયા. ધૂજવા માંડવા. પ્રકાશભાઈની નારાજગી અને ગુસ્સો વાંચી પ્રમુખસાહેબે તેમના ખભે હાથ મૂકી વાત કરવા માંડી : “અરે ! ત્રિવેદીસાહેબ !

ખૂબ બોલતાં બોલતાં મૃત્યુને સદ્ગત કરવાને બદલે વિ-ગત, વિસ્મૃતિગત, કરતા જઈએ છીએ. અને કવિએ ધાર્યું છે એનાથી તદ્દન જુદા અર્થમાં માની મનાવી લઈએ છીએ કે “મૃત્યુ મરી ગયું રે લોલ !”

દંતકથાઓમાં આવે છે કે વીરકથા નાયકની પાછળ પાછળ મૃત્યુછાયા તકાજો કરતી કરતી આવતી જ હોય છે. પુરુષાર્થી કથાનાયક કહે છે - “હમણાં થંભી જા, આટલું કામ બાકી છે.” મૃત્યુ થંભે છે, કથાનાયક નવું જીવનલક્ષી પરાક્રમ કરીને આગળ વધે છે, જરાક રાહત અનુભવે છે, પ્રસન્નતાનો સહેજ અનુભવ કરે છે. અને રાત્રે રણમેદાનમાં વિજેતાના શાંત તંબૂનો પડદો સહેજ હાલે છે. “કોણ ?” “હું મૃત્યુ !. આવું કે ?” “ના, હજી તો...” “ઠીક, .. ભલે .. પણ વિસરતો નહીં, આવી રહ્યો છું તારી પાછળ પાછળ જ...”

મૃત્યુની અનિવાર્યતા સતત સામે રાખીનેય જીવન-ઉત્સવ ઊજવતા જવો એ જ ખરું પરાક્રમ છે. - અને આપણામાંના દરેકની જીવનકથા એ પેલા વીરકથાનાયકની પરાક્રમકથા છે - થઈ તો શકે જ કદાચ, જો આપણને આ સાહસાનંદ લેતાં આવડે તો !

વીરતા એક વસ્તુ છે, વિરાગ બીજી વસ્તુ છે. રાગવિરાગની સમતુલા મનમાં જાળવતાં જાળવતાં માણતાં માણતાં ચાલ્યા કરવું, જીવનના જોજનોના જોજનોની સફરે, એ આનંદ જો લેતાં આવડ્યો તો અનોખો છે, અદ્ભુત છે.

કોણ એ આનંદ માણશે ? કોણ એ આનંદ માણી શકશે ? મારામાંનો પેલો ઊંડે વસેલો સભાન પુરુષ કે જે “હું” હોવા છતાં સર્વકાળની, સર્વજીવોની, સર્વસૃષ્ટિની વિશાળ સંપ્રજ્ઞતાથી અભિભૂત છે તે.

હું ક્ષણેક્ષણ સભાન છું કે હું આ અરીસામાં દેખાઉં છું મારી વાણીમાં, મારાં કાર્યોમાં, મારા આહારવિહાર-આનંદપ્રમોદ-સમાજકાર્યો, ધર્મકાર્યોમાં પ્રગટું છું તે છું જ. અને સાથે સાથે જ હું સભાન છું કે હું એક એવી વિશાળતાનો અંશ છું કે જે વિશાળતા અમેય છે, અનંત છે, અલૌકિક છે. આ આંખ-કાન, આ પ્રોટીન-વિટામિન, આ મજ્જાતંતુઓ, આ માનસતરંગો એ તો એક રંગરંગીન આકૃતિ છે, મનોહર રંગોની રંગોળી છે, સુંદર સાથિયો છે. વળી પાછી પવનની લહેર આવશે, સાથિયાના રંગના કણો ઉડાઉડ કરશે વાયુ અને મારો સાથિયો યુદ્ધ-રમતો રમશે ! સાથિયો મર્યાદિત છે, સાથિયા સ્વરૂપે. માતરિશ્ચા અનંત છે, અક્ષત છે. અંતે તો સાથિયો છે તે સ્વરૂપે અદૃશ્ય થશે જ. એના કણો જળમાં-સ્થળમાં વહેતા પવનમાં વેરાઈ જશે. વળી પાછું કોઈ સ્થળ પર કોઈ જળના છંટકાવથી કોઈ વાયુમાં વહેતા ચૈતન્યતરંગથી નવી લીલા આરંભાશે અને નવી રંગોળી રચાશે. વાદળોના જળકણો પુનઃ પુનઃ સપ્તરંગી આકૃતિઓ રચે છે. વળી વિખરાઈ જાય છે. વળી નવી આકૃતિઓ રચે છે. ઊછળતા સાગરમાં મોજાંની જળસિકરોનાં નૃત્યસર્જનો જોયાં છે ? - વળી પાછો સૂરજ આથમે છે, વાયુ થંભે છે, સાગર જંપે છે .. અને વળી પાછો નવો ઝંઝવાત, નવી જળસિકરો, નવું ભવ્ય નૃત્યચિત્ર... નવું કે ? હા રે હા, ગણો તો નવું, ગણો તો એ જ ચિરંતન. બાહ્ય રૂપે નિત્યનૂતન, તત્ત્વ રૂપે એ જ સનાતન.

બેઉ સભાનતાઓ, અંશની અને પૂર્ણની, સામેના અરીસામાંના મારા અંશ રૂપની અને ઊંચે આકાશમાં, દિશાઓમાં, ક્ષિતિજો પર, પગ નીચે ધરતી પર, ઊંડે કલ્પનાના પાતાળમાં દેખાતું મારું પૂર્ણ રૂપ એ બેઉની સભાનતા હું માણું છું મારો જીવનવ્યવહાર,

“પણ પ્રકાશભાઈ ! એમાં માણસ ક્યાં છે યાર ?” એમ કહેતાકને જોરથી પાનની પિચકારી એ વહેતા પાણીમાં મારતા દવેશેઠ ગાડીમાંથી બહાર નીકળ્યા. ગાડીનું બારણું જોરથી બંધ કર્યું : “ધબ્બ !”

પાનની પિચકારીએ એ હોડીને લાલ રંગે ભીંજવી નાંખી... હોડી પાણીમાં ડૂબવા માંડી.

“તે પ્રકાશભાઈ ! આજે ટીવી પર સમાચાર સાંભળ્યા ? આપણા સૌરાષ્ટ્રના દરિયાકાંઠાના છપ્પન માછીમારોને હોડીઓ સાથે પાકિસ્તાની મિલેટરીવાળા ઉપાડી ગયા ! આ તો ના ચાલે ! તમારા જેવા લોકોએ કંઈક અવાજ ઉઠાવવો જોઈએ, વેવઈ !”

પ્રકાશભાઈએ હોડી તરફ જોવાનું બંધ કર્યું. અને દવેશેઠને કોઈ જવાબ ન આપતાં પોતાના ઘરની બારી તરફ જોતાં બૂમ પાડી : “અરે ! સાંભળે છે કે સરોજ ? બહાર આવ ! આ વેવાઈ પધાર્યા છે... આપણી વસુધાના સસરાજી...”

એવું કહીને, “આવો... આવો... દવેશેઠ... ઘરમાં પધારો !” પ્રકાશભાઈ વેવાઈને પોતાના ઘર તરફ દોરતાં બારણાં તરફ આગળ વધ્યા. ઘરમાં ગયા. સરોજબહેને આવીને દવેશેઠને નમસ્તે કર્યા. પ્રકાશભાઈએ ઘરનાં બારણાં અંદરથી બંધ કરી વેવાઈને સોફા પર બેસવા કહ્યું. ત્યાં ડોરબેલ વાગી. પ્રકાશભાઈએ બારણું ખોલ્યું. ઉપરવાળા જાનીએ બૂમ પાડતાં ઊંચા અવાજે કહેવા માંડ્યું : “પ્રકાશભાઈ ! આ કાગળના ડૂચા તમે નાંખ્યા કે આંગણામાં ? શરમ નથી આવતી ગંદગી કરતાં ?”

“મારી ભૂલ થઈ ગઈ. હમણાં લઈ લઈ છું. સોરી !” એમ કહેતા પ્રકાશભાઈએ ફરીથી જોરથી અંદરથી બારણાં બંધ કર્યા. સ્ટોપર મારી.

□

સાભાર ગ્રંથ-સ્વીકાર

નવલિકા

ગુજરાતી નવલિકાચયન-૨૦૦૧ : સંપાદક : શિરીષ પંચાલ, ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ (અ'વાદ) પૃ. ૧૭+૮૫, રૂ. ૫૫/- પરી ક્યા ચીજ હૈ : વલ્લભ નાંઢા, ૨૦૦૪, ઇમેજ પબ્લિકેશન (અ'વાદ) પૃ. ૧૨+૧૪૬, રૂ. ૧૦૦/- બી કેશરશિવમની નારીચેતનાની નવલિકાઓ : સંપાદક : ડૉ. રૂપાલી જે. બર્ક, ૨૦૦૩, પ્રકા. સંપાદક પોતે, પૃ. ૩૨+૧૫૨, રૂ. ૯૪/- વીસેલાં ફૂલ : ગુચ્છ : ૯ : હરિશંદ, ૨૦૦૪, પ્રકા. પણ પ્રકાશન (વડોદરા), પૃ. ૮૮, રૂ. ૩૦/- વીસેલાં ફૂલ ગુચ્છ-૧૫ : હરિશંદ, ૨૦૦૪, પ્રકા. પણ પ્રકાશન (વડોદરા), પૃ. ૮૮, રૂ. ૩૦/-

જાણું છું કે છે છે છે જ - નગર આખાની વિશ્વ આખાની ઝગમગ રોશની, ફટકટ
આતશબાજી, બેન્ડવાજાંના પ્રલંબ પ્રચંડ અનંત સૂર.

રમ્મત ગમ્મત ! રમ્મત ગમ્મત !

નાના હતા ત્યારે શેરીના ચોકમા ખૂબ રમવાનું ! મોડી સાંજે અધારુ થાય છે, સમય
થાય છે અને મોટાભાઈ ઘર તરફ દોડે છે, "મોડું થશે, બા વઢશે "

હું જરા લોભી અને લુચ્ચોય ખરોસ્તો ' તરત નથી જતો, બૂમ પાડું છું, "એ આડું
છું આ દાવ પતાવીને, બાને કહેજો... બકુલ આવે છે આ સહેજ રમી લઉ "

□

સાભાર ગ્રંથ-સ્વીકાર

અનુવાદ

The Isle of Time: Bhagvatikumar Sharma, Trans · Bankim-
chandra Vaidya, 2004, Sahitya Sankul (Surat), Page 120, Rs. 85

પ્રકીર્ણ

ગામીત કહેવતસંચય : બોલી અને સંસ્કૃતિ સંદર્ભ : ડૉ દક્ષા વ્યાસ, ડૉ. નવીન કા.
મોદી, ૨૦૦૪, પ્રકા. આઈ ટી. આર. ડી. આર., પૃ ૧૨+૧૦૦, રૂ ૮૦/- નિદ્રાવિયોગ :
બાબુ સુથાર, ૨૦૦૩, પ્રકા. લેખક પોતે, પૃ ૧૪+૫૪, રૂ ૬૦/- અરધી સદીની વાચનયાત્રા
ભા.-૨ : સંપાદક મહેન્દ્ર મેઘાણી, ૨૦૦૪, પ્રકા. લોકમિલાપ ટ્રસ્ટ, (ભાવનગર), પૃ.
૨૪+૬૫૬, રૂ ૭૫/- પ્રતિભાપુરુષ પાઠકસાહેબ : સંપાદક સુરેશ દલાલ, ૨૦૦૪, પ્રકા.
ઇમેજ પબ્લિકેશન (મુંબઈ-આ'વાદ), પૃ ૪૪+૩૬૪, રૂ ૨૫૦/- સુન્દરમ્-સુધા : સંપા. સુરેશ
દલાલ, ૨૦૦૪, પ્રકા. ઇમેજ પબ્લિકેશન (મુંબઈ-આ'વાદ), પૃ ૩૨+૩૮૪, રૂ ૨૫૦/-
જીવનનું તત્ત્વજ્ઞાન · આધુનિક દંષ્ટિએ (જીવનની નવી નજરે) : અમુલ શાહ, ૨૦૦૩, પ્રકા.
લેખક પોતે, પૃ ૧૦+૧૪૮, રૂ ૧૦૦/- છબી : ૨૦૦૪, પ્રકા. વસંત પરીખ પરિવાર, પૃ
૧૬+૨૧૬, રૂ સેહ. પલટાતી દુનિયામાં ગાંધીજી : કાન્તિ શાહ, પુન મુદ્રણ ૨૦૦૪,
પ્રકા. યજ્ઞ પ્રકાશન (વડોદરા), પૃ ૪૦, રૂ ૫/- પ્રાર્થનાપરાગ : શાંતિશંકર વેણીશંકર મહેતા,
૨૦૦૩, પ્રકા. યજ્ઞ પ્રકાશન (વડોદરા), પૃ ૧૭૨, રૂ ૪૦/- વિરલ અર્થશાસ્ત્રી : ગાંધીજી :
૨૦૦૪, ડૉ. ઉષા અરુણ ચતુર્વેદી, પ્રકા. યજ્ઞ પ્રકાશન (વડોદરા), પૃ ૩૨૮, રૂ ૧૦૦/-
સત્યની ખોજ · ૧ દેવેન્દ્ર સિરપરા, ૨૦૦૪, પ્રકા. લેખક પોતે, પૃ ૫૨, રૂ ૨૫/- પુનર્લબ્ધિ :
કિશોર વ્યાસ, ૨૦૦૪, પ્રકા. લેખક પોતે, પૃ ૧૯૬, રૂ ૧૨૫/- મસ્તકવિ ત્રિભુવન પ્રે.
ત્રિવેદી અને મસ્તકોટીના કવિ હરગોવિંદ : સંપા. પીયૂષ મુકુન્દરાય પારાશર્ય, ૨૦૦૩, પ્રકા.
અરવિંદ હીરાલાલ ત્રિવેદી, પૃ ૬૦ રૂ Nil જનની-જગજનની : રાજુ કાનાણી, ૨૦૦૪,
પ્રકા. લેખક પોતે પૃ ૩૨, રૂ ૨૦/- વિખિતંગ : પ્રા જે પી. મહેતા, ૨૦૦૪, ^{લેખક}
પોતે, પૃ ૧૨૮, રૂ Nil

“પણ પ્રકાશભાઈ ! એમાં માણસ ક્યાં છે યાર ?” એમ કહેતાકને જોરથી પાનની પિચકારી એ વહેતા પાણીમાં મારતા દવેશેઠ ગાડીમાંથી બહાર નીકળ્યા. ગાડીનું બારણું જોરથી બંધ કર્યું : “ધબ્બ !”

પાનની પિચકારીએ એ હોડીને લાલ રંગે ભીંજવી નાંખી... હોડી પાણીમાં ડૂબવા માંડી.

“તે પ્રકાશભાઈ ! આજે ટીવી પર સમાચાર સાંભળ્યા ? આપણા સૌરાષ્ટ્રના દરિયાકાંઠાના છપ્પન માછીમારોને હોડીઓ સાથે પાકિસ્તાની મિલેટરીવાળા ઉપાડી ગયા ! આ તો ના ચાલે ! તમારા જેવા લોકોએ કંઈક અવાજ ઉઠાવવો જોઈએ, વેવઈ !”

પ્રકાશભાઈએ હોડી તરફ જોવાનું બંધ કર્યું. અને દવેશેઠને કોઈ જવાબ ન આપતાં પોતાના ઘરની બારી તરફ જોતાં બૂમ પાડી : “અરે ! સાંભળે છે કે સરોજ ? બહાર આવ ! આ વેવાઈ પધાર્યા છે... આપણી વસુધાના સસરાજી...”

એવું કહીને, “આવો... આવો .. દવેશેઠ... ઘરમાં પધારો !” પ્રકાશભાઈ વેવાઈને પોતાના ઘર તરફ દોરતાં બારણાં તરફ આગળ વધ્યા. ઘરમાં ગયા. સરોજબહેને આવીને દવેશેઠને નમસ્તે કર્યા. પ્રકાશભાઈએ ઘરનાં બારણાં અંદરથી બંધ કરી વેવાઈને સોફા પર બેસવા કહ્યું. ત્યાં ડોરબેલ વાગી. પ્રકાશભાઈએ બારણું ખોલ્યું. ઉપરવાળા જાનીએ બૂમ પાડતાં ઊંચા અવાજે કહેવા માંડ્યું : “પ્રકાશભાઈ ! આ કાગળના ડૂયા તમે નાંખ્યા કે આંગણામાં ? શરમ નથી આવતી ગંદગી કરતાં ?”

“મારી ભૂલ થઈ ગઈ. હમણાં લઈ લઉં છું. સોરી !” એમ કહેતા પ્રકાશભાઈએ ફરીથી જોરથી અંદરથી બારણાં બંધ કર્યા. સ્ટોપર મારી.

સાભાર ગ્રંથ-સ્વીકાર

નવલિકા

ગુજરાતી નવલિકાયતન-૨૦૦૧ : સંપાદક : શિરીષ પંચાલ, ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ (અ'વાદ) પૃ. ૧૭+૮૫, રૂ. ૫૫/- પરી ક્યા ચીજ હૈ : વલ્લભ નાંઠા, ૨૦૦૪, ઈમેજ પબ્લિકેશન (અ'વાદ) પૃ. ૧૨+૧૪૬, રૂ. ૧૦૦/- બી કેશરશિવમની નારીચેતનાની નવલિકાઓ : સંપાદક : ડૉ. રૂપાલી જે. બર્ક, ૨૦૦૩, પ્રકા. સંપાદક પોતે, પૃ. ૩૨+૧૫૨, રૂ. ૯૪/- વીણેલાં ફૂલ : ગુચ્છ : ૯ : હરિશંદ્ર, ૨૦૦૪, પ્રકા. યજ્ઞ પ્રકાશન (વડોદરા), પૃ. ૮૮, રૂ. ૩૦/- વીણેલાં ફૂલ ગુચ્છ-૧૫ : હરિશંદ્ર, ૨૦૦૪, પ્રકા. યજ્ઞ પ્રકાશન (વડોદરા), પૃ. ૮૮, રૂ. ૩૦/-

માનવીય અને દીપ્તિમાન બનશે.

મેં પત્રમાં લખેલું : “ પ્રેયસી’ની સ્ટેલાની સરખામણીએ “ઈસુ”ની પ્રતિમા નિસ્તેજ લાગી. સ્ટેલા પ્રત્યે આવો વિશેષભાવ બંધાય તેવું એનું આંતરિક સૌંદર્ય છે વિશેષભાવની શરૂઆત તો તમારાથી જ થઈ છે : ‘પ્રેયસી મારી પ્રિય કૃતિ છે” કયા અનુસંધાને તમે એવો વિશેષભાવ ધરાવો છો તેની મને જાણ નથી, પણ સંગ્રહના અર્પણમાં તમે સ્ટેલાને પ્રથમ સ્થાન આપ્યું છે. બન્ને કથાનાં પાત્રોનું સંવેદનકેન્દ્ર તેમજ ચૈતસિક ગતિની દિશા એક હોવાથી સરખામણી સ્વાભાવિક છે. પાપના ડંખથી ભયાકાન્ત, ભીરુ ને ભાગેડુ પ્રતિમા, મનુષ્યત્વથી છલકાતી સીધી, સાદી, ઋજુ, લાગણીભીની કલાકાર સ્ટેલા સામે ઘણી ઊણી ઊતરે છે. પ્રમાણો બન્ને કથામાં મોજૂદ છે.

ઉદાત્ત ભાવનાઓ તથા ઉચ્ચ આદર્શોના દેશમાં જન્મેલી સ્વકેન્દ્રી પ્રતિમા પોતાની સલામતીને ખતરારૂપ આદર્શો અને ભાવનાને નેવે ચડાવી દેતાં અચકાતી નથી. એ સ્ટેલા જેવી જજબાતી નથી, પણ પ્રેમમાં પણ, વ્યવહારુ બની શકે છે. પ્રેમ-લાગણીના સંબંધ, સંવનનોમાં ભોગવેલું સુખ, સંસ્કાર, માનવોચિત વ્યવહાર બધું જ બાજુએ હુડસેલી, અસલામતીની આશંકા તથા ભયના તમામ હિસાબ માંડીને પ્રેમને સુરક્ષિતતાનાં ત્રાજવે તોળે છે. (પૃ. ૩૩) છીછરા કિનારે રમતી, અંતર્ગત ભયભીત ને ભીરુ હોવાનાં પ્રમાણ એના સંવાદોમાં મળે છે. (પૃ. ૩૨) સલામતીની ગણતરીમાં કરેલાં પલાયન તથા જાતિ-ધર્મપતનને વાજબી ઠરાવવા ભવિષ્યની રૂપાળી દલીલો આડે ધરવાની ચાલાકી પણ પ્રતિમા ધરાવે છે. સંવનનોમાં પ્રાપ્ત જાતીય સુખ એને મન પ્રેમની પરિણતિ નહીં, જાતીય વાસનાનું પાપ છે. એવા પાપના અહેસાસથી પીડાતી પ્રતિમા પાપને છાવરવા અન્ય સમેત પોતાની જાતને છોંટરવા સુધીનું પાપ આચરે છે. સ્વજાતિધર્મ, પ્રેયસીધર્મ, માતૃધર્મ અને પ્રેમની જવાબદારીમાંથી ચ્યુત થઈ પ્રભુપરાયણતાની આડશે પ્રેમીને, સંતાનને, સંતાનનાં પાલક માતા-પિતાને, ધર્મને, એની ભામક દિવ્યતાને ચાહતાં ભલાંભોળાં લોકોને, એના પ્રભુને અને પોતાના અંતરાત્માને છળતી રહે છે. એ તમામને છેલ્લે દેવાની વૃત્તિ-પ્રવૃત્તિ ને આચરણને સત્ય ઠેરવવા ભાતભાતની ચમત્કારિક કપોળકલ્પિત વાર્તાઓ ઘડી કાઢે છે. ખ્રિસ્તી ધર્મની પુસ્તિકા મળવી, પાકીટ જડવું, તેમાંથી (એના માટે ખાસ રાખેલો) ઈસુનો આદેશ અને આશીર્વાદની ચિઠ્ઠી મળવી, તત્કાલ ખ્રિસ્તી સાધ્વીનો પરિચય થવો ને તેના દ્વારા દેવપુત્રની પ્રેરણાને સહાય પ્રાપ્ત થવા જેવી સિલસિલાવાર ચિત્રવિચિત્ર અને મનગદંત અપ્રત્યાશિત ઘટનાઓના બહાને ધર્મપતનને તેમજ એના પલાયનને વાજબી ઠરાવવાના પ્રતિમાના પ્રયાસ હાસ્યાસ્પદ બની રહ્યા છે એક જૂઠને છાવરવા જૂઠાણાંની પરંપરા સર્જે છે. પ્રકૃત્વભાઈ, પથબ્રષ્ટતા માટે આટલી બધી નાટકીયતા અને પ્રર્પચોની જરૂર હતી ખરી ? ધર્મપરિવર્તન માટે ભયભીત અવસ્થા અને ખ્રિસ્તી સાધ્વીનું મળવું પર્યાપ્ત નહોતું ?

પ્રતિમા પૂરી ગણતરીબાજ છે એના ભૂતકાળની એકે સત્ય હકીકત, માત્ર પોતાનાથી જ નહીં, બીજા દ્વારા ભૂલથીયે છતી ન થાય તેની ક્ષણેક્ષણ સાવચેતી રાખે છે સિસ્ટર એક્વેલિનાના મહેરા પાછળની પ્રતિમા એના ભૂતપૂર્વ પ્રેમી ડૉ. શ્રીધર ભટ્ટને પોતાનું નામ બોલતાં એક વાર નહીં (પૃ. ૪), બે વાર નહીં (પૃ. ૬), ત્રણ વાર (પૃ. ૮) એ એનું અસલ નામ શ્રીધર દ્વારા બોલાવતું સાંભળી ફફડી ઊઠે છે : ‘તમે મને ‘પ્રતિમા

(૧)

આવા વિચારો કરતાં સંકોચ થાય છે, પણ આપણે જઈએ છીએ બેસણાં અને શોકસભામાં, ત્યારે શોકના ઉપલા પડ નીચે, ક્યારેક દેખાઈ જતો હશે ખરો - લાગણી નોંધાવવાનો વ્યવહાર-કાર્યક્રમ ? કે બીજાઓની નજરમાં હાજરી પુરાવવાનો ધર્મ સ્નેહીઓના મનમાં સાચો શોક નથી હોતો એમ તો કેમ કહેવાય ? પણ... આ બધો... આપણો વિધિ . આપણા શોકને ઘટાડવાનાં, ઓગાળી દેવાનાં, આયોજનો જ હોઈ શકે ખરાં કદાચ . શોક વ્યક્ત કરીએ, શોક મૂકીએ, શોકથી મુક્ત થઈએ - મૃત્યુની જે વાસ્તવિકતા દેખાઈ તીવ્રપણે દેખાઈ, ધમ્મ કરતી આંખ જોડે અફળાઈ, તેને હવે પ્રયત્નપૂર્વક, ધીમે ધીમે પરસ્પરની સહાયથી સંમતિથી. વીસરી જઈએ, એમાં કેટલો બધો મદદરૂપ બની જાય છે સ્વર્ગસ્થને યાદ કરવાનો પ્રગટ વિધિ ! અને જીવન જાણે મૃત્યુથી મુક્ત છે એવા રોજિંદા ભમમાં પાછા ડૂબી જવાનું સરળ બને છે, નહીં ? કોઈના મૃત્યુ પરથી કશુંય ચિરંજીવ શીખવાનું આપણે સફળતાપૂર્વક વિચારે પાડી દઈ શકીએ છીએ.

સમાજના જીવનસાતત્ય માટે, આવી પ્રથાઓ જરૂરી હશે કદાચ. મૃત્યુના પ્રગટ દર્શનથી વ્યાપી જતો વૈરાગ્ય જો ઓસરે નહીં તો એ સમાજને ભાગ્યવાદ અને તેથી પ્રમાદ તરફ પ્રેરે. અને આવી સમાજ માનવવિશ્વની વાસ્તવ-વ્યવસ્થામાં આક્રમણો અને આફતોને જ નોતરે. મૃત્યુનું વાસ્તવ શતગણું બની જાય, અંતે તો !

ખરેખર મૂંઝાઈ જવાય છે ક્યારેક, આપણા માણસના અવસાન વખતે આપણે સૌનાં દેખતાં શું શું અનુભવવું તે ફેંફોસતાં - પારખતાં ! જોકે કેટલું કયા પ્રમાણમાં, કયા સમયે, કઈ અભિવ્યક્તિ દ્વારા અનુભવવું તેનાં ધોરણો સમાજ કંઈક અંશે નક્કી કરી આપે છે એ સારું છે. એ પાળવાનો આપણો સામાજિક ધર્મ બની જાય છે. પણ એ ધર્મ કેટલો પાળવો, કેટલો નહીં એનો વિચાર જાણ્યેઅજાણ્યે કરવો પડે છે અને એ વાત પાછી તમારા મૃત્યુચિંતનમાં ખલેલરૂપ બની જાય છે ! અરે, ઘણી વાર તો સમાજના ઠરાવેલા શોક અનુભવવાના સમયપત્રકમાં, તમારે ગુમાવી દેવું પડે છે, અંગત ચિંતનસ્વાતંત્ર્ય

અને સ્વજનના મૃત્યુ દ્વારા આપણે સ્વાભાવિક રીતે જ જે જ્ઞાન, જે ચિંતન, જે અનુભૂતિ, જે ઘડતર, આપણામાં પ્રગટાવવા અધિકારી છીએ, તેનાથી આપણે વંચિત રહી જઈએ છીએ. તે દઢ જ્ઞાન તે કયું ? આ . કે... જાતસ્ય હિ ધ્રુવો મૃત્યુ.

(૨)

કિશોરવયથી કે સ્થવિરપદ સુધીમાં કેટકેટલા મૃત્યુ ગુરુ રૂપે આપણને જ્ઞાન આપી જાય છે ! આપણે શીખવું તો પડે છે જ, એળે કે બેળે પણ બને એટલું ન શીખવાની કળાય સાથે સાથે આપણે શીખતા જઈએ છીએ. અને છતાંય જો કંઈ વાસ્તવ શીખાઈ જાય તો શીખ્યુ સત્ય ભૂલવાની સગવડોય છે સુલભ એટલે આપણે સદગત વિષે ખૂબ

માનવીય અને દીપ્તિમાન બનશે.

મેં પત્રમાં લખેલું : “ પ્રેયસી’ની સ્ટેલાની સરખામણીએ “ઈસુ”ની પ્રતિમા નિસ્તેજ લાગી. સ્ટેલા પ્રત્યે આવો વિશેષભાવ બંધાય તેવું એનું આંતરિક સૌંદર્ય છે. વિશેષભાવની શરૂઆત તો તમારાથી જ થઈ છે : “પ્રેયસી મારી પ્રિય કૃતિ છે.” કયા અનુસંધાને તમે એવો વિશેષભાવ ધરાવો છો તેની મને જાણ નથી, પણ સંગ્રહના અર્પણમાં તમે સ્ટેલાને પ્રથમ સ્થાન આપ્યું છે. બન્ને કથાનાં પાત્રોનું સંવેદનકેન્દ્ર તેમજ ચૈતસિક ગતિની દિશા એક હોવાથી સરખામણી સ્વાભાવિક છે. પાપના ડંખથી ભયાકાન્ત, ભીરુ ને ભાગેડુ પ્રતિમા, મનુષ્યત્વથી છલકાતી સીધી, સાદી, ઋજુ, લાગણીભીની કલાકાર સ્ટેલા સામે ઘણી ઊણી ઊતરે છે. પ્રમાણો બન્ને કથામાં મોજૂદ છે.

ઉદાત્ત ભાવનાઓ તથા ઉચ્ચ આદર્શોના દેશમાં જન્મેલી સ્વકેન્દ્રી પ્રતિમા પોતાની સલામતીને ખતરારૂપ આદર્શો અને ભાવનાને નેવે ચડાવી દેતાં અચકાતી નથી. એ સ્ટેલા જેવી જજબાતી નથી, પણ પ્રેમમાં પણ, વ્યવહારુ બની શકે છે. પ્રેમ-લાગણીના સંબંધ, સંવનનોમાં ભોગવેલું સુખ, સંસ્કાર, માનવોચિત વ્યવહાર બધું જ બાજુએ હડસેલી, અસલામતીની આશંકા તથા ભયના તમામ હિસાબ માંડીને પ્રેમને સુરક્ષિતતાનાં ત્રાજવે તોળે છે. (પૃ. ૩૩). છીછરા કિનારે રમતી, અંતર્ગત ભયભીત ને ભીરુ હોવાનાં પ્રમાણ એના સંવાદોમાં મળે છે. (પૃ. ૩૨) સલામતીની ગણતરીમાં કરેલાં પલાયન તથા જાતિ-ધર્મપતનને વાજબી ઠરાવવા ભવિષ્યની રૂપાળી દલીલો આડે ધરવાની ચાલાકી પણ પ્રતિમા ધરાવે છે. સંવનનોમાં પ્રાપ્ત જાતીય સુખ એને મન પ્રેમની પરિણતિ નહીં, જાતીય વાસનાનું પાપ છે. એવા પાપના અહેસાસથી પીડાતી પ્રતિમા પાપને છાવરવા અન્ય સમેત પોતાની જાતને છેતરવા સુધીનું પાપ આચરે છે. સ્વજાતિધર્મ, પ્રેયસીધર્મ, માતૃધર્મ અને પ્રેમની જવાબદારીમાંથી ચ્યુત થઈ પ્રભુપરાયણતાની આડશે પ્રેમીને, સંતાનને, સંતાનનાં પાલક માતા-પિતાને, ધર્મને, એની ભામક દિવ્યતાને ચાહતાં ભલાંભોળાં લોકોને, એના પ્રભુને અને પોતાના અંતરાત્માને છળતી રહે છે. એ તમામને છેડ દેવાની વૃત્તિ-પ્રવૃત્તિ ને આચરણને સત્ય ઠેરવવા ભાતભાતની ચમત્કારિક કપોળકલ્પિત વાર્તાઓ ઘડી કાઢે છે. ખ્રિસ્તી ધર્મની પુસ્તિકા મળવી, પાકીટ જડવું, તેમાંથી (એના માટે ખાસ રાખેલો) ઈસુનો આદેશ અને આશીર્વાદની ચિઠ્ઠી મળવી, તત્કાલ ખ્રિસ્તી સાધ્વીનો પરિચય થવો ને તેના દ્વારા દેવપુત્રની પ્રેરણાને સહાય પ્રાપ્ત થવા જેવી સિલસિલાવાર ચિત્રવિચિત્ર અને મનગદંત અપ્રત્યાશિત ઘટનાઓના બહાને ધર્મપતનને તેમજ એના પલાયનને વાજબી ઠરાવવાના પ્રતિ હાસ્યાસ્પદ બની રહ્યા છે. એક જૂઠને છાવરવા જૂઠાણાંની પરંપરા સર્જે છે. પથભષ્ટતા માટે આટલી બધી નાટકીયતા અને પ્રપંચોની જરૂર હતી ખરી ? માટે ભયભીત અવસ્થા અને ખ્રિસ્તી સાધ્વીનું મળવું પર્યાપ્ત નહોતું ?

પ્રતિમા પૂરી ગણતરીબાજ છે. એના ભૂતકાળની એકે સત્ય હકીકત, જ નહીં, બીજા દ્વારા ભૂલથીયે છતી ન થાય તેની કાણેકાણ સાવચેતી રાખે એકવેલિનાના મહોરા પાછળની પ્રતિમા એના ભૂતપૂર્વ પ્રેમી ડૉ. શ્રીધર ભટ્ટને નામ બોલતાં એક વાર નહીં (પૃ. ૪), બે વાર નહીં (પૃ. ૬), ત્રણ વાર (પૃ. ૭) છે. એનું અસલ નામ શ્રીધર દ્વારા બોલાતું સાંભળી ફફડી ઊઠે છે : ‘તમે

(૧)

આવા વિચારો કરતાં સંકોચ ધાય છે, પણ આપણે જઈએ છીએ બેસણાં અને શોકસભામાં, ત્યારે શોકના ઉપલા પડ નીચે, ક્યારેક દેખાઈ જતો હશે ખરો - લાગણી નોંધાવવાનો વ્યવહાર-કાર્યક્રમ ? કે બીજાઓની નજરમાં હાજરી પુરાવવાનો ધર્મ ! સ્નેહીઓના મનમાં સારો શોક નથી હોતો એમ તો કેમ કહેવાય ? પણ... આ બધો... આપણો વિધિ... આપણા શોકને ઘટાડવાનાં, ઓગાળી દેવાનાં, આયોજનો જ હોઈ શકે ખરાં કદાચ ? શોક વ્યક્ત કરીએ, શોક મૂકીએ, શોકથી મુક્ત થઈએ - મૃત્યુની જે વાસ્તવિકતા દેખાઈ, તીવ્રપણે દેખાઈ, ધમ્મ કરતી આંખ જોડે અફળાઈ, તેને હવે પ્રયત્નપૂર્વક, ધીમે ધીમે, પરસ્પરની સહાયથી સંમતિથી વીસરી જઈએ, એમાં કેટલો બધો મદદરૂપ બની જાય છે, સ્વર્ગસ્થને યાદ કરવાનો પ્રગટ વિધિ ! અને... જીવન જાણે મૃત્યુથી મુક્ત છે એવા રોજિંદા બમમાં પાછા ડૂબી જવાનું સરળ બને છે, નહીં ? કોઈના મૃત્યુ પરથી કશુંય ચિરંજીવ શીખવાનું આપણે સફળતાપૂર્વક વિસારે પાડી દઈ શકીએ છીએ.

સમાજના જીવનસાતત્ય માટે, આવી પ્રથાઓ જરૂરી હશે કદાચ. મૃત્યુના પ્રગટ દર્શનથી વ્યાપી જતો વૈરાગ્ય જો ઓસરે નહીં તો એ સમાજને ભાગ્યવાદ અને તેથી પ્રમાદ તરફ પ્રેરે. અને આવો સમાજ માનવવિશ્વની વાસ્તવ-વ્યવસ્થામાં આક્રમણો અને આફતોને જ નીતરે. મૃત્યુનું વાસ્તવ શતગણું બની જાય, અંતે તો !

ખરેખર મૂંઝવે જવાય છે ક્યારેક, આપણા માણસના અવસાન વખતે આપણે સૌનાં દેખતાં શું શું અનુભવવું તે ફેંસેસતાં - પારખતાં ! જોકે કેટલું કયા પ્રમાણમાં, કયા સમયે, કઈ અભિવ્યક્તિ દ્વારા અનુભવવું તેનાં ધોરણો સમાજ કંઈક અંશે નક્કી કરી આપે છે એ સારું છે. એ પાળવાનો આપણો સામાજિક ધર્મ બની જાય છે. પણ એ ધર્મ કેટલો પાળવો, કેટલો નહીં એનો વિચાર જાણ્યેઅજાણ્યે કરવો પડે છે અને એ વાત પાછી તમારા મૃત્યુચિંતનમાં ખલેલરૂપ બની જાય છે ! અરે, ઘણી વાર તો સમાજના ઠરાવેલા શોક અનુભવવાના સમયપત્રકમાં, તમારે ગુમાવી દેવું પડે છે, અંગત ચિંતનસ્વાતંત્ર્ય.

અને સ્વજનના મૃત્યુ દ્વારા આપણે સ્વાભાવિક રીતે જ જે જ્ઞાન, જે ચિંતન, જે અનુભૂતિ, જે ઘડતર, આપણામાં પ્રગટાવવા અધિકારી છીએ, તેમણી આપણે યંચિત રહી જઈએ છીએ. તે દંઠ જ્ઞાન તે કયું ? આ... કે... જાતસ્ય હિ ધ્રુવો મૃત્યુ:

(૨)

કિશોરવયથી કે સ્થવિરપદ સુધીમાં કેટકેટલા મૃત્યુ ગુરુ રૂપે આપણને જ્ઞાન આપી જાય છે ! આપણે શીખવું તો પડે છે જ, એજે કે બેજે. પણ બને એટલું ન શીખવાની કળાય સાથે સાથે આપણે શીખતા જઈએ છીએ. અને છતાંય જો કંઈ વાસ્તવ શીખાઈ જાય તો શીખ્યું સત્ય ભૂલવાની સગવડોય છે સુલભ. એટલે આપણે સદ્ગત વિષે ખૂબ

એની ગતિ આશ્ચર્યકારક છે. એ ગતિ વાસનાને પ્રેમની કક્ષાએ પહોંચાડતા ઊર્ધ્વાકરણની છે. પ્રતિમાની ગતિ અધઃપતન તરફની છે. અચાનક આવી પડેલી વિપદામાં નૈતિક હિંમત દાખવતી સ્ટેલા લાગણીશીલ મનુષ્ય તરીકે ખરી ઊતરે છે. પોતાની સુરક્ષિતતા પર છીણી મારી પ્રેમના કોઈ દાવા વિના સચ્ચી પ્રેયસી બની રહે છે. મનુષ્યસહજ જાતીય વાસના જો પાપ ગણાતું હોય તો તે પ્રતિમા અને સ્ટેલા - બન્નેએ આચર્યું છે. પરંતુ વાસનાની પ્રવૃત્તિ પ્રેમમાં પરિવર્તિત થવાની ઘડીએ પ્રતિમા પાપભાવમાં ડૂબકાં ખાતી પામર માટીપગી સ્ત્રી જ રહે છે, જ્યારે સ્ટેલાનું મન દ્વન્દ્વરહિત છે. પ્રેમ કે વાસના એને મન જુદાં નથી. એવી કોઈ પાતળી ભેદરેખા જો અસ્તિત્વમાં હોય તો તે આપોઆપ ભૂંસાઈ જાય એવું અપ્રતિમ મનોબળ પ્રેમની નિર્ણાયક ક્ષણોમાં સ્ટેલા દાખવે છે.

જન્મે, જાતિધર્મે મૂળભૂત રીતે ખ્રિસ્તી હોવા છતાં દેવપુત્રને સંડોવવાની કે પ્રભુ-પ્રભુના પોકાર પાડ્યા કરવાની સ્ટેલાને આદત નથી. પાપ એનાં હૃદયમાં કે વિચારસૃષ્ટિમાં નથી, તો ઈશ્વરને વચ્ચે પાડવાની એને શી જરૂર ? લાગણી કે થોડા સ્થૂળ સુખને પોતાના પક્ષે પ્રેમ તરીકે સ્વીકારી સ્ટેલા પોતાના એકતરફી ભાવને પ્રેમનાં સર્વોચ્ચ શિખરે સ્થાપે છે - જાતની આહુતિ આપીને. લાગણીની બાબત ઈશ્વરને પૂછવા બેસતી નથી.

પ્રતિમાની જેમ સ્ટેલા સહેલાઈથી ભામક પ્રેમની રમતમાંથી છટકી શકી હોત વજૂદ પણ હતી - પ્રેમી બેબલીના વાસના આધારિત અસ્થાયી સંબંધની. પરંતુ પ્રમાણિકતા અને સચ્ચાઈ એનાં લોહીમાં હતાં. એની સચ્ચાઈનું એક ઉદાહરણ : ફેશન ડિઝાઇનર કરતાં મોડલિંગમાં સહેલાઈથી વધુ પૈસા કમાવાની તક વિશે બેબલી કહે છે ત્યારે સ્ટેલા કહે છે : 'પૈસા ! કામના કે દેહના ?'

પ્રેમ ગંખતી સ્ટેલા સંવનનોની જે થોડી કાણો ભોગવવા મળી તે સત્ય સમજી, તેમાંથી મળેલી આછીપાતળી સુખપ્રાપ્તિને પોતાનું સદ્ભાગ્ય ગણે છે. એટલા સુલ્લક પ્રેમનાં સુખ ખાતર જિંદગીનું બલિદાન આપી દે છે. જે સંસ્કૃતિમાં અવૈવાહિક જાતીય સંબંધોનો છોછ નથી કે તેને પાપ ગણવામાં આવતું નથી, તેની પ્રતિનિધિ સ્ટેલા પ્રેમ, વાસના ને સમર્પણની વ્યાખ્યાઓને ઓવરલેપિંગ કરતી નવી પરિભાષા, નવો આયામ, નવો આદર્શ તથા નૈતિક-અનૈતિકની એક નવી વિચારણા સર્જે છે. સરાસર લાગણીભીની સ્ટેલાએ પ્રણયનું અત્યંત ભાવવાહી, હૃદયસ્પર્શી પણ કરુણરંજિત ચિત્ર આલેખ્યું છે.

પ્રતિમાનાં પ્રેમસંવનન કેવળ પરપુરુષગમન બની રહ્યાં છે. એના પાપનો ડંખ એને નિરંતર કોરી રહ્યો છે. પાપમાં પ્રેમનું અસ્તિત્વ કેમ સંભવે ? પ્રેમની ઘટના પ્રતિમાના લગ્નેતર જાતીય સંબંધથી આગળ વધી નથી. પ્રિય વાર્તાકાર, તમે પ્રેમમાં પ્રભુને સંડોવવાની કોશિશ તો કરી છે, પરંતુ પ્રતિમાના પલાયનને ત્યાગ-સમર્પણ સાબિત કરી શક્યા નથી. છેડ દીધાની ઘટનાને પ્રતિમા જૂઠાં બચાવનામાં વડે સમર્પણ ઠેરવતાં કહે છે : 'મારું સમર્પણ શું એળે ગયું ?' (પૃ. ૯૭) ભયભીત અવસ્થાના પલાયનને સમર્પણ કેમ કહી શકાય ?

માતા-પિતા, ભાઈ-બહેન સાથે ગરીબાઈમાં વિતાવેલા સુખના દિવસોની સ્મૃતિઓ, પ્રિયજનોનાં અકાળ મૃત્યુ અને વહાલા ગ્રામ્ય વતનથી વિખૂટા પડવાની કરુણ સ્મૃતિઓ તથા અતૃપ્ત માતૃત્વનું ઊંડું દુખ સ્ટેલાને અંદર અંદર શારી રહ્યાં છે. પરંતુ અંદરના ખળભળાટની અસર પ્રેમસંબંધમાં વરતાવા દેતી નથી. વિપદાઓમાં પણ એનું આંતરબાહ્ય

સંસારકર્મો, મારો કુટુંબનો પ્રેમ, મારાં સાહસકર્મોનો રોમાંચ, મારા આનંદવિલાસનાં સ્પંદનો એ સૌ મને મારા એક સ્વરૂપથી સભાન રાખે છે. અને સાથે જ મને કવિતા, પ્રાર્થના, એકાંત, વિશુદ્ધ પ્રેમ, ધર્મવચનો, વેદગાન, ધગધગતો પેલો તડકો, આ મુશળધાર વરસાદ, ગાંડોતૂર ઝંઝાવાત, મારા બાળકનું અનિમિત્ત હાસ, મારી જીવનસાથીની શ્રદ્ધાવંત નિદ્રામાં આછો પ્રકાશતો નિર્વ્યાજ સ્નેહ, કાજવાર દુઃખની ચીસ પડાવતો દાંત વળી બીજી કાજો શેરડીનો રસ ચૂસતો ભળાય - એ દેહલીલા, રોજ ઊગતો સૂરજ, આધમતો સૂરજ, મધ્યરાત્રીનું અદ્ભુત અદ્ભુત અદ્ભુત મને ઓગાળી દેતું શતવિક્ષત વિખેરી દેતું સર્વસભાનતા વિસરાવી દેતું આકાશ... આ સૌ મને મારાં બંને સ્વરૂપથી જાગ્રત રાખે છે.

બેઉ જુદાં છે. હું માણું છું એ દ્વૈતનો રસ ! વિસ્મય રહે છે સતત, કોણે આ રસ યોજ્યો-પ્રયોજ્યો હશે ? કોણે ? કોણે ? શાથી ? ક્યારથી ?

સમજ નથી પડતી વૈજ્ઞાનિક બનીને થોડાં પડ ઊખેડું છું. કવિ બનીને થોડી કલ્પનાઓ કરી લઉં છું. શૂર બનીને થોડુંક કંઈક આમતેમ સખળડખળ કરી લઉં છું ! ...તારી વિશાળ લીલામાં હે લીલામય, આજ મારું અર્પણ ! કેમ વળી ? હું પણ છું જ ને ?! બ્રહ્મ કહે સ્તો ને લટકાં - કેમ નહીં ? - બ્રહ્મ પાસે !

એક એક સ્વજનના મૃત્યુએ મારી અહં સભાનતાની સાકરની પૂતળી સહેજ સહેજ, સહેજ સહેજ ઓગળતી જાય છે - વિશાળ ચમકતા ચળકતા, ખેલતા, ઊછળતા સમુદ્રજળમાં ! જ્યારે છેલ્લો કણ ઓગળી જશે ત્યારે તમે સૌ મિત્રો જાણીને પોકારી ઊઠશો - અરે, નહોતું ધાર્યું... અચાનક... આમ... હૃદય બંધ ? ખબર જ ન પડી !

પેલી મૂરખાભાઈની વાત વાંચી ત્યારે હસાવી ગઈ હતી. છં પૂરી ખાઈ, પેટ ન ભરાયું. સાતમી પૂરીનો ઓડકાર આવ્યો. મૂરખાભાઈ રડવા બેઠા ! “અરેરે, ખબર હોત તો સાતમી પૂરી જ પહેલી ખાઈ ન જાત !”

મારાં વ્હાલુડાં, ભોળુડાં સ્વજનો, તમેય રડવા બેસશો “ખબર હોત તો સાતમી પૂરી ખાવા દેત જ નહીં - બકુલભાઈને ! છઠ્ઠી પૂરી, છઠ્ઠી પૂરી, છઠ્ઠી પૂરી જ ખવડાવ્યા કરત એમને, અનંત સમય...”

પહેલી પૂરીમાં જ સાતમી પૂરી છે. સાતમી પૂરીમાં જ અંતર્ગત પહેલી પૂરી છે. સંગીતનો એક સ્વર અને આખુંય ગાન, અરે આખુંય સંઘગાન, ક્યાં જુદાં છે ?

(૩)

નાનો હતો ત્યારે વરઘોડામાં બેન્ડવાજાં જોઉં ત્યારે એમ થયા કરે કે પેલું ભોં ભોં વગાડવાનું મળે તો કેવું સારું, એવા તો ગાલ ફુલાવું, એવા તો ફુલાવું ! પેલું ચમઢોલ બજાવવાનું મળે તો કેવું સારું, રબરના ડટ્ટાવાળો ખેલનદંડો, છેડે બાંધેલી નાની દોર પર, એવો તો નચાવું, એવો તો નચાવું; અરે પેલું ત્રિકોણિયું પણ મળે ને, તોય આનંદ. ટન ટન ટન ટન તાલ પુરાવ્યા કરું મહારાજાની વિજયસવારીમાં.

ટન ટન કરવાનું મળ્યું છે ખૂબ, અરે એકાદબે વાર તો ચમઢોલ પણ વગાડ્યો છે ને ગાલ ફુલાવીને ભોંઓઓ પણ કર્યું છે - અનંત કાળના અનંત મંડપો ભણી જતા, અનંત વઘોડાઓમાં આપણા ત્રિકોણિયાનું ટનટન, ટનટન ! હું મારા ટનટનની મસ્તીમાં છું. મેં તો સરસ ખભે રંગીન પટ્ટીઓવાળો ડરેસ પહેવો છે !... પણ સાથે જ માણું છું -

એની પાછળની વિશિષ્ટ પરિસ્થિતિએ કરુણઘેરા, મર્મભેદી ને અવિસ્મરણીય બનાવ્યા છે. પ્રેમ અને વાસનાના ભેદ, નૈતિક-અનૈતિકની વ્યાખ્યાઓનાં ચીથરાં ઊડી જાય છે. ભામક ખયાલો બળીને ભસ્મ થઈ જાય છે. એ ભસ્મમાંથી હુમા ફરી સજીવન થાય છે, જેની આંખોમાં પ્રસાદના પારસમણિ જળહળે છે.

સ્વપ્નશીલ સ્ટેલાએ ભાવિ જીવનનાં કેવાં સુંદર સપનાં સજાવી રાખ્યાં હતાં ! - પરણવાલાયક થઈશ ત્યારે જાણીતા છોકરાઓમાંનો કોઈ સરસ સધર્ન જેન્ટલમેન યુવક મને પૂછશે : “હા, તારા હાથને આ નાલાયકના હાથમાં સોંપવા તૈયાર થઈશ ?” - અને તે કેવાં છિન્નભિન્ન થઈ ગયાં ! “..પણ એ સપનું જ રહી ગયું. પેલો કલ્પેલો સધર્ન જેન્ટલમેન કદીય આ ગરીબ છોકરી પાસે આવ્યો નહીં.” - કેટકેટલાં સપનાનાં ખંડેર બની રહી છે દુર્ભાગી સ્ટેલા ! - સુંદર જેન્ટલમેન યુવકને પરણવાનાં, ઘર વસાવવાનાં, માતા બનવાનાં, વતનનાં ઘરને ફરી જોવાનાં, બચપણમાં પાછાં ફરવાનાં ! તમામ સપનાં ચૂરચૂર થઈ ગયાં. સપનાંના ભગ્નાવશેષોમાં રજાળતી સ્ટેલા એક જર્જરિત ઝંખનાના આધારે જીવી રહી છે. પ્રેમના નામે આભાસનીયે એને ઝંખના છે. પ્રેમના નામે પ્રેમનું છળ પણ એને મંજૂર છે. એ ઝંખનાની મારી પ્રેમયજ્ઞની પાવક જ્વાળાઓમાં સમિધ બની હોમાઈ ગઈ !

જેલમાં રંજ અને ક્ષોભના ભારે રડી પડતા બેબલીને સ્ટેલા આશ્વાસન આપે છે : ‘છી...છી... બેબલી, ગઈ ગુજરી યાદ નહીં કરવાની. ભવિષ્યની વાત કર. એ બહુ ઊજળું છે.’ જેનું પોતાનું ભવિષ્ય અંધકારની ગર્તામાં ગર્ક થઈ ગયું છે એવી એક અભાગી નારીના આ ઉદ્દગારોને આપણે કયાં સ્થાને રાખીશું ? જેનો ભૂતકાળ સ્મૃતિશેષ રહ્યો છે ને બળેલોઝળેલો વર્તમાન વિષાદોથી ભરેલો છે અને જેનાં ભવિષ્યનો કોઈ અર્થ રહ્યો નથી; એ બેજાર બનેલી સ્ટેલા ઊજળા ભવિષ્યની વાત કરે છે ! વિશ્વમાં આવા પ્રબળ આશાવાદી મનુષ્ય જ્યાં લગી ધસતા રહેશે ત્યાં લગી પ્રેમ અને આશાવાદની હયાતી ટકી રહેશે. પ્રવચનોમાં બોલાતી કોઈ પણ આધ્યાત્મિકતા એના આશાવાદને વિચલિત કરી શકતી નથી. સ્ટેલા એવા મનુષ્યો માંહેની એક છે.

વળતરમાં સ્ટેલાને એક માયાળુ શબ્દની પણ અપેક્ષા નથી. ભાવિના ભયાવહ અંધકારમાં ઊભેલી સ્ટેલા પોતાનાં એકાકીપણાનું ને નિરાધારતાનું કેવળ બયાન કરે છે : ‘હું અહીં હોઉ કે બહાર હોઉ, જીવતી હોઉ કે મરેલી, તેથી ખાસ ફરક નથી પડવાનો. મોટી બહેન સિવાય કોઈ મારે માટે રડનાર નથી. કદાચ હવે તો એ પણ શરમની મારી રડવાનું મૂકી દેશે. હા, બેબલી, મારું તો કોઈ કહેતાં કોઈ નથી.’ આપણને થાય, અરે, બેબલી પણ નહીં ! બેબલીનાં બે આંસુ જેટલી અપેક્ષા પણ નહીં ! બેબલીથી એ જિરવાતું નથી. રડવાનું એના ભાગે આવ્યું છે. એ રડતાં બોલે છે : ‘હું સ્ટેલા ! સ્વીટ હાર્ટ, હું છું ! હું છું તને યાદ કરનાર ને તારે માટે આંસુ સારનાર !’ - બસ, એટલા શાબ્દિક સંવિધાર માત્રથી સ્ટેલાની સુખ વિશેની મૃત પ્રાય આશા નવપલ્લવિત બને છે. એના પ્રતિભાવમાં સ્ટેલાના અંતિમ શબ્દો ઉદાસ કરી મૂકે એવા છે : ‘ખરે બેબલી ! તું મને યાદ કરીશ ? તું મારા માટે આંસુ સારીશ ? જ્યારે તારી સોડમાં કોઈ એક મજાની સાડીવાળી પોરી હશે, જ્યારે તું તારાં નાનાં ભૂલકાંઓથી વીંટળાયેલો હોઈશ, જ્યારે તું સુખી સુખી હોઈશ, ત્યારે આ દુનિયાના એક અંધારા ખૂણામાં ભસાયેલી સ્ત્રીને તું યાદ કરીશ ?’ - આટલી તુચ્છ

પ્રિય વાર્તાકાર ઈવા કેવ,

નવેમ્બર ૨૫, ૧૯૯૯ના પત્રમાં મેં તમને લખેલું : વોલકલોકનું ટક...ટક શાંત દીવાલ વચ્ચે પડઘાઈ રહ્યું છે. પોણા બાર ધયા છે. હમણાં જ 'પ્રેયસી'નું બીજી વારનું વાંચન પૂ કરી તમને પત્ર લખવા બેઠી છું શિયાળાની રાતનો સન્નાટો ફેલાયો છે. સન્નાટાનો એ અવાજ હોય છે. એવા સન્નાટામાં પણ ઘેરાયેલા મારા ક્વાર્ટરના ઓરડામાં સ્ટેલા મને પ ડિક્ટેટ કરાવી રહી છે...

તમારી બે ટૂંકી નવલકથાના સંગ્રહ 'ઈસુને ચરણો'નાં વાંચનો દરમિયાન હું તમ 'પ્રેયસી' વિશે આ રીતે પત્રો લખતો રહ્યો છું

મારા રસનું કેન્દ્ર 'પ્રેયસી'ની પ્રેમમાં બેજાર બનેલી સ્ટેલા છે. વાસનાની આવેશમ ક્ષણોમાં કે ત્યાગની મહાન ક્ષણોમાં સ્ટેલાના ઉદ્ગારોએ મને એકાધિક વાર ભાવવિભં બનાવ્યો છે. જાણે હું પોતે અપરાધહંખ અનુભવતો બેબલી છું ને સ્ટેલા સ્વયમ્ મારી સમ ઊભી છે ને કહી રહી છે : 'ખરે બેબલી ! તું મને યાદ કરીશ, તું મારા માટે આંસુ સારીશ આ કલ્પિત વાર્તા છે, લેખકે શબ્દોમાં કરેલું સંમોહન છે, એમ જાણતાંય હૈયે ડૂબો ભર આદે એવી આ કથા છે. ત્યારે ધાય છે, જિંદગી શું આથી જુદી છે ? પ્રેમની પરિણ શું આટલી જ ? પ્રેમ શું છે ? વાસના શું છે ? આ જ જિંદગી ? માણસ આટલો નિર્બળ આટલો પ્રેમપરવશ ? આટલો બધો સબળ ? હૈયું કોચવાઈ જાય એવા પ્રશ્નો ધાય ને મન રંજ ઊભરાઈ આદે વિચારું છું. આ સ્થિતિમાં સ્ટેલાના પ્રેમનાં સ્થૂળ વા સૂક્ષ્મ સંચલનો લેખાંજોખાં વિવેચનના કયા શબ્દોમાં મૂલવી શકીશ ? જે લખીશ તે ખરેખર તો ગોઠાં ને નિરસ હશે. છતાં પ્રયત્ન કરું

પ્રેમ, વાસના અને સમર્પણ સરખા શાશ્વત ભાવોનું સમાન કથાતત્ત્વ ધરાવતી 'ઈસુ ચરણો' અને 'પ્રેયસી'નાં મેજર કેરેક્ટર્સ પ્રતિમા અને સ્ટેલામાંથી સ્ટેલાનું પાત્ર હૃદયસ્પર્ સાચુકલું ને અવિસ્મરણીય બન્યું છે. કથાઓને શબ્દોમાં અવતારતી વેળા તમારા ચિત્ત પ્રેમ-સમર્પણનું ભાવવસ્તુ રહેલું હશે. પરંતુ વાર્તા સ્પાર્ક ધયા પછી બધું લેખકના વશ રહેતું નથી. વાર્તાનું સુકાન ક્યારેક પાત્રોના હાથમાં ચાલ્યું જાય છે. 'પ્રેયસી'ની સ્ટેલા પોતે વ્યક્તિત્વને અને તમારી કલમને આજ્ઞાંકિત રહી છે. પરંતુ પ્રતિમાનું પાત્ર ઉફરું ચાલ્યું... તેના લગ્નેતર જાતીય સંબંધને પ્રેમનું નામ આપવાની તેમજ તેના પલાયનને તમે સમર્પણ ઠેરવવાની કોશિશ કરી છે. પરંતુ પ્રતિમાએ તમને ફાવવા દીધા નથી. એ પોતાની અસલિયતને વંજાદાર રહી છે. કથાનો તંતુ તંતુ તપાસતાં ખ્યાલ આદે છે, પ્રતિમાનું પાત્ર તમારા આયોજન પ્રમાણે દંભી અને પલાયનવાદી બન્યું છે.

સ્ટેલાની એકની વાત કદાચ એકાંગી બની રહેશે. તેં કરતાં 'ઈસુને ચરણો'ની પ્રેમ, પાપ અને પ્રભુ વચ્ચે ગોથાં ખાતી નાવિકા પ્રતિમાની સહોપસ્થિતિમાં સ્ટેલાની છબિ વધુ

એની પાછળની વિશિષ્ટ પરિસ્થિતિએ કરુણધેરા, મર્મભેદી ને અવિસ્મરણીય બનાવ્યા છે. પ્રેમ અને વાસનાના ભેદ, નૈતિક-અનૈતિકની વ્યાખ્યાઓનાં ચર્ચણાં ઊડી જાય છે. ભ્રામક ખયાલો બળીને ભસ્મ થઈ જાય છે. એ ભસ્મમાંથી હુમા ફરી સજીવન થાય છે, જેની આંખોમાં પ્રણયના પારસમણિ ઝળહળે છે.

સ્વપ્નશીલ સ્ટેલાએ ભાવિ જીવનનાં કેવાં સુંદર સપનાં સજાવી રાખ્યાં હતાં ! - પરણવાલાયક થઈશ ત્યારે જાણીતા છોકરાઓમાંનો કોઈ સરસ સંધર્ન જેન્ટલમેન યુવક મને પૂછશે : “હની, તારા હાથને આ નાલાયકના હાથમાં સોંપવા તૈયાર થઈશ ?” - અને તે કેવાં છિન્નત્વિન્ન થઈ ગયાં ! “...પણ એ સપનું જ રહી ગયું. પેલો કલ્પેલો સંધર્ન જેન્ટલમેન કદીય આ ગરીબ છોકરી પાસે આવ્યો નહીં.” - કેટકેટલાં સપનાનાં ખંડેર બની રહી છે દુર્ભાગી સ્ટેલા ! - સુંદર જેન્ટલમેન યુવકને પરણવાનાં, ઘર વસાવવાનાં, માતા બનવાનાં, વતનનાં ઘરને ફરી જોવાનાં, બચપણમાં પાછાં ફરવાનાં ! તમામ સપનાં ચૂરચૂર થઈ ગયાં. સપનાંના ભગ્નાવશેષોમાં રજળતી સ્ટેલા એક જર્જરિત ઝંખનાના આધારે જીવી રહી છે. પ્રેમના નામે આભાસનીયે એને ઝંખના છે. પ્રેમના નામે પ્રેમનું છળ પણ એને મંજૂર છે. એ ઝંખનાની મારી પ્રેમયજ્ઞની પાવક જ્વાળાઓમાં સમિધ બની હોમાઈ ગઈ !

જેલમાં રંજ અને ક્ષોભના ભારે રડી પડતા બેબલીને સ્ટેલા આશ્વાસન આપે છે - “છી...છી... બેબલી, ગઈ ગુજરી યાદ નહીં કરવાની ભવિષ્યની વાત કર. એ બહુ ઊજળું છે.” જેનું પોતાનું ભવિષ્ય અંધકારની ગર્તામાં ગર્ક થઈ ગયું છે એવી એક અભાગી નારીના આ ઉદ્દગારોને આપણે કયાં સ્થાને રાખીશું ? જેનો ભૂતકાળ સ્મૃતિશેષ રહ્યો છે ને બળેલોઝળેલો વર્તમાન વિષાદોથી ભરેલો છે અને જેનાં ભવિષ્યનો કોઈ અર્થ રહ્યો નથી; એ બેજાર બનેલી સ્ટેલા ઊજળા ભવિષ્યની વાત કરે છે ! વિશ્વમાં આવા પ્રબળ આશાવાદી મનુષ્ય જ્યાં લગી શ્વસતા રહેશે ત્યાં લગી પ્રેમ અને આશાવાદની હયાતી ટકી રહેશે. પ્રવચનોમાં બોલાતી કોઈ પણ આધ્યાત્મિકતા એના આશાવાદને વિચલિત કરી શકતી નથી. સ્ટેલા એવા મનુષ્યો માંહેની એક છે.

વળતરમાં સ્ટેલાને એક માયાળુ શબ્દની પણ અપેક્ષા નથી. ભાવિના ભયાવહ અંધકારમાં ઊભેલી સ્ટેલા પોતાનાં એકાકીપણાનું ને નિરાધારતાનું કેવળ બયાન કરે છે : ‘હું અહીં હોઉ કે બહાર હોઉ, જીવતી હોઉ કે મરેલી, તેથી ખાસ ફરક નથી પડવાનો. મોટી બહેન સિવાય કોઈ મારે માટે રડનાર નથી. કદાચ હવે તો એ પણ શરમની મારી રડવાનું મૂકી દેશે. હા, બેબલી, મારું તો કોઈ કહેતાં કોઈ નથી.’ આપણને થાય, અરે, બેબલી પણ નહીં ! બેબલીનાં બે આંસુ જેટલી અપેક્ષા પણ નહીં ! બેબલીથી એ જિરવાતું નથી. રડવાનું એના ભાગે આવ્યું છે. એ રડતાં બોલે છે : ‘હું સ્ટેલા ! સ્વીટ હાર્ટ, હું છું ! હું છું તને યાદ કરનાર ને તારે માટે આંસુ સારનાર !’ - બસ, એટલા શાબ્દિક સંધિયાશ માત્રથી સ્ટેલાની સુખ વિશેની મૃત-પ્રાય આશા નવપલ્લવિત બને છે. એના પ્રતિભાવમાં સ્ટેલાના અંતિમ શબ્દો ઉદાસ કરી મૂકે એવા છે : ‘ખરે બેબલી ! તું મને યાદ કરીશ ? તું મારા માટે આંસુ સારીશ ? જ્યારે તારી સોડમાં કોઈ એક મજાની સાડીવાળી પોરી હશે, જ્યારે તું તારાં નાનાં ભૂલકાંઓથી વીંટળાયેલો હોઈશ, જ્યારે તું સુખી સુખી હોઈશ, ત્યારે આ દુનિયાના એક અંધારા ખૂણામાં ભરાયેલી સ્ત્રીને તું યાદ કરીશ ?’ - આટલી

રાહમાનીનોફના પિયાનોની મધુર તરજોમા વહી જઈ જ્યોર્જિયાની લીલીછમ વનરાઈછાઈ સુંદર ખીણોમા રહેલા વતન-ઘર, ત્યા વીતેલુ બચપણ અને ગ્રેવમાર્કની ગ્રીનરી નીચે પોઢેલા સ્વજનોની કરુણ સ્મૃતિઓ સુધી પહોંચી જતી, સગીતમા જાતીય સુખની કાણો પણ વીસરી જતી, અજ્ઞાતપણે બેબલીમા મૃત પિતા અને ભાઈની સાદૃશ્યતા અનુભવતી, અતૃપ્ત માતૃત્વથી હિજરાતી, પ્રેમ અને સુખના વલવલાટમાં ફના થઈ જતી, પ્રબળ આશાવાદી ને લાગણીથી ભરી ભરી ભાવુક સ્ટેલા બીજી ધવાની નથી. બિરાદર ઈવા ડેવ, તમારી સ્ટેલાને ઉચિત આદર-સન્માનપૂર્વક સેલ્યુટ કરતા મારા ચિત્તતત્રમા સરોદના ગમગીન સૂરો રણઝણી ઊઠે છે

પરંતુ આ તો બન્ને કથાઓના સ્ત્રી પાત્રો - સ્ટેલા ને પ્રતિમાનુ માનવીય દષ્ટિકોણે મૂલ્યાકન થયુ માત્ર એ દષ્ટિકોણમા તો આ સારુ ને આ ખરાબ, એવુ એકપક્ષી મૂલ્યાકન થવાનુ એ તો ભાવક અથવા વિવેચકના અગત ગમા-અણગમાની વાત થઈ પરંતુ હું તો દૃઢપણે એવો મત ધરાવુ છુ કે માણસ સકુલચિત્ત પ્રાણી છે તેથીસ્તો એના વર્તનોમા આટલા વિરોધાભાસ જોવા મળે છે એમ ન હોત તો એ દેવ હોત, ને દેવોનાં મૂલ્યાકન તો યતાં જ નથી. પૂર્ણિમા અને સ્ટેલા તો બે અતિમોની મનુષ્ય - અણીશુદ્ધ મનુષ્ય છે બન્નેએ કથામા એના ભાગે આવેલો પાઠ ભજવ્યો છે કે નહીં અર્થાત્ લેખક તેને ધાર્યા પ્રમાણે ઉપસાવી શક્યો છે કે નહી તે જોવું પડે પ્રેયસી ની સ્ટેલા પ્રેયસી સંબંધે આદર્શ સ્થિતિએ પહોંચે છે તો 'ઈસુને...'ની પ્રતિમા તેથી ઊંચરી પ્રેયસી તરીકે સ્વકેન્દ્રી, ભાગેડુનો પાઠ ભજવે છે એ રીતના પાત્રાલેખનનાં પૂર્વાયોજન પ્રમાણે તમે કથાકાર તરીકે ઉપસાવી શક્યા છો કે કેમ, ને તેનુ પ્રત્યાયન ભાવક સુધી કરાવી શક્યા છો કે કેમ તેની તપાસ મને અભિપ્રેત છે તે જોતાં કથાકાર કેટલો સફળ-નિષ્ફળ અથવા સબળ-નિર્બળ સાબિત થાય છે ? કથાના પાત્રોને સારા કે ખરાબ ખાનામા મૂકી દેવાથી સર્જકની ક્ષમતાનો અંદાજ આવી શકે નહીં પ્રતિમા બેબલી ને શ્રીધરના પાત્રોની પ્રેમ વિશેની મનોદશા ફક્ત જાતીય સમાગમો સુધીની છે મનુષ્યગત તેમની નબળાઈઓ અને દોષો સમેત એ જેવા છે તેવા સ્વીકારીને તમે તેમની માનસિકતા સહિત યથાતથ ઉપસાવી શક્યા છો કે કેમ, તે મેં તપાસ્યુ છે કહેવુ જોઈએ કે તમે તેમાં સફળ રહ્યા છો. અન્યથા પાત્ર તરીકે પ્રતિમાને અન્યાય થાત. પરંતુ લેખક તરીકે હું તમારી આ બન્ને કથાઓ પ્રત્યે દુર્લક્ષ ને ઉપેક્ષા સેવાયા છે તેમ તમને પણ અન્યાય કરી બેસત. હુ માનુ છુ વિવેચકે આ વિવેક અને સાહિત્યિક ધર્મનું પાલન કરવુ ઘટે

પ્રતિમાના પાત્રના અતરંગ ખૂંચે તેવા છે એવી પ્રતીતિ જ પ્રતિમાનું પાત્રાલેખન બળકટ થયુ છે તેની સાબિતી પૂરી પાડે છે એને પલાયનવાદી ને તકવાદી ચીતરવામાં, તેને પ્રભુનામના પોકારો પડાવવામાં ને પાપના બહાને ડરપોક ભીરુ આલેખવામા જેટલા સફળ રહ્યા છો, એ જ સ્તરનુ પ્રત્યાયન લેખક તરીકે કરાવવામાં સફળ રહ્યા છો. તમે આદર્શોનુ ત્રાજવુ વર્ધને બેઠેલા ઉપદેશક નથી બન્યા.

ઉપદેશકની ભૂમિકાએ કામ કરતો લેખક ફિલોસોફિકલ એપ્રોચ (જીવનદષ્ટિમૂલક અભિગમ) ધરાવતો હોય છે ને વાસ્તવમા જેનુ અસ્તિત્વ ન હોય એવા આદર્શોને તાકતો હોય છે એને પાત્રગત મનોવૈજ્ઞાનિક સુસગતતામાં રસ નથી હોતો, પણ પાત્રોને સારા

નામે બોલાવો તો મારા માટે અહીં એ કેવી વિકટ પરિસ્થિતિ સર્જે ? તમે મને કોઈ પણ જગ્યાએ લોકોની હાજરીમાં - અમારા ઇન્સ્ટિટ્યૂટમાં, ચર્ચમાં, પેલા સજ્જનના ઘરમાં - "પ્રતિમા" ઉદ્બોધન કરો ને કોઈ સાંભળે તો ! ઓહ, તમને કલ્પના નહીં આવે મારી શરમભરી સ્થિતિની ! - કણે કણ આંતરડંબથી પીડાતા મનુષ્યની વાત પર સ્વાભાવિક જ પતીજ ન પડે પ્રતિમાનાં અસત્ય આચરણનો આ એક પુરાવો બસ નથી ?

પ્રિય ઈવા ડેવ, આદર્શોના આ દેશમાં દંભ, આડંબર, ઢોંગ, પાખંડ, છળ, પ્રપંચ, મિથ્યાચાર, વંચનાઓ અને આચારભષ્ટતાની કોઈ નવાઈ નથી. આ બધી માનસિક ગંદકી ઉપર આદર્શોનો ટોચલો ઢાંકી દેવામાં આવે છે, પરંતુ બદબૂ ઢાંકી શકાતી નથી. માણસનાં જીનમાં (GENE) માણસ થોડો સારો ને થોડો બગડેલો છે. આ સત્ય સ્વીકારવાને બદલે આપણો એક પ્રબુદ્ધ સર્જક પણ એ બદબૂનો પરિચય કરાવે છે. માણસને સાવ સારો બનાવવાની કે પોતાને સાવ સારો ને સારો ઠેરવવાની પ્રવૃત્તિ જ મોટું એનિષ્ટ છે. દ્વન્દ્વો જ જીવન છે દુઃખ વગર એકલો સુખ શબ્દ ઉદ્ભવ્યો જ ના હોત. માણસ, માણસ જેવો માણસ રહે એ સ્થિતિ આદર્શ છે પરંતુ એને ઝામાડોળ કરતાં નૈતિક-અનૈતિક, પાપ-પુણ્ય કે આદર્શોના હવાઈ ખયાલો ઘડી કાઢવામાં આવે છે એનો ઉપયોગ માણસને દેવ બનાવવામાં થાય છે ત્યારે પવિત્ર લાગતા એ ખયાલો ખતરનાક બની જાય છે. એ ખયાલો માણસને પ્રેમ આપી શકતા નથી કે માણસનાં આંસુ લૂછી શકતા નથી અથવા પેટની આગ બુઝવી શકતા નથી. એ એવા દેવોને ખપના હોય છે જેનું કોઈ અસ્તિત્વ નથી. સંવેદના, દુઃખ, પીડા, લાગણી, પ્રેમ, વિરહ કે આંસુ સરખા માનુષી ભાવો દેવોને ઇષ્ટ નથી, એમ પુરાણો કહે છે. તો મનુષ્યને દેવ બનાવવાની કે તેને દિવ્યતા ધારણ કરાવવાની શી જરૂર ? ત્યારે પ્રતિમાને એવી નકલી દિવ્યતા ધારણ કરાવવાની તમારે શી જરૂર પડી ? તમે સર્જક છો, ઉપદેશક-ઉદ્ધારક નથી. લેખક તરીકે તમારું ઉત્તરદાયિત્વ હતું - એના હાથમાં એનું મનુષ્યત્વ રહેવા દેવું પરંતુ તમે તો એના હાથમાં કશું જ રહેવા દીધું નહીં, નહીં પ્રેમ, નહીં આરોપિત દૈવત્વ ! એવો રચનાપ્રબંધ સફળ રહ્યો છે.

પાત્રનાં બેવડાં ધોરણવાળાં વ્યક્તિત્વને કારણે કે પાત્રરચના-સંવિધાન પ્રમાણે પ્રતિમા હરવખત પાપ-પાપ ને પ્રભુ-પ્રભુના નિસાસા નાખતું રોતલ ને દંભી પાત્ર બની રહી છે. એનાં સમર્પણ કે ત્યાગની શક્યતા તો તમે એનાં પલાયન વેળા જ ખતમ કરી નાખી છે. સાધ્વી બન્યા પછી પણ જેનું મન સ્થૂળ ભૂતકાલીન સંબંધોમાં ભટકતું હોય, એની 'આકાશમાંના પિતાના પુત્ર' પ્રત્યે ઇન્ટેરિટી કેટલી ? એ અર્થની સમર્થિતતા યજ્ઞ પ્રતિમામાં સિદ્ધ થતી નથી. મૂંડો કરાવવાથી કે સાધ્વીનાં વસ્ત્રો ધારણ કરવામાં કે હરેક વખતે પ્રભુનામનો શુકપાઠ કરવાથી સમર્પણ સિદ્ધ થતું હોય તો તે પણ પ્રતિમામાં વ્યર્થ સાબિત થાય છે. ત્યાં કથા-સમાપન વિશે પણ પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે

પ્રેયસીની સ્ટેલા જીવન વિશે માનવોચિત અભિગમ ધરાવે છે. એની જીવનરીતિમાં ઈશ્વરની દખલગીરી નથી. એ આંટીઘૂંટી વિનાનું સીધુંસાદું, સરળ વ્યક્તિત્વ ધરાવતી નારી છે એ ખરા અર્થના માણસને ચાહે છે. બેબલીને કહે છે : 'તું જેવો છે તેવો મને ગમે' સ્ટેલા પ્રતિમાની જેમ વિડંબણાઓ કે પ્રતાડનાઓ સામે ઝૂકી પડનાર સામાન્ય સ્ત્રી વિષમ પરિસ્થિતિમાં એ અપાર મનોબળ દેખાડે છે સાધારણથી અસાધારણ તરફની

નથી. પ્રકૃત્વભાઈ, તમારી કથાની બન્ને પ્રેયસી સ્ટેલા અને પ્રતિમા પ્રત્યે તમે એવો ઊંડો ભાવવિશેષ ધરાવો છો તે ઊઘડતા પાને જ દેખાઈ આવે છે - અર્પણમાં. તેમાય તમે સ્ટેલાને પ્રથમ સ્થાને મૂકી તમારા વિશેષભાવને શિખરે સ્થાપ્યો છે. આટલો પ્રગાઢ ભાવસબધ શાથી તેની મને ખબર નથી એમ કહુ તો હુ અપ્રમાણિક ગણાઉં. ૧૯૭૬મા કુમાર'મા તમારુ યેનનેઈમ 'ઈવા' એવ પ્રથમ વાર વાચ્યુ ને પછી બચુભાઈએ ઉમળકાભેર લીધુ ત્યારે મેં 'ઈવા' નામમા કોઈ ભાવસબધ સૂઘેલો. સતર્ક ભાવક તથા વિવેચક સાહિત્યના બ્લડહાઉન્ડ હોય છે, જે સામે આવતી હરેક ચીજ સૂઘતા સૂઘતા આગળ વધે છે.

બન્ને રચનાઓ વારવાર વાચતા એક વિચિત્ર અનુભૂતિ મને થઈ બન્ને કથાનાયકના મિશ્ર પ્રતિરૂપ સરખુ એક ત્રીજુ અદૃશ્ય પાત્ર - એક ક્લોન (CLONE) બન્ને કથાઓમા હરતોફરતો અનુભવાય છે. ઘણી વાર તો હુ એમ માનવા પ્રેરાયો કે લેખકના પોતાનામાથી અલગ પડેલો અશ તે આ ક્લોન તો નથી. એવા સંકેત કથામા ને અન્યત્ર જોવા મળે છે. પુસ્તકના અર્પણમા ઘનીભૂત થયેલી પાત્રો સાથેની લેખકની સનિધિનો સબધ કથાના ત્રીજા અદૃશ્ય નાયક ક્લોન સાથે જોડાયો છે કે શુ એવો પ્રશ્ન થાય.

કથાઓમાં એક ભામકતાનો વિનિયોગ થયો છે. સંવનનોની આવેગમય ક્ષણોના વર્ણનો અને સંવાદોમાં બન્ને કથાનાયક પ્રેમના નહીં, શારીરિક વાસનાના પુરસ્કર્તા છે એવુ ભામક ચિત્ર ઊપસ્યુ છે. આ કલાપ્રબધ 'પ્રેયસી'મા વધુ પ્રભાવશાળી રહ્યો છે. બન્ને કથાનાયક અલગ પરિસ્થિતિમા કામવાસના સમેત પ્રેમનુ પ્રાબલ્ય સ્વીકારતા હોવાના સંકેત કથાના અંતિમ ચરણોમાં જોવા મળે છે. ચાર પાત્રોમાથી ત્રણ પાત્રો - સ્ટેલા, બેબલી અને શ્રીધર-ને મન પ્રેમ અને વાસના જુદા નથી. આ નવી વ્યાખ્યાનુ કડવુ સત્ય 'પ્રેયસી' માટે કદાચ ઘાતક નીવડ્યુ હોય.

વિશિષ્ટ કથાવસ્તુ-વિષયનુ ચયન, ભાષાને પ્રસ્તુતિની સરળતા મળીને કથાઓ - ખાસ કરી 'પ્રેયસી' અવિસ્મરણીય બની છે. કથાવસ્તુનો વિષય (કામવાસના અને પ્રેમનુ તત્ત્વજ્ઞાન) એટલો જટિલ ને વિરોધાભાસી છે કે તેના નિર્વાહમા ગોથુ ખાઈ જવાય. તેથી જ આ બેઉ એક જ સિક્કાની બે બાજુ છે એમ કહેવાનુ સાહસ આજ પર્યત ગુજરાતી લેખકે દાખવ્યુ નથી. બત્રીસ વર્ષ પૂર્વે (ને આજે પણ) આ વિષયના કથાવસ્તુનુ ચયન ને નિરૂપણ વિરલ ગણાય. એવા સમયે લલચામણા ને લપસણા કથાવિષયના પ્રતીતિકારક નિરૂપણવાળી આ કથાઓ, ગુજરાતી નવલકથાને નવો વળાક આપનારી વિશિષ્ટ નવલકથાઓ તરીકે નવલકથાના ઇતિહાસમાં સ્થાન પામવી જોઈતી હતી. એમ શાથી ન બન્યુ તેનાં કારણોની તપાસ મેં આ જ પત્રલેખમા કરેલી. પરતુ એના પ્રત્યાઘાતરૂપે આ પત્રલેખને ચારેક વર્ષ જેટલો વિલબ સહન કરવો પડ્યો છે. કોઠી ધોતા કાદવ જ હાથ લાગે. ચાહે એ કોઠી વડોદરાની, સુરતની, અમદાવાદની હોય કે પછી સમગ્ર ગુજરાતી સાહિત્યની હોય, કાદવ તો સરખો જ હોય. નોબલ પુરસ્કારની લા વમા રશિયાથી પલાયન થઈ અમેરિકા ગયેલા સોલ્ઝનિત્સિને વરસેક બાદ અમેરિકાથી ઘોષણા કરેલી. કાગડા તો બધે જ કાળા હોય છે' તેથી કાદવ ધોવાનુ કે કાગડા ઉડાવવાનુ પડતુ મેલી, બરાબર અહીંથી નવેસર લખી રહ્યો છું - કારણ આ પત્રલેખ લખવા પાછળ મારો ઉદ્દેશ આ બન્ને વિત્તવાન કૃતિઓને પુન મૂલ્યાંકન દ્વારા (તમારો પત્ર જોતા - પ્રથમ ગણાય) ઉપેક્ષાઓના

બિલોરી જળ સરખુ સ્વચ્છ, પારદર્શક અને સ્થિર છે એની આતરસમૃદ્ધિ ગાઢ જગલ સરખી છે બે કાઠે વહેતી નદી સરખુ જીવન છે સ્ટેલાનુ જળ અને અરણ્ય આદિમ, નિર્મળ, નિર્ભેળ ને નિષ્પાપ હોય છે જ્યાં ઈશ્વરની ઉપસ્થિતિ તો હોય છે પરંતુ દખલગીરી હોતી નથી. એમ સ્ટેલાના જાતીય સબધમા પ્રભુની સડોવણી કે પાપનો ડંખ નથી. કથાના આરભથી અત સુધી સરલમન મનુષ્ય રહી છે જાતીય મુખનુ સુમધુર સંગીત એના પ્રણયમા ધીમુ ધીમુ વહેતુ રહે છે જેમા જીવતતાના ધબકાર ભળેલા છે

પ્રેમ અને વિષયવાસના વચ્ચેનો ભેદ સ્ટેલા જાણે છે બેબલીના પક્ષે પ્રેમના નામે વિષયવાસના છે તે સમજે છે એ બેબલીને કહે છે 'ઓહ ! તો તારે માત્ર તારી સેક્સ જ સતોપવી છે ? શુ આપણે માત્ર આ જ સબધ છે ? (પૃ ૧૩૦) એવી પ્રતીતિની ઉપરવટ કહે છે ' નવાઈની વાત તો એ છે કે હુ તને બરાબર સમજી શકું છુ છતાય તારી સાથેના આ સબધને જાળવી રાખુ છુ' (પૃ ૧૩૨)

સ્ટેલાને ખબર છે બહુ મર્યાદિત સમયના સહવાસનુ સુખ આપનાર બેબલી થોડા સમયમા એને છોડીને હજારો માઈલ દૂર જતો રહેવાનો છે એ કઠોર વાસ્તવિકતા એણે સ્વીકારી લીધી છે કહે છે 'તારો અભ્યાસ પૂરો થશે તુ છૂટી પડીશ. મને લટકતી સલામ કરીશ. તુ એમ કરી શકીશ, કારણ તારો મારા પરનો પ્રેમ... ખેર ! જવા દે એ વાત.' (પૃ ૧૩૩) વચ્ચેના અધ્યાહારમાં તમે ઉદારચિત્ત સ્ટેલાનુ કેવુ ભવ્ય ચિત્ર દોર્યું છે ! ભવિષ્યની કરુણાતિકાનો સકેત સ્ટેલાના શબ્દોમા આ રીતે મળે છે 'તુ એમ કરી શકીશ.' - પણ પ્રેમ વિશેની એવી અક્ષુણ્ણ શ્રદ્ધાની દોરવાઈ સ્ટેલા પોતાને જૂઠોમૂઠોય પ્રેમ કરનાર બેબલીના જીવનમાગલ્ય ખાતર પોતાની એકાકી જિંદગીની સલામતીનો વિચાર સરખો કર્યા વગર પોતાનુ રહ્યુસહ્યુ સુખ પણ ન્યોછાવર કરી દે છે સર્વસ્વ હોમી દેવા છતા પ્રતિમાની જેમ એ પોતાનુ સમર્પણ ગાઈ વગાડતી નથી એ વિશે એક હરફ પણ ન ઉચ્ચારવા જેટલા ઔદાર્ય, સયમ અને વિવેક ધરાવે છે ત્યાગની એ મહાન ક્ષણો ભાવક સ્ટેલાની અધઢળી મૂક ઉદાસ આંખોમા વાચી શકે છે

બેબલીની આડે ઢાલ બની ભયાનક ગુવેરાનો પ્રતિકાર કરતી કોમળ સ્ટેલા દઢ મનોબળ, હિંમત અને મક્કમ નિર્ણયશક્તિનો પરિચય આપે છે વાસના પ્રેમમા પરિવર્તિત થવાની નિર્ણાયક ક્ષણોમા, પ્રેમ વિશેની એની શ્રદ્ધામા અકિત થયેલી વાતને ચરિતાર્થ કરે છે

ન્યાયનુ નાટક પૂરુ થયુ છે પતિ ગુવેરાની હત્યા સબબ સ્ટેલા કસૂરવાર ઠરી જેલમા ધકેલાઈ ચૂકી છે એનો ભાવસસ્પર્શ પામેલા સાચા અપરાધી બેબલીનો અતરાત્મા જાગે છે 'પણ ત્યારે ત્યજુ મોડુ થઈ ગયુ હોય છે એના કૃત્યનો ભોગ બનેલી સ્ટેલાને બચાવવામા મોડો ને અસક્ષ્ણ નીવડેલો ને તેથી પસ્તાવાના તાપમા તપતો બેબલી સ્ટેલાને મળવા જેલમાં આવે છે એને ડર હતો સ્ટેલાના ધિક્કાર, તિરસ્કાર અને ઘૃણાનો પરંતુ મળે છે સ્ટેલાનુ અનુકંપાભર્યુ આશ્વાસન. ભાગી પડેલા બેબલીને પોતાના દુઃખમાય આશ્વાસન બધાવવા

1 એ સ્વસ્થ ને શાત છે બેબલીએ પૂછવુ જોઈએ તે સ્ટેલા પૂછે છે તું બરાબર હોસ્પિટલમા દુઃખ તો નહોતું પડ્યુને મારી બેબલીને ? જેનું જીવન ખંડેર બની એવી નિરાધાર સ્ત્રી સ્ટેલા આ શબ્દો બોલે છે ! આ તદન સાદા સીધા શબ્દોને

નથી. પ્રકૃત્વભાઈ, તમારી કથાની બન્ને પ્રેયસી સ્ટેલા અને પ્રતિમા પ્રત્યે તમે એવો ઊંડો ભાવવિશેષ ધરાવો છો તે ઊઘડતા પાને જ દેખાઈ આવે છે - અર્પણમાં. તેમાંય તમે સ્ટેલાને પ્રથમ સ્થાને મૂકી તમારા વિશેષભાવને શિખરે સ્થાપ્યો છે. આટલો પ્રગાઢ ભાવસંબંધ શાથી તેની મને ખબર નથી એમ કહું તો હું અપ્રમાણિક ગણાઉં. ૧૯૭૬માં 'કુમાર'માં તમારું પેનનેઇમ 'ઈવા ડેવ' પ્રથમ વાર વાંચ્યું ને પછી બચુભાઈએ ઉમળકાભેર લીધું ત્યારે મેં 'ઈવા' નામમાં કોઈ ભાવસંબંધ સૂંઘેલો. સતર્ક ભાવક તથા વિવેચક સાહિત્યના બ્લડહાઉન્ડ હોય છે, જે સામે આવતી હરેક ચીજ સૂંઘતા સૂંઘતા આગળ વધે છે.

બન્ને રચનાઓ વારંવાર વાંચતાં એક વિચિત્ર અનુભૂતિ મને ઘઈ. બન્ને કથાનાયકનાં મિશ્ર પ્રતિરૂપ સરખું એક ત્રીજું અદૃશ્ય પાત્ર - એક ક્લોન (CLONE) બન્ને કથાઓમાં હરતોફરતો અનુભવાય છે. ઘણી વાર તો હું એમ માનવા પ્રેરાયો કે લેખકના પોતાનામાંથી અલગ પડેલો અંશ તે આ ક્લોન તો નથી. એવા સંકેત કથામાં ને અન્યત્ર જોવા મળે છે. પુસ્તકના અર્પણમાં ધનીભૂત થયેલી પાત્રો સાથેની લેખકની સંનિધિનો સંબંધ કથાના ત્રીજા અદૃશ્ય નાયક ક્લોન સાથે જોડાયો છે કે શું, એવો પ્રશ્ન થાય.

કથાઓમાં એક ભામકતાનો વિનિયોગ થયો છે. સંવનનોની આવેગમય ક્ષણોનાં વર્ણનો અને સંવાદોમાં બન્ને કથાનાયક પ્રેમના નહીં, શારીરિક વાસનાના પુરસ્કર્તા છે એવું ભામક ચિત્ર ઊપસ્યું છે. આ કલાપ્રબંધ 'પ્રેયસી'માં વધુ પ્રભાવશાળી રહ્યો છે. બન્ને કથાનાયક અલગ પરિસ્થિતિમાં કામવાસના સમેત પ્રેમનું પ્રાબલ્ય સ્વીકારતા હોવાના સંકેત કથાના અંતિમ ચરણોમાં જોવા મળે છે. ચાર પાત્રોમાંથી ત્રણ પાત્રો - સ્ટેલા, બેબલી અને શ્રીધર-ને મન પ્રેમ અને વાસના જુદાં નથી. આ નવી વ્યાખ્યાનું કડકું સત્ય 'પ્રેયસી' માટે કદાચ ઘાતક નીવડ્યું હોય.

વિશિષ્ટ કથાવસ્તુ-વિષયનું ચયન, ભાષાને પ્રસ્તુતિની સરળતા મળીને કથાઓ - ખાસ કરી 'પ્રેયસી' અવિસ્મરણીય બની છે. કથાવસ્તુનો વિષય (કામવાસના અને પ્રેમનું તત્ત્વજ્ઞાન) એટલો જટિલ ને વિરોધાભાસી છે, કે તેના નિર્વાહમાં ગોથું ખાઈ જવાય. તેથી જ આ બેઉ એક જ સિક્કાની બે બાજુ છે એમ કહેવાનું સાહસ આજ પર્યંત ગુજરાતી લેખકે દાખવ્યું નથી. બત્રીસ વર્ષ પૂર્વે (ને આજે પણ) આ વિષયના કથાવસ્તુનું ચયન ને નિરૂપણ વિરલ ગણાય. એવા સમયે લલચામણા ને લપસણા કથાવિષયના પ્રતીતિકારક નિરૂપણવાળી આ કથાઓ, ગુજરાતી નવલકથાને નવો વળાંક આપનારી વિશિષ્ટ નવલકથાઓ તરીકે નવલકથાના ઇતિહાસમાં સ્થાન પામવી જોઈતી હતી. એમ શાથી ન બન્યું તેનાં કારણોની તપાસ મેં આ જ પત્રલેખમાં કરેલી. પરંતુ એના પ્રત્યાઘાતરૂપે આ પત્રલેખને ચારેક વર્ષ જેટલાં વિલંબ સહન કરવો પડ્યો છે. કોઈ ધીરતાં કાદવ જ હાથ લાગે ચાહે એ કોઈ વડોદરાની, સુરતની, અમદાવાદની હોય કે પછી સમગ્ર ગુજરાતી સાહિત્યની હોય, કાદવ તો સરખો જ હોય. નોબલ પુરસ્કારની લા'યમાં રશિયાથી પલાયન થઈ અમેરિકા ગયેલા સોલ્ઝનિત્સિને વરસેક બાદ અમેરિકાથી ઘોષણા કરેલી : 'કાગડા તો બધે જ કાળા હોય છે.' તેથી કાદવ ધોવાનું કે કાગડા ઉડાવવાનું પડતું મેલી, બરાબર અહીંથી નવેસર લખી રહ્યો છું - કારણ આ પત્રલેખ લખવા પાછળ મારો ઉદ્દેશ આ બન્ને વિત્તવાન કૃતિઓને પુનઃ મૂલ્યાંકન દ્વારા (તમારો પત્ર જોતાં - પ્રથમ ગણાય) ઉપેક્ષાઓનાં

બિલોરી જળ સરખુ સ્વચ્છ પારદર્શક અને સ્થિર છે એની આતરસમૃદ્ધિ ગાઢ જગલ સરખી છે બે કાઠે વહેતી નદી સરખુ જીવન છે સ્ટેલાનુ જળ અને અરણ્ય આદિમ, નિર્મળ, નિર્ભેજ ને નિષ્પાપ હોય છે જ્યાં ઈશ્વરની ઉપસ્થિતિ તો હોય છે પરંતુ દખલગીરી હોતી નથી. એમ સ્ટેલાના જાતીય સબધમા પ્રભુની સડોવણી કે પાપનો ડખ નથી. કથાના આરભથી અત સુધી સરલમન મનુષ્ય રહી છે જાતીય સુખનુ સુમધુર સગીત એના પ્રણયમા ધીમુ ધીમુ વહેતુ રહે છે, જેમા જીવતતાના ધબકાર ભળેલા છે

પ્રેમ અને વિષયવાસના વચ્ચેનો ભેદ સ્ટેલા જાણે છે બેબલીના પક્ષે પ્રેમના નામે વિષયવાસના છે, તે સમજે છે એ બેબલીને કહે છે 'ઓહ ! તો તારે માત્ર તારી સેક્સ જ સતોષવી છે ? શુ આપણે માત્ર આ જ સબધ છે ? (પૃ ૧૩૦) એવી પ્રતીતિની ઉપરવટ કહે છે ' નવાઈની વાત તો એ છે કે હુ તને બરાબર સમજી શકું છુ છતાય તારી સાથેના આ સબધને જાળવી રાખુ છુ (પૃ ૧૩૨)

સ્ટેલાને ખબર છે, બહુ મર્યાદિત સમયના સહવાસનુ સુખ આપનાર બેબલી થોડા સમયમા એને છોડીને હજારો માઈલ દૂર જતો રહેવાનો છે એ કઠોર વાસ્તવિકતા એણે સ્વીકારી લીધી છે કહે છે તારો અભ્યાસ પૂરો થશે તુ છૂટી પડીશ. મને લટકતી સલામ કરીશ. તુ એમ કરી શકીશ, કારણ તારો મારા પરનો પ્રેમ.. ખેર ! જવા દે એ વાત.' (પૃ ૧૩૩) વચ્ચેના અધ્યાહારમા તમે ઉદ્ધરચિત સ્ટેલાનુ કેવુ ભવ્ય ચિત્ર દોર્યું છે. ભવિષ્યની કરુણાતિકાનો સકેત સ્ટેલાના શબ્દોમા આ રીતે મળે છે 'તુ એમ કરી શકીશ' - પણ પ્રેમ વિશેની એવી અક્ષુણ્ણ શ્રદ્ધાની દોરવાઈ સ્ટેલા પોતાને જૂઠોમૂઠીય પ્રેમ કરનાર બેબલીના જીવનમાગલ્ય ખાતર પોતાની એકાકી જિંદગીની સલામતીનો વિચાર સરખો કર્યા વગર પોતાનુ રહુસહુ સુખ પણ ન્યોછાવર કરી દે છે સર્વસ્વ હોમી દેવા છતા પ્રતિમાની જેમ એ પોતાનુ સમર્પણ ગાઈ વગાડતી નથી એ વિશે એક હરફ પણ ન ઉચ્ચારવા જેટલા ઔદાર્ય, સયમ અને વિવેક ધરાવે છે ત્યાગની એ મહાન ક્ષણો ભાવક સ્ટેલાની અધઢળી મૂક ઉદાસ આંખોમા વાચી શકે છે

બેબલીની આડે ઢાલ બની ભયાનક ગુવેરાનો પ્રતિકાર કરતી કોમળ સ્ટેલા દંઢ મનોબળ, હિંમત અને મક્કમ નિર્ણયશક્તિનો પરિચય આપે છે વાસના પ્રેમમા પરિવર્તિત થવાની નિર્ણાયક ક્ષણોમા, પ્રેમ વિશેની એની શ્રદ્ધામા અકિત થયેલી વાતને ચરિતાર્થ કરે છે

ન્યાયનુ નાટક પૂરું થયુ છે પતિ ગુવેરાની હત્યા સબબ સ્ટેલા કસૂરવાર ઠરી જેલમાં ધકેલાઈ ચૂકી છે એનો ભાવસસ્પર્શ પામેલા સાચા અપરાધી બેબલીનો અતરાત્મા જાગે છે વજ્ર ત્યારે વજ્ર મોડુ વઈ ગયુ હોય છે એના કૃત્વનો ભોગ બનેલી સ્ટેલાને બચાવવામા મોડો ને અસફળ નીવડેલો ને તેથી પસ્તાવાના તાપમા તપતો બેબલી સ્ટેલાને મળવા જેલમા આવે છે એને હર હતો સ્ટેલાના ઘિક્કાર, તિરસ્કાર અને ઘૃણાનો. પરંતુ મળે છે સ્ટેલાનુ અનુકંપાભર્યુ આશ્વાસન ભાગી પડેલા બેબલીને પોતાના દુખમાય આશ્વાસન બંધાવવા

એ સ્વસ્થ ને શાંત છે બેબલીએ પૂછવુ જોઈએ તે સ્ટેલા પૂછે છે તું બરાબર ? હોમ્પિટલમા દુખ તો નહોતુ પડ્યુંને મારી બેબલીને ? જેનુ જીવન ખડેર બની એવી નિરાધાર સ્ત્રી સ્ટેલા આ શબ્દો બોલે છે ! આ તદ્દન સાદા સીધા શબ્દોને

ગુજરાતી નવલકથામાં ઉદ્ધરણરૂપ નમૂનો (TYPE) બની શકવાની ક્ષમતા ધરાવતી 'પ્રેયસી'ની નાયિકા સ્ટેલા ગુજરાતી સાહિત્યમાં અપરિચિત કેમ રહી જવા પામી ? અંતરતમને સ્પર્શી જતા સ્ટેલાના સંવાદો અવિસ્મરણીય કેમ ન બન્યા ? ટૂંકી નવલકથા(SHORT NOVEL)માં સ્વરૂપ સંદર્ભે પણ 'પ્રેયસી' ચર્ચામાંથી કેમ બાકાત રહી ? સવાલ ઘણા છે, ઉત્તર કોણ આપશે ?

એક ટકોર : 'ઈસુને ચરણે'માં ઈસુએ સંત મેથ્યુને ઉપદેશોનાં ગિરિવચનોનાં વચનો કથામાં કમવાર ટાંકવાનું તમે કેમ ટાળી શક્યા નહીં ? કલાસંયમની બાબત તમે કેમ ચૂક્યા ?

અહીં સમાપન કરું છું ત્યારે પ્રેમમાં બેજાર બનેલી સ્ટેલા સામે આવી ઊભી છે તમારી બાજુમાં કથાઓનું અદરશ પાત્ર - ક્લોન ઊભો છે હું સાક્ષીભાવે જોઈ રહ્યો છું 'પ્રેયસી' સ્ટેલા સળિયા ઝાલી સામે ઊભી છે ને કહી રહી છે ' મારું તો કોઈ કહેતાં કોઈ નથી.' મને થાય છે, ગુજરાતી સાહિત્ય પણ નહીં ।

7

સાભાર ગ્રંથ-સ્વીકાર

અનુવાદ

ગાલિબ : લે. મોહમ્મદ મુજિબ, અનુ ચાંદબીબી શેખ, ૨૦૦૪, ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ (અ'વાદ), પૃ ૪+૮૪, રૂ ૩૫/- LAMP UNTO MYFEET : Dr Arvind Macwan, 2004, Steve Philips, Page * 8+52, Rs Nil સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલ : લે. વિષ્ણુ પ્રભાકર, અનુ રમેશ જાની, ૨૦૦૪, નેશનલ બુક ટ્રસ્ટ ઇન્ડિયા, પૃ ૮+૭૨, રૂ ૩૦/- દીવાલમાં એક બારી હતી . લે. વિનોદકુમાર શુક્લ, અનુ સુનીતા ચૌધરી, ૨૦૦૪, સાહિત્ય અકાદમી, પૃ ૧૬૮, રૂ ૯૦/- ALKA - A CELESTIAL DAMSEL : Chunmay Jani, 2004, Gurjar Granth Ratna Karyalay, Page * 8+80, Rs 60/- The Conquest of Death : Chunmay Jani, 2004, Gurjar Granth Ratna Karyalay, Page 8+72, Rs 60/- Drutvilambita : Jayant Pathak, Trans Himanshu Shelat, 2004, Sahitya Sankul (Surat) Page * 96 Rs. 70/- Take It Easy : Uinod Bhatt, Trans T J Purani 2004, Sahitya Sankul (surat) Page 160, Rs. 110/ Our Times : Chandrakant Bakshi, Trans Kamal Sanyal, 2004, Sahitya Sankul (Surat) Page * 224, Rs. 180/- We Eno The West * Swarni Shree Sachchidanand * Trans . Anil Athalye and Mrs Lalita Marathe, 2004, Sahitya Sankul (Surat) Page * 388, Rs 245/- Joy of Dying : Labhshankar Thaker Trans Aikya Bharati A (Pune) 2004, Sahitya Sankul (Surat) Page * 96, Rs. 70/-

હૈયાધારણ સ્ટેલા માટે ખુશીની ઘટના બને છે અને પોતાના ખડિત સપનાઓનું બેબલીના ભાવિ ગૃહજીવનમા આરોપણ કરવામાય સુખનો અનુભવ કરે છે એના પ્રશ્નોમા નિહિત સદેહ બેબલી વિશે નહીં, પોતાની તુચ્છ નિયતિ વિશે છે કારમા આઘાતોથી મૃદુ સ્ટેલાનુ મન આળું ને આશકિત બન્યુ છે એ સદેહ તુરત ઓગળી જાય છે રહી જાય છે મનમા કેવળ નસીબમા બચેલાં ચપટીક સુખ વિશે અચરજ ને ખુશીની લાગણી. કેટલાક સુખ પણ કેવા કરુણ હોય છે । સુખ દુખ, પાપ પુણ્ય, સત્ય-અસત્યના દ્વન્દ્વો પણ કેટલા સાપેક્ષ હોય છે । આ છોડેથી જુઓ તો હર્ષ લાગે બીજા છોડેથી જુઓ તો વિષાદ લાગે । એટલા ક્ષુદ્ર સધિયારાના ઉપકાર હેઠળ સ્ટેલા જાણે દબાઈ ગઈ વરસાદમાં નમી પડતી ગુલમહોરની પાદડીઓની જેમ । આગળ બોલે છે ' તો ખરે જ આ સ્ત્રી તારુ કદીય ઋણ નહીં ભૂલે. જરૂર પ્રયત્ન કરજે - બીજા કશા ખાતર નહીં તો જે કોઈ થોડી ક્ષણો તેં એની સાથે સુખમા વિતાવી છે તેને માટે પણ એટલુ જરૂર કરજે (૫૫ ૧૬૩)

કેટલા હૃદયવિદારક છે સ્ટેલાના આ ઉદ્દગારો । મળેલી હૈયાધારણ વિશેનો આગ્રહ નહીં, માત્ર આજીજી । વિશ્વના એક ખૂણે કોઈ છાનુ છાનુ એને યાદ કરશે, કદાચ એના માટે આસુ સારશે - જે પોતે જોવા નથી પામવાની - એવા નહિવત્ સધિયારા માત્રથી સ્ટેલામા ખુશીનો સચાર થાય છે જાણે એને જીવવાનુ બળ મળી ગયુ પ્રેમ-વાસનાના ભેદ વ્યાખ્યા ને તેમા નૈતિક-અનૈતિકની વિચારણાઓ બધુ જ પ્રેમની સચ્ચાઈ સામે પોકળ ઠરે છે ગુજરાતી સાહિત્યની કઈ પ્રેયસી પ્રેમ અને વાસનાની બદ્ધ પરિભાષાને અતિક્રમીને એની ભેદરેખા ભૂસી શકી છે ? પ્રિય સર્જક આવા પાણીથીય પાતળાં ને હવાથીય હળવાં આશ્વાસનને સુખ માનનાર ઉપકાર ગણનાર અને તે બદલ પોતાને ઋણી સમજનાર બીજુ અસાધારણ સ્ત્રીપાત્ર ગુજરાતી સાહિત્યમા હોય તો મને ચીંધજો એવા મનુષ્ય સાધારણ તો ન જ હોય. માણસને પ્રત્યક્ષ સુખના, પ્રેમ-લાગણીના ઢગલા પર બેસાડી દો માથુ વાઢીને એના ઓશીકે મૂકો, તો પણ એની અપેક્ષાઓ કે અસતોષનો કોઈ પાર નથી. ત્યારે આ દુનિયામા કોઈ એવુ વિરલ પાત્ર જીવતુ હોય છે જે સુખના આભાસમાં સુખ માનવાનુ બળ ધરાવતુ હોય છે એવાં આછાપાતળા સુખની પણ અપેક્ષા હોતી નથી એવુ બળવાન કાઠું એના હૃદયમા ધબકતા પ્રેમનુ હોય છે

યજ્ઞકુંડની અગ્નિશિખાઓમા સઘળાં દુદ્દેવ ને દુરિત સ્વાહા થાય છે તેમ પ્રણયની પાવક જ્વાળાઓમા પ્રેમ અને વાસનાના ભેદ નૈતિક-અનૈતિકના નીતિશાસ્ત્રો, પરિભાષાઓ અને આદર્શોના પોચાં પોટકા સ્વાહા થાય છે પ્રેમ-વાસનાનુ રસાયણ પવિત્ર સુગંધરૂપે સર્વત્ર પ્રસરી રહે છે શેષ ભસ્મમાથી થોડા હિસ્સા બાજુમા તારવી ઉપદેશકો, સમાજહિતચિંતકો, શાસ્ત્રકારો તેને ફરી એનુ એ જ નામ આપે છે વાસના, પાપ અને અનૈતિકતા. એમ એક જ રસાયણના બે અલગ શાસ્ત્ર રચાય છે વ્યાખ્યા બંધાય છે એને ખોટા પાડે છે સ્ટેલા સરખા સાચુકલા મનુષ્યો. તોડે પણ છે સ્ટેલા સરખા પ્રણયના પૂજારીઓ એમ પ્રેમ વાસનાનું આદિ રસાયણ જેમનુ તેમ રહે છે સ્ત્રી અને પુરુષ જન્મ્યાં હતાં એવાં જ આદિમ રહે છે - પ્રેમ-વાસનાની એક જ માટીથી ઘડાયેલા પાપ કે અનૈતિકતા વિનાના.

ખેર, આપણે સ્ટેલાની વાત કરીએ - પિયાનોની મેલડી સાંભળતાં સાંભળતાં ક્યાંક અઝોચર પ્રદેશમા ખોવાઈ જતી સ્ટેલાની. શુબર્ટની અનફિનિશડ સિન્ફની અથવા

ચાર છોકરાં રોમિતાની છેડતી કરે છે. વચ્ચે પડતા પલાશને ઢોરમાર મારી, રોમિતાને ઘસડીને બાઈક પર લઈ જવા મથે છે. રોમિતા ફાટેલા અવાજે રાડો પાડી પાડીને થાકી જાય છે પણ રસ્તે જનારા કોઈ મદદ નથી કરતા. એ સમયે ઓટોરિક્ષામાં જતી એક યુવતી (સ્કૂલ શિક્ષિકા શોબના સરકાર = ઝીણું = ઇન્દ્રાણી હાલદર) સાથે બેઠેલા બે અજાણ્યા પુરુષ અને રિક્ષાવાળાના વારવા છતાં વચ્ચે કૂદી પડે છે. થોડા ધક્કા, ધોડોક માર ખાઈને પણ એ રોમિતાને છોડાવે છે. પેલાં છોકરાં નાસી જાય છે. 'કંઈ નથી થયું' કહી આશ્વાસન આપતી, રોમિતાનાં કપડાં ઠીક કરતી એ યુવતીના આગ્રહથી રોમિતા - પલાશ પોલીસસ્ટેશને ફરિયાદ નોંધાવે છે. ને હંમેશાં થતું આવ્યું છે એમ કુટુંબના દબાણને વશ થઈ રોમિતા કોર્ટમાં યુનેગારોને ઓળખવાની ના પાડી દે છે. પેલી શિક્ષિકા એકલી ઝઝૂમી, અંગત સંબંધના ભોગે પણ એ આ પાયાનાં મૂલ્યોની લડાઈ છોડવા તૈયાર નો'તી... પણ એની આંખ સામે પેલા ચારેય નિર્દોષ છૂટી જાય છે. 'મા', 'મા' કહી જાતભાતના મૂંઝવી દેતા પ્રશ્નો પૂછતો વકીલ શિક્ષિકાનું ચારિત્ર્ય શંકાસ્પદ છે એવું કેસના અંતે પુરવાર કરે છે !

કુટુંબ કે સમાજ જેને નજીવી વાત કહીને અવગણે છે એવી સાવ ઝીણી ઝીણી વાતો પર દિગ્દશકિ પૂરું ધ્યાન આપ્યું છે. ભાષા બંગાળી છે પણ સશક્ત અભિનય અને બોલવાની ઝડપે જ ફરતા અંગ્રેજી સબટાઇટલના કારણે આપણને કશું ચૂકી ગયાની લાગણી ભાગ્યે જ થશે. (અર્થ વગરની ફિલમોની જગ્યાએ આવી સંવેદનશીલ ફિલમોનું હિન્દી ડબ્બિંગ થવું જોઈએ.) અભિપ્રેત સૂર બોલકો ન બની જાય એ રીતે વ્યક્ત કરવા માટે દિગ્દશકિ સમાંતર દશ્યોની હારમાળાથી કામ લીધું છે. રોમિતા પર થતા હુમલા દરમ્યાન આસપાસના લોકોની વાતચીત, પ્રતિક્રિયા કે પછી અપરાધી રોહિતની વાગ્દત્તા ટ્રીનાની વાત, કે અંતે કોર્ટનાં દશ્યો... સમાંતર દશ્યોની સંકુલ ગૂંથણીમાંથી અભિપ્રેત સૂર આપોઆપ પ્રગટ થાય છે. નાનામાં નાનું પાત્ર પણ આપણા મન પર એક અમીટ છાપ મૂકી જાય છે. ફિલમના આરંભે વાઘ પર સવાર અંબા દેખાડવામાં આવે છે. સ્ત્રી શક્તિ છે એવા પ્રતીકથી આરંભાતી ફિલમ સ્ત્રીની નરી લાચારી જ દર્શાવે છે.

ફિલ્મના આરંભે રોમિતા એની દીદીને પત્ર લખી રહી છે. રોમિતા પછીથી આવા બે પત્રો લખે છે. જેને એ પોતાનું ઘર માની બેઠી હતી એ ઘર બદલાયેલા સંજોગોમાં કંઈ રીતે છૂટતું જાય છે, એક દુર્ઘટના કંઈ રીતે એના જીવનને તળેઉપર કરી નાખે છે એ આ પત્રો દ્વારા વ્યક્ત થાય છે. અહીં જે રીતે એક પછી એક દશ્યો રજૂ થાય છે એનાં પાત્રો વચ્ચે સીધો કોઈ સંબંધ નથી દા.ત. પ્રથમ દશ્યમાં રોમિતા પત્ર લખી રહી છે, બીજા દશ્યમાં પેલી શિક્ષિકા એની દાદીને મળવા જાય છે. ત્રીજા દશ્યમાં રોમિતા-પલાશને ખરીદીએ જતાં દર્શાવ્યાં છે. ચાર્થું દશ્ય હજી ઘરે નહીં પહોંચેલાં ઝીણુંના ઘરનું છે. અર્નક દશ્યોના કોલાજથી કથા આગળ વધતી જાય છે. રોમિતા સાથે થયેલી દુર્ઘટના પછી આ પાત્રો એકમેક સાથે સંકળાતાં જાય છે. ફિલમ જોઈને પલાશ-રોમિતા બહાર નીકળે છે ત્યારે વરસાદ પડી રહ્યો છે. રોમિતાને તાકતા લોકોને જોઈને પલાશ કહે છે કે 'તારા જેવી સુંદર સ્ત્રી નહીં જોઈ હોય.' એ સામેના રોડે સિગારેટ લેવા જાય છે ત્યારે ચાર જુવાનિયા એકલી ગિભેલી રોમિતાની શબ્દિક મશકરી કરે છે ને પછી એને ઘસડીને બાઈક પર લઈ જવા મથે છે. દોડી આવેલા પલાશને ઢોરમાર મારીને પાડી દે છે. અહીં સમાંતરે બે 'દશ્યો બતાવે છે.

અથવા ખરાબ ખાનાંમાં મૂકતો હોય છે. 'કંકુ' જેવું પાત્ર એની કલમમાંથી અવતરતું નથી. પરંતુ સારા સ્ટેરી-ટેલરને પાત્રની વાસ્તવિક મનોવૈજ્ઞાનિક સુસંગતતામાં ઊંડો રસ હોય છે. તેથી જ ચેખવ, દોસ્તોયવસ્કી, બાલ્ઝક, તુર્ગેનેવ, શોલોખોવ, તોલ્સતોય, વિક્ટર હ્યુગો આપણાં હૃદયોમાં રહેલા છે, ને રહેશે.

સારો કથાકાર સારી કે ખરાબ સ્થિતિને કોઈ પક્ષપાત વિના રજૂ કરે છે. એનું નિદાન કરનારો કે ચિકિત્સા કરનારો સ્વાસ્થ્યસુધારક નથી બનતો. એમ તમે જેટલો ન્યાય સ્ટેલાના પાત્રને આપ્યો છે, એટલું જ પ્રતિમાના પાત્રને ન્યાયપુરઃસર અભિવ્યક્ત કરી શક્યા છો. તેથી, પાત્રોના અંતરંગ ભાવકને સ્પર્શે છે. પ્રતિમાનું પાત્ર લેખકની કલમ દ્વારા પોતાની અવસિયતને વફાદાર રહ્યું છે. એ કેટલું નૈતિક કે અનૈતિક છે તેનું નિદાન લેખક કરતો નથી.

પ્રતિમાનાં પાત્રની સમગ્ર ગતિવિધિ - દંભ, છળ, આડંબર, પલાયન, જાતીય વાસનાથી ઊંચે ઊઠવાની અસફળ ઇચ્છા, પ્રભુના ટેકે ખોડંગતાં જીવવું કે પ્રભુનામના બ્રેઈન વોશનો સતત ધસારો પામેલી માનસિક સ્થિતિમાં જીવનની અતિ કોમળ લાગણીઓ, સંવેદનાઓને કુઠિત અને બૂઠી બનાવી આત્મછલનામાં રાચતાં જીવવું આદિને ઝીણી નજરે જોતાં લાગે છે, તમને પાત્રોની સાયકોલોજિકલ કન્સિસ્ટન્સી(મનોવૈજ્ઞાનિક સુસંગતતા)માં ઊંડો રસ ને શ્રદ્ધા છે. એમ જોતાં જાતીય વાસનામાં ડૂબેલા પ્રેમી બેબલી ને શ્રીધરની સાયકિનાં સગડ બન્ને કૃતિઓમાં મળે છે. માનવીય દષ્ટિકોણ મુજબ પાત્રો કેટલાં પવિત્ર કે પવિત્ર ને ઊંચે ઊઠેલાં છે એવું મૂલ્યાંકન કરનાર વિવેચક લેખકની સર્જનકલામાં રહેલાં વિટરરી એસ્થેટિકને (સાહિત્યનું સૌંદર્યશાસ્ત્ર) પ્રમાણી શકે નહીં અથવા પ્રમાણવાની વૃત્તિનો અભાવ ધરાવતો હોય તો ફિલોસોફિકલ કન્સિસ્ટન્સીનાં બહાનાં હેઠળ પ્રમાણતો નથી.

ઓછાં પાત્રો, ખપ પૂરતી ઘટનાઓને કારણે કથાઓ મેદસ્વી થતાં બચી છે, ને કથારસ સાર્થત અસ્ખલિત રહેવા પામ્યો છે. મેક્સિમ ગોર્કીએ કહ્યું છે તેમ અનાવશ્યક આલંકારિક ભાષા, સંકેત-પ્રતીકોનાં ઉપાદાનોની પ્રયુક્તિથી ને સાહિત્યિક પ્રપંચોથી કૃતિઓ વેગળી રહેવાથી કથન સશક્ત બન્યું છે.

સ્થિત્યંતર ભિન્ન હોવા છતાં બન્ને કથાની રચનારીતિ ઘણી સમાન છે. સંવેદનોની દિશા પ્રેમ અને વાસના તરફની છે. બન્નેના નેરેટર એકસરખી માનસિકતા-વાસનાભાવ ધરાવતા કથાનાયક છે. એ બન્ને દ્વારા શારીરિક વાસનાના આધારે પ્રેમનાં પ્રાબલ્યનો આવિષ્કાર કરવાનો સ્તુત્ય પ્રયાસ થયો છે. જાતીય વાસનાનાં ઊર્ધ્વીકરણ દ્વારા પ્રેમની પરિણતિનાં કથાવસ્તુ ધરાવતી બન્ને કથાનો કેન્દ્રવર્તી ભાવ પ્રેમ-સમર્પણ રહ્યો છે. 'ઈસુને...'ની પ્રતિમામાં આ ભાવચિત્ર MISTY (ધૂંધળું), SHAKY (હાલકડોલક) અને DECEPTIVE (ભ્રામક) રહ્યું છે. ઈશ્વર અને ધર્મની દખલગીરીને પાપભાવની આળાશનાં દબાણ હેઠળ જાતીય વાસના અને પ્રેમની અવગતિનું વિષાદપ્રેરક ચિત્ર 'ઈસુને ચરણે'માં આલેખાયું છે. બન્ને કૃતિમાં પ્રેમની પરાકાષ્ટ કે ધૂંધળાપણું ઘેરો કરુણ પ્રકટાવે છે.

રઘુવીર ચૌધરીની 'અમૃતા'ના ઉદયનને હું ભૂલી શક્યો નથી. તેમ તમારી 'પ્રેયસી'ની સ્ટેલાને પણ કદી ભૂલી શકું તેમ નથી. પાત્રોનું આલેખન તેનાં આંતરબાહ્ય વ્યક્તિત્વને પ્રતીતિકારક રીતે પ્રકટાવતું હોય તો ભાવક તેને વાસ્તવિક મનુષ્યની જેમ ભૂલી શકતો

દૂર જતા રહેવું છે.' આ એક જ દુર્ઘટનાએ ઘરમાં સૌની લાડલી રોમિતાનું બધું જ છીનવી લીધું છે. એના છ જ મહિનાનાં લગ્નને જૂનાં કરી દીધાં છે. સંબંધ બાબતે નિર્માન્ત થઈ ચૂકેલી રોમિતાને આ બધા પછી પણ પિતા Adjust કરી જીવવાની સલાહ આપે છે !

રોમિતાની મા મોટા - સારા વકીલને રોકવાની વાત કરે છે. એ સાંભળતાં જ પલાશ તાડૂકી ઊઠે છે ને પેલી અકળાઈને બાલકનીમાં ચાલી જાય છે. પલાશ બરાડે છે : 'અમે ભલે ગરીબ હોઈએ, અમારી પાસે ભલે ગાડી ન હોય પણ આબરૂ તો છે. આવાં કપડાં પહેરીને ત્યાં ન ઊભી રહે.' બોલાચાલી અતિ ઉગ્ર રૂપ ધારણ કરે છે. પેલી તાડૂકી ઊઠે છે : 'તું તારી જાતને પુરુષમાણસ કહે છે ને ? તો કેમ તારી સામે પેલાં મને ઘસડીને લઈ જતાં હતાં ! તું પુરુષ હોય તો બે દિવસથી કાન ફાડી નાખે એવા અવાજે વાગતા આ લાઉડસ્ટીકરને બંધ કરાવને.. આવ્યો મોટો પુરુષમાણસ...' રોમિતાના આ પડકારે પલાશને ઉશ્કેર્યો ને પુરુષપણું પુરવાર કરવા માટે સ્ત્રીના દેહથી ઉત્તમ રસ્તો બીજો કયો ? પેલા નરાધમોના બળાત્કારમાંથી બચી ગયેલી રોમિતાને પલાશના - પતિના - હાથમાંથી કોણ બચાવે ? પલાશ બરાડતો જાય છે : 'તું મારી પત્ની છે. મારે જે કરવું હશે તે કરીશ. સામે જો, હું તારો પતિ છું... મેટ્રોસ્કેશનવાળો તારો આશિક નથી.. સામે જો...' અતિશય પીડાથી રડતી રડતી રોમિતા આપણને વલોવી નાખે એવા અવાજે કહે છે : 'જાણું છું કે તું પતિ છે એટલે જ કહું છું કે લાઈટ બંધ કર...' માથે તોળાતા આ મોંને જોવાની જાણે કે એનામાં તાકાત જ નથી બચી. આ પ્રસંગ પછી રોમિતાનું મન સાવ ઊઠી જાય છે. એને છૂટાછેડા લેવા છે. પોતાને કેનેડા બોલાવી લેવા એ બહેનને કહે છે. એ નણંદને પણ સાથે આવવા કહે છે. પણ નણંદનો જવાબ અદ્ભુત છે. "શું કરીશું જઈને ? ને કેટલા દિવસ માટે જઈશું ? અંતે યાછાં હતાં ત્યાં ને ત્યાં જ આવવાનું હોય તો જવાનો અર્થ શો ?" પૂજાવિધિ કરાવી ઘર પવિત્ર કરાવનારાઓ પર અકળાવા સિવાય રોમિતા શું કરી શકે ? એક પ્રશ્ન થાય : સ્ત્રીની પવિત્રતા, ચારિત્ર્યનો સંબંધ માત્ર એના દેહ સાથે જ ? એના આત્મા સાથે કંઈ લેવાદેવા જ નહીં ? બળાત્કારનો આઘાત સહન કરતી સ્ત્રીના ભાગે પછીથી વધુ મોટા માનસિક આઘાત રાહ જોઈને ઊભા જ હોય છે. ને આખી ઘટના માટે જે જવાબદાર હોય છે એ પુરુષ સામે મોટાભાગે ફરિયાદ જ નથી થતી અને જો થાય છે તો એ નિર્દોષ છૂટી જાય એવી સગવડો છે કાયદામાં ! અહીં પણ બધાં છોકરાં નિર્દોષ છૂટી જાય છે. રોમિતા ઘરના લોકો સામે ઝૂકી જાય છે અને કોર્ટમાં પેલાઓને ઓળખવાની ના ભણી દે છે.

સમાંતરે ઝીણું અને તુણીરની વાત રજૂ થતી જ રહે છે. તુણીર નથી ઇચ્છતો કે ઝીણું આમાં પડે. એ કહે છે : 'તારે શી પડી હતી ? આ એ લોકોનો પ્રશ્ન છે તો ફોડે અં લોકો... એના પતિએ તારી સામે પણ જોયું ? તારો આભાર માન્યો ?' રોમિતાના ઘરનાં ખરેખર જ એની સાથે વાત કરવા પણ તૈયાર નથી. તુણીર નથી ઇચ્છતો કે ઝીણું કોર્ટમાં જાય. પણ પેલી આ પાયાની, મૂલ્યની લડાઈ લડવી જ જોઈએ એવું દઢપણે માને છે. 'તને કંઈ થશે તો ?' એ તુણીરની ચિંતા છે જ. પણ આરોપી રોહિતના પિતા સાથે એના આર્થિક લાભ સંકળાવેલા છે એટલે પણ એ પેલીને કોર્ટ ન જવા સમજાવે છે. ઝીણુંની દૃષ્ટિએ આ 'ડીલ' છે. એ તુણીરને સમજાવે છે નોકરી છોડી દેવા. પરદેશ જવા નહીં મળે તો કંઈ નહીં. અહીં રહીશું ને પ્રમાણિક જિંદગી જીવીશું તુણીર ફટકો મારતો હોય. એમ 'તને અહીં

અથવા ખરાબ ખાનાંમાં મૂકતો હોય છે. 'કંકુ' જેવું પાત્ર એની કલમમાંથી અવતરતું નથી પરંતુ સારા સ્ટેરી-ટેલરને પાત્રની વાસ્તવિક મનોવૈજ્ઞાનિક સુસંગતતામાં ઊંડો રસ હોય છે. તેથી જ થેખવ, દોસ્તોયવસ્કી, બાલ્ગ્રાક, તુર્ગેનેવ, શોલોખોવ, તોલ્સતોય, વિક્ટર હ્યુગો આપણાં હૃદયોમાં રહેલા છે, ને રહેશે.

સારો કથાકાર સારી કે ખરાબ સ્થિતિને કોઈ પક્ષપાત વિના રજૂ કરે છે. એનું નિદાન કરનારો કે ચિકિત્સા કરનારો સ્વાસ્થ્યસુધારક નથી બનતો. એમ તમે જેટલો ન્યાય સ્ટેલાના પાત્રને આપ્યો છે, એટલું જ પ્રતિમાના પાત્રને ન્યાયપુરઃસર અભિવ્યક્ત કરી શક્યા છે. તેથી, પાત્રોના અંતરંગ ભાવકને સ્પર્શે છે. પ્રતિમાનું પાત્ર લેખકની કલમ દ્વારા પોતાની અલસિયતને વફાદાર રહ્યું છે. એ કેટલું નૈતિક કે અનૈતિક છે તેનું નિદાન લેખક કરતો નથી.

પ્રતિમાનાં પાત્રની સમગ્ર ગતિવિધિ - દંભ, છળ, આડંબર, પલાયન, જાતીય વાસનાથી ઊંચે ઊઠવાની અસફળ ઇચ્છા, પ્રભુના ટેકે ખોડંગાતાં જીવવું કે પ્રભુનામના બેઇન વોશનો સતત ધસારો પામેલી માનસિક સ્થિતિમાં જીવનની અતિ કોમળ લાગણીઓ, સંવેદનઓને કુઠિત અને બૂઠી બનાવી આત્મછલનામાં રાચતાં જીવવું આદિને ઝીણી નજરે જોતાં લાગે છે, તમને પાત્રોની સાયકોલોજિકલ કન્સિસ્ટન્સી(મનોવૈજ્ઞાનિક સુસંગતતા)માં ઊંડો રસ ને શ્રદ્ધા છે. એમ જોતાં જાતીય વાસનામાં ડૂબેલા પ્રેમી બેબલી ને શ્રીધરની સાયકિનાં સગડ બન્ને કૃતિઓમાં મળે છે. માનવીય દષ્ટિકોણ મુજબ પાત્રો કેટલાં પતિત કે પવિત્ર ને ઊંચે ઊઠેલાં છે એવું મૂલ્યાંકન કરનાર વિવેચક લેખકની સર્જનકલામાં રહેલાં લિટરરી એસ્થેટિકને (સાહિત્યનું સૌંદર્યશાસ્ત્ર) પ્રમાણી શકે નહીં અથવા પ્રમાણવાની વૃત્તિનો અભાવ ધરાવતો હોય તો ફિલોસોફિકલ કન્સિસ્ટન્સીનાં બહાનાં હેઠળ પ્રમાણતો નથી.

ઓછાં પાત્રો, ખપ પૂરતી ઘટનાઓને કારણે કથાઓ મેદસ્વી ધતાં બચી છે, ને કથારસ સાદ્યંત અસ્ખલિત રહેવા પામ્યો છે. મેક્સિમ ગોર્કીએ કહ્યું છે તેમ અનાવશ્યક આલંકારિક ભાષા, સંકેત-પ્રતીકોનાં ઉપાદાનોની પ્રયુક્તિથી ને સાહિત્યિક પ્રપંચોથી કૃતિઓ વેગળી રહેવાથી કથન સશક્ત બન્યું છે.

સ્થિત્યંતર ભિન્ન હોવા છતાં બન્ને કથાની રચનારીતિ ઘણી સમાન છે. સંવેદનોની દિશા પ્રેમ અને વાસના તરફની છે. બન્નેના નેસ્ટર એક્સરખી માનસિકતા-વાસનાભાવ ધરાવતા કથાનાયક છે. એ બન્ને દ્વારા શારીરિક વાસનાના આધારે પ્રેમનાં પ્રાબલ્યનો આવિષ્કાર કરવાનો સ્તુત્ય પ્રયાસ થયો છે. જાતીય વાસનાનાં ઊર્ધ્વીકરણ દ્વારા પ્રેમની પરિણતિનાં કથાવસ્તુ ધરાવતી બન્ને કથાનો કેન્દ્રવર્તી ભાવ પ્રેમ-સમર્પણ રહ્યો છે. 'ઈસુને....'ની પ્રતિમામાં આ ભાવચિત્ર MISTY (ધૂંધળું), SHAKY (હાલકડોલક) અને DECEPTIVE (ભ્રામક) રહ્યું છે. ઈશ્વર અને ધર્મની દબલગીરીને પાપભાવની આળાશનાં દબાણ હેઠળ જાતીય વાસના અને પ્રેમની અવગતિનું વિષાદપ્રેરક ચિત્ર 'ઈસુને ચરણે'માં આલેખાયું છે. બન્ને કૃતિમાં પ્રેમની પરાકાષ્ટા કે ધૂંધળાપણું ઘેરો કરુણ પ્રકટાવે છે.

રઘુવીર ચૌધરીની 'અમૃતા'ના ઉદયનને હું ભૂલી શક્યો નથી, તેમ તમારી 'પ્રેયસી'ની સ્ટેલાને પણ કદી ભૂલી શકું તેમ નથી. પાત્રોનું આલેખન તેનાં આંતરબાહ્ય વ્યક્તિત્વને પ્રતીતિકારક રીતે પ્રકટાવતું હોય તો ભાવક તેને વાસ્તવિક મનુષ્યની જેમ ભૂલી શકતો

બરાબર ન કરી શક્યા.' ઝીણુને સતત સાથ આપતો એનો ભાઈ પણ કાયમ યાદ રહી જાય. છેલ્લે ઝીણુ દાદી પાસે જાય છે દાદી એને બધું ભૂલી જવા, તુણીરને માફ કરી દેવા સમજાવી રહ્યા છે કોઈ સપૂર્ણ નથી બધાંમા કંઈ ને કંઈ ખૂટે છે પણ ઝીણુ સામો પ્રશ્ન પૂછી બેસે છે 'દાદી, મારી જગ્યાએ તમે હોત તો તમે તુણીરને પરણ્યા હોત ?

જવાબમા હા કે ના કહેવાને બદલે દાદી કહે છે 'તને ખબર છે હું કેમ ઝેંજ્યુએટ ના થઈ ? તારા દાદાને ડર હતો અમે બેઉ સરખા થઈ જઈશું એ બાબતે. એટલે પછી હું જાણીજોઈને પ્રેગનન્ટ થઈ મેં તારા દાદા સાથે ૫૦ વર્ષ કાઢ્યા એના બાળકોને જન્મ આપ્યો. ને પેલી બોલી ઊઠે છે 'હું તો જેને પ્રેમ ના કરતી હોઉં એની સાથે ના જીવી શકું'

દાદી કોણે કહ્યું હું તારા દાદાને પ્રેમ નો તી કરતી ? એમના સિવાય મેં કોઈને પ્રેમ કર્યો જ નો'તો એટલે તો તમારાં બધાના આટલા આગ્રહ પછી પણ હું આ ઘરમાં જ રહું છું "

કદાચ આ બેઉ વાત દરેક સ્ત્રી માટે સાચી છે એ જેને ખરા હૃદયથી ચાહે છે એના માટે થઈને એ કોઈ પણ સમાધાન સ્વીકારી શકે છે આ કદાચ એની નિસર્ગદત્ત નબળાઈ છે ને એમાંથી મેઘાવી સ્ત્રી પણ બચી નથી શકતી. ને એની આ નબળાઈનો ફાયદો ઉઠાવવાનું પુરુષ ભાગ્યે જ ચૂકે છે

દાદી પૂછે છે 'તુ તુણીરને કેટલો પ્રેમ કરે છે ? જીવી શકીશ એના વગર ?

દાદી આ હાસ્ય - આ આંસુ આ દુઃખ - આ ખુશી...

ઝીણુ આ ધોખો, આ છેતરપિંડી

દાદી આ પ્રેમ, આ હૂફ, આ સાથે રહેવું

ઝીણુ કદાચ નહીં રહી શકું તુણીર વગર. પણ દાદી તમે કહો છો એમ સમય વીતવા સાથે બધું બરાબર થઈ જશે.

દાદી એને રોકે છે તુણીર આવે પછી જવા કહે છે પણ ઝીણુ નથી માનતી. એ કહે છે 'મને એકલી ચાલવાની ટેવ પાડવા દો દાદી.'

એકલી ચાલી જતી ઝીણુના દશ્યની સમાતરે રોમિતાને કાગળ લખતી બતાવાઈ છે 'કદીક આ મારું ઘર હતું એની બાલકનીમાથી કદમનુ ઝાડ દેખાતું બાપે કહ્યું કે આ તારું ઘર અને મેં માની લીધું બધાંની કાળજી રાખી, બધાનું કહ્યું માન્યું પ્રેસને ના મળી કોર્ટમા ખોટું બોલી, પલાશ ઊઘ્યો ને હું જાગતી રહી. કેમ ? પ્રેમ કે લાગણી માટે કે પછી ૧૨x૧૪ની ઓરડીની સલામતી માટે ? હવે આ લગ્ન ટકશે એવો મને ભરોસો નથી. પણ ન ટકે તોય મને હવે કંઈ ફરક નથી પડતો આખરે તો આપણે બધા એકલા જ હોઈએ છીએ. કોઈ સબંધ પર depend થયા વગર એકલા જીવ્યે જવું હું ડરતી રહી એકલી થઈ જવા બદલ પણ હું એકલી જ છું' રોમિતાનો પત્ર પૂરો થાય છે ત્યારે ઝીણુ એકલી ચાલી જતી દેખાય છે ને ફિલ્મ પૂરી થાય છે

અહીં એવા કેટલાય પ્રસંગો, સંવાદો ને દશ્યો છે જેની સ્વતંત્ર રીતે માંડીને વાત કરી શકાય. સ્પર્શી જાય વલોવી નાખે એવી ભાવવાહી કણોના સાક્ષી થવા ફિલ્મ જોવી એ જ ઉપાય એનું વર્ણન શક્ય નથી.

‘અંધારા’માંથી બહાર લાવી સાહિત્યની સાચી ચિંતા સેવનાર સુદૃઢ્ય વિદ્વજ્જનો સમક્ષ મૂકવાનો છે, નહીં કે કાગડાઓ ઉડાડવાનો. મુદ્દાની વાત એ કે શિષ્ટ-અશિષ્ટના વિવાદ સાથે સંકળાયેલા વિવાદસ્પદ વિષયવસ્તુનાં ચચનનું લેખકનું સાહસ તેમજ આ વિષયવસ્તુ પ્રત્યે બાહ્ય સપાટીએ વ્યાપ્ત આપણી સૂગને હિસાબે આ કૃતિઓને સહન કરવું પડ્યું હોય તેમ જણાય છે.

જગતની ઉત્તમ કૃતિઓ સરળ ભાષા અને રજૂઆતમાં સર્જાયેલી છે. તમે કથાઓમાં એ રસ્તે ચાલવા સક્ષમ પ્રયાસ કર્યો છે. તેનાથી તદ્દન વિરુદ્ધ, આપણે ભાષા તથા પ્રસ્તુતિની ઉત્પટંગ કરસતીમાં વિશ્વાસ ધરાવીએ છીએ, ને પછી આપણી રચનાઓ અન્ય ભાષાઓમાં પહોંચતી નથી તેવો વાંઝિયો કચવાટ ને કાગારોળ પણ કરીએ છીએ. તમારી આ બંને કથાના સમયથી આરંભાયેલો સિલસિલો આજેય બરકરાર છે. ગુજરાતી કથાક્ષેત્રે ભાષાભિવ્યક્તિની સરળતા પણ ઘાતક નીવડે છે તેનો અંદાજ મારા-તમારા જેવાને કદી નહીં આવે. આપણે એવી શ્રદ્ધા ધરાવતા હોઈએ છીએ કે કૃતિની આત્મા સમૃદ્ધ હશે તો બાહ્ય શણગારનું કશું મહત્ત્વ નથી. પરંતુ સુ. જોની જટામાંથી ભગીરથોએ બહાર કાઢેલી અવળી ગંગા આજે પણ વહી રહી છે. તમે પણ ભલા, તેમાં ડૂબકી મારી હોત તો તમારી આ કૃતિઓ ગુજરાતી નવલકથાના ઇતિહાસમાં સ્થાન પામી હોત. પરંતુ એક શરતે; તમારે કાં તો તિલક ધારણ કરવું પડત અથવા કંઠી બંધાવવી પડત. ખેર, તમે એવું કરી શકો નહીં. ત્યારે મને ધાય છે, આ કૃતિઓ તમે અંગ્રેજીમાં કેમ લખી નહીં ?! એ ભાષા, ને એ ભાષાનું સાહિત્ય જ તમારી રચનાઓની વિશિષ્ટ બાબતોનું વજન વહન કરી શકે તેમ છે.

બંને રચનાઓની તપાસને અંતે કેટલાક ખેદપૂર્ણ સવાલ ઉદ્ભવે છે. એનાં મૂળ પુસ્તકમાં તમે કરેલાં નિવેદનમાં તથા ‘પ્રત્યક્ષ’માં તમે શરીફબહેનને મૃદુ સ્વરે કરેલી વાતમાં તેમજ મને એકલાને જ સંભળાય તેમ પત્રોમાં તમે કરેલી મર્મર ધ્વનિ સરાખી ફરિયાદોમાં પડેલાં છે. પરંતુ તમારા પત્રોના એ વિવેકપૂર્ણ શબ્દો હું અહીં ઉદ્ધત નહીં કરું. કારણ તેમાં સચ્ચાઈ છે, ને સચ્ચાઈ રુચિકર હોતી નથી. તેથી અહીં તમારાં નિવેદનના શબ્દો જ રજૂ કરીશ. તમે જણાવ્યું છે : ‘પ્રેયસી મારા મોટાભાગના સહૃદયી વાચકોને હજુ પહોંચી નથી. મને ઘણી ઇચ્છા છે કે મારો વાચકવર્ગ એને વાંચે.’ પ્રિય વાર્તાકાર, ‘પ્રત્યક્ષ’માં તમે કરેલી વાત તથા મારા પરના પત્રોમાં લખેલી વાતો સાચી હોય તો (બેશક સાચી છે.) તમારે તેમાં હવે ‘વિવેચક’ શબ્દ ઉમેરવો રહ્યો. તમારું આ વિધાન, તમારા પત્રોમાંથી મેં તારવેલા શબ્દ સમેત ઇલેસ્ટિકની જેમ લંબાતું આજે પણ યથાવત્ રહે છે તે ગુજરાતી નવલકથાના ઇતિહાસની કમનસીબ ઘટના છે. આવી સ્થિતિમાં વિવેચનનાં તાટસ્થ્ય કે શ્રદ્ધેયતા વિશે સ્વાભાવિક જ આશંકા ઊપજે. ત્યારે એમ ધાય કે ભિન્ન ભિન્ન કારણોસર અંધારામાં રહી જવા પામેલી વિત્તવાન કૃતિઓનાં પુનઃ મૂલ્યાંકનનું ઉત્તરદાયિત્વ વિવેચનનું તેમજ કેવળ વિવેચનને વરેલાં સામયિકોનાં તંત્રી-સંપાદકોનું નથી શું ? સાહિત્યમાં આવી અશ્રદ્ધાની સ્થિતિ ચિંતનીય ગણાય. ‘ભિન્ન ભિન્ન કારણો’માં બદબૂ ફેલાવતો કાદવ હોવાથી તેની ઉપેક્ષા કરીએ તો પણ કેટલાક સવાલો ઊભા જ રહે છે. માનવચિત્તના ગૂઢ, જટિલ ને ચિરંતન ભાવવિષય નિરૂપિત આ બોલક કથાકૃતિઓ ગુજરાતી સાહિત્યમાં ઉપેક્ષિત કેમ રહી ગઈ ?

ગહન છે ભેદ ઈશ્વરના બધો સંસાર શું જાણે ?

અધૂરૂ કૂપના જીવો એ સાગરપાર શું જાણે ?

અહીં એક વાત નોંધવી ઘટે કે ગુજરાતી ગઝલો, નાટકમાં ચાલતી બેતબાજી પર પણ નિર્ભર રહી છે, એટલે એ સમય સંદર્ભે ગઝલ બોલકી, સભારંજની રહી હોય તે બનવાજોગ છે 'શું જાણે ?', 'શા માટે ?' જેવી બોલકી રદીફને કારણે ગઝલકાર ઠાવકો રહેવા ઇચ્છે તો પણ કેટલો રહી શકે તે પ્રશ્ન જ છે રઘુનાથ બ્રહ્મભટ્ટના અહીં લીધેલ ઉદાહરણો પરથી એટલું જણાશે કે રદીફમાંથી ઊઠતો ધ્વનિ તે ગઝલનો મિજાજ નથી, બને કે એ ગઝલકારનો મિજાજ હોય. આવા મિજાજનું સીધું પરિણામ એ પણ ખરું કે એમાં જાણ્યેઅજાણ્યે ગઝલકાર ભાવકને તુચ્છ અથવા તો ઉપદેશ કે સલાહ યોગ્ય ગણી લેતો હોય છે અને એ રીતે એ તેને ક્યારેક અન્ડરએસ્ટિમેટ પણ કરતો હોય છે અન્ડરએસ્ટિમેટ કરવાનું આ વલણ ઘણી વાર કુદરત - પ્રિય પાત્ર - ઈશ્વર સુધી પણ વિસ્તરતું હોય છે અને એ બધાં પણ ગઝલકારના આકોશનો - ઉપદેશનો - સલાહનો - બકાશનો ભોગ થઈ પડતાં હોય છે થોડાં ઉદાહરણો જોઈએ

શૂન્યના મૃત્યુ વિશેની અટકળો ખોટી ઠરી,
ના થવાનું થઈ ગયું કે વાત એવી સાંભળી,
બુદ્ધિવાળાએ કરી નાખ્યું ઊઠમણું ક્યારનું,
લાગણીવાળા હવે, રાખે છે એની શાદકી.

- શૂન્ય પાલનપુરી

મને જીવતો દફન કરવા થયા તૈયાર, મારા,
ભૂલું હું કેમ તમને, ઓ મને ભૂલી જનારા

- 'પતીલ'

દીવાનાને ક્યારે જમાનાએ માર્યો ?
જમાનાને કાયમ દીવાનાએ માર્યો

- મનુભાઈ ત્રિવેદી 'ગાફિલ'

ઉદૂં હૈ જિસકા નામ હમી જાનતે હૈં દાગ,
સારી જબાંસે ધૂમ હમારી ઝભાં કી હૈ.

- દાગ દહેલવી

શૂન્યની પંક્તિઓમાં લોકો વિશેનો આકોશ, વ્યંગનું મહોરું ચડાવીને આવે છે જે લોકોને અન્ડરએસ્ટિમેટ કરવાથી મોડીને અવમાનિત કરવા સુધી જતો હોવાનું પણ લાગવા સંભવ છે, તો, પતીલના મત્લામાં પ્રિયપાત્ર માટેનો આકોશ, વ્યંગની સાથોસાથ જ ગઝલકારના બળાપાને ઢાંકી શકતો નથી તે નોંધનીય છે. 'ગાફિલ'ની પંક્તિઓ તાળીઓ પડાવે તેવી છે. તેનો સૂચિતાર્થ પણ આસ્વાદ્ય છે દીવાનાને જમાનો મારી શકતો નથી, પણ જમાનાને મારવાની ક્ષમતા દીવાનો ધરાવે છે. આ વાત ગાફિલે અસરકારક અને છતાં સરળ રીતે મત્લામાં મૂકી છે, પણ તે વ્યવહારનું સત્ય નથી. વ્યવહારમાં તો ઊલટું જ જોવા મળે છે ઘણુંખરું તો જમાનો જ દીવાનાને ખતમ કરતો હોય છે જોઈ શકાશે કે ગઝલકારનાં

એક કરતાં વધુ આંતરરાષ્ટ્રીય પુરસ્કારો મેળવી ચૂકેલી બંગાળી ફિલમ 'દહન'ના દિગ્દર્શક છે ઋતુપર્ણા ઘોષ. ઉત્તમ બંગાળી ફિલમ, ઉત્તમ સ્ક્રીનપ્લે, ઉત્તમ અભિનેત્રીઓ- (બંનેને પુરસ્કાર મળ્યા છે)ના રાષ્ટ્રીય પુરસ્કારો મેળવી ચૂકેલી 'દહન' ફિલમની વાર્તા સુચિત્રા ભટ્ટાચાર્યે લખી છે. સ્ત્રીદેહ મળવાને કારણે વેઠવી પડતી વેદનાની વાત કરતી આ ફિલમનો વિષય નવો નથી પણ એની વિશેષ પ્રકારની માવજતને કારણે ઘણાધાને આ ફિલમ જોવાની ભલામણ કરવાનું મન થાય. હું ફિલમકળાની જાણકાર નથી. એટલે પરિભાષાના ઘટાટોપ વગર, એક ભાવક તરીકે આ ફિલમની વાત કરવા માગું છું. હેતુ માત્ર આટલો જ કે આ વાંચીને બીજા દસપંદર આ ફિલમ જોવા પ્રેરાય.

ફિલમનાં પાત્રો આ પ્રમાણે છે : રોમિતા : ઋતુપર્ણા સેનગુપ્તા અને પલાશ (અભિષેક ચેટર્જી) : રોમિતાનો પતિ શોબના સરકાર : ઇન્દ્રાણી હાલદર જેને Jhinuk કહે છે. આપણે ઝીણું કહીશું જે શિક્ષિકા છે. તુષીર : (સંજીવ દાસગુપ્તા) ઝીણુંનો ધનાર પતિ. ઝીણુંની દાદી : સુચિત્રા મિત્રા. રોમિતાની નણંદ : મમતા શંકર. ટ્રીના : (અદિતી ચેટર્જી) હુમલો કરનાર રોહિતની વાગ્દત્તા.

સ્ત્રી ભણતી થઈ, કમાતી થઈ, સમાજ સામે હુંકાર કરતી થઈ... એકલી રહેતી થઈ... બદલાતા જતા સમાજ સાથે સ્ત્રીની છબિ પણ બદલાઈ છે એવી બધી ચર્ચાઓ આપણે કરીએ છીએ. આ ફિલમની બેઉ નાયિકા - રોમિતા અને ઝીણું એક અકસ્માતને કારણે વાસ્તવની ભોંપ પર પટકાય છે. ત્યારે એમની સાથે સાથે આપણને પણ સમજાય છે કે સ્ત્રીની હાલતમાં તો તસુભાર પણ ફેર નથી પડ્યો. એની હાલત તો જેવી હતી તેવી ને તેવી જ છે. સ્ત્રી ગમે તેટલી ભણેલી હોય, કમાતી હોય તો પણ કેટલી બધી બાબતે પુરુષ એને પોતાની મરજી અનુસાર વર્તવા મજબૂર કરતો જ આવ્યો છે. ક્યારેક તે આવું લાગણીની ભૂમિકાએ કરે છે (દા.ત. તુષીર) તો ક્યારેક બળજબરીથી (દા.ત. પલાશ); એટલે જ કદાચ ઝીણુંને એનો ભાઈ 'Joan of Ark' ભેટમાં આપે છે. ને ઝીણુંની દાદી એને કહે છે : "ફરી એક વાર તું 'Joan of Ark' વાંચી જા. તને એમાં ઘણુંબધું એવું મળશે જેમાં આજે આટલાં વર્ષો પછી પણ કોઈ ફરક નથી પડ્યો."

સ્ત્રીનો દેહ એની સૌથી મોટી મર્યાદા બની રહે છે. છેડતી, શારીરિક હુમલો, કે બળાત્કારનો ભોગ બનતી સ્ત્રીને જાતભાતના પ્રશ્નો વડે ખોતરનારા કદી એ નથી વિચારતા કે એ સ્ત્રી પર શું વીતી રહી હશે. આવા પ્રશ્નો પૂછવામાં સ્ત્રીઓ સૌથી મોખરે હોય છે એ પણ કેવી વિડંબના ! ફિલમની વાર્તા સીધીસાદી છે. રોમિતા (ઋતુપર્ણા સેનગુપ્તા) પૈસાદાર માબાપની દીકરી છે. સીધાસાદા Typical બંગાળી ઘરમાં એને પરણાવેલી છે. એનો પતિ પલાશ નોકરી કરતો, સતત સિગારેટ ફૂંકતો એક સરેરાશ મધ્યમવર્ગીય બંગાળી યુવાન છે. પતિ-પત્ની ફિલમ જોવા જાય છે. પાછાં ફરતી વખતે અમીર બાપની બગડેલી ઓલાદ જેવાં

ઊભા અષાઢ ફૂલની છત્રી ઉઘાડી યક્ષો,
પ્રાથમ્યની ઝરે છે ઝીંગોર ઝપટામાં.

ગઝલ શબ્દના સીધા ઉલ્લેખ છતાં, અને શો'રનું બાહ્ય બંધારણ જળવાયું હોવા છતાં, ઉપરની પંક્તિઓ સંસ્કૃત કાવ્યોમાં હોય તેવી આસ્વાદની તકી પૂરી પાડે છે તો પણ, બીજું ગમે તે હોય, આ પંક્તિઓ શો'ર નથી. એ પણ સાચું કે મૂલતઃ વિચાર શો'રનો છે, પણ ગઝલને અપેક્ષિત વાતચીતની ભાષાનો અને શો'રને અપેક્ષિત ચમત્કૃતિજન્ય તુર્ત પ્રત્યાયન-ક્ષમતાનો અહીં અભાવ છે. નથી અહીં ગઝલકારનો મિજાજ કે નથી તો ગઝલનો એનો અર્થ એ થયો કે વિચાર શો'રનો હોય તો પણ તેને રજૂ કરવાની રીતિ, શો'રની ઓછામાં ઓછી અપેક્ષાને સંતોષતી ન હોય તો તે પંક્તિઓ કવિતા હોય તો હોય, પણ શો'ર નથી એટલું ચોક્કસ !

અન્ય નીવડેલા શો'રને ધ્યાનમાં રાખીશું તો દેખીતી રીતે જ ઉપલી પંક્તિઓ શો'રનો મિજાજ ધરાવતી નથી તે સમજાશે. પ્રશ્ન એ થાય કે હરીશ મીનાશુની આ પંક્તિઓમાં ઊભા અને સાની મિસરાના સંયોજનથી શો'રમાં સંધાતો સંવેદનરસિત, ચમત્કૃતિજન્ય સંયોગ અહીં શક્ય નથી બનતો. હવે એ જોઈએ કે સંવેદનરસિત ચમત્કૃતિજન્ય સંયોગના મૂળમાં કઈ બાબતો પડેલી છે ?

ગઝલની અનેક વ્યાખ્યાઓ સ્વીકારીએ કે તેની પ્રયોગશીલતા કે વિષય વૈવિધ્યની અપાર શક્યતાઓ પ્રમાણીએ તો પણ, એટલું સ્પષ્ટ છે કે ગઝલનો અસલી મિજાજ તગઝ્ઝુલનો છે. પ્રણયશૃંગારનો છે. વિરહવૈભવનો છે. તે સૂફી - આધ્યાત્મિક રંગ ધરાવે છે એ પણ સાચું, પણ આ બધું પણ, પ્રણય-વિરહના ભાવોથી રસિત તો છે જ. ગઝલમાં પ્રગટતો તસવ્વુફનો ભાવ ઈશ્વર, ભક્ત વચ્ચે હોય તેવો નથી. આ ભાવ પ્રેમી-પ્રેમિકા વચ્ચે હોય તેવો છે. ઈશ્વર પણ ગઝલમાં પ્રેમિકારૂપે સક્રિય છે એટલે જ એમાં પ્રગટતો આધ્યાત્મિક રંગ તગઝ્ઝુલની રીતે શક્ય છે. આવી ગઝલ, પદ કે ભજન નથી તે નોંધવું ઘટે.

કદમચ અત્યુક્તિ લાગે પણ, ગઝલ, તગઝ્ઝુલ કે તસવ્વુફથી દૂર ગઈ છે ત્યારે તે બાહ્ય સ્વરૂપ જાળવતી હોવા છતાં ભાગ્યે જ ગઝલ રહી શકી છે. બને કે એ કવિતા પણ રહી હોય, પણ ગઝલ, રહેવા પામતી નથી. એ પણ સાચું કે ગઝલનો મિજાજ આજ સુધી અવ્યાખ્યેય રહ્યો છે. તેને આંગળી મૂકી બતાવવાનું શક્ય નથી, પણ ગઝલનું તો તે પ્રાણતત્ત્વ છે. એ નિર્ભર છે ગઝલકારની સર્જકતા અને સજ્જતા પર. તે દ્વારા તે પ્રિયતમા કે ઈશ્વર સંબંધે તગઝ્ઝુલની - તસવ્વુફની, સંવેદનરસિત એવી ચમત્કૃતિ સાધી છે જે ગઝલકારનાં સ્થિતિ-સંજોગો પર નિર્ભર છે પ્રાસંગિકતા તેમાં ઉપકારક નીવડે કે બાધક પણ બને, પણ ગઝલકારે પેલી સંવેદનરસિત વીજઝબકાર જેવી ચમત્કૃતિ સાધવાની છે તે ભૂલવા જેવું નથી.

આ ચમત્કૃતિ સાધવાની જુદી જુદી રીત હોઈ શકે. કોઈ ગઝલકાર શબ્દકોશી અર્થોને વિસ્તારીને કે અતિક્રમીને તે સિદ્ધ કરે એમ પણ બને. 'મરીઝ'ના ઘણા શો'રમાં આ વાત જણાશે.

બસ ! દુર્દશાનો એટલો આભાર હોય છે,
જે પણ મને છે મુજથી સમજદાર હોય છે.

A.C. કારમાં બેઠેલા બે પુરુષો આ દૃશ્ય જુએ છે, ચિંતા પણ વ્યક્ત કરે છે પણ મદદ કરવાની એમની જરાય તૈયારી નથી. બીજી એક કારમાં જઈ રહેલા યુગલમાં પતિ મદદ કરવા તૈયાર છે પણ પત્ની 'કેમ, પેલી રૂપાળી છે એટલે તમારે મદદ કરવા જવું છે ને ?' કહીને પેલાને ટાઢોબોળ કરી દે છે. (સ્ત્રીઓનાં નબળાં પાસાંઓને બતાવવાનું ક્યાંય ચુકાયું નથી). રડતી રડતી, ફાટી ગયેલા સાદે મદદ માટે વિનવતી રોમિતાને કોઈ મદદ કરવા તૈયાર નથી ત્યારે ઓટોરિક્ષામાં બે અજાણ્યા પુરુષો સાથે જઈ રહેલી પેલી શિક્ષિકા પેલા ત્રણેય પુરુષોના રોકવા છતાં વચ્ચે કૂદી પડે છે. માર જાઈને પણ એ રોમિતાને છોડાવે છે, અને પોલીસથાણે ફરિયાદ પણ નોંધાવે છે. બીજા દિવસે છાપાંઓ, ચેનલો એના ફોટા સાથે આ સમાચાર ચમકાવે છે. રોમિતાના સસરા મીઠાઈનું પેકેટ લઈને એને મળવા જાય છે અને ગળગળા અવાજે 'તારું ઋણ નહીં ઉતારી શકાય; તેં અમારા કુટુંબની આબરૂ સાચવી છે' એવું કહે છે. ને પછીથી એકલા હાથે બધા સામે બાથ ભીડતી, લડતી, અંગત સંબંધને જોખમમાં મૂકતી ઝીણુંને 'અહીં ફોન ન કરવો, અમને આમાં રસ નથી' એવું પણ આ જ વ્યક્તિ કહે છે.

રોમિતાને સ્કર્ટ ખરીદવા આગ્રહ કરતો, એ સૌથી સુંદર સ્ત્રી છે એવું કહેતો પલાશ રોમિતા સાથે થયેલી આ દુર્ઘટના પછી બદલાતો જાય છે. ઓફિસમાં ઘટી છાનાકૂસી, બેધડક મોઢે જ પુછાતા પ્રશ્નો - એ માત્ર હુમલો હતો કે પછી બળાત્કાર ? - એને ભયાનક અકળાવે છે. સમાજ, આબરૂ વિશે વિચારતા કોઈ રોમિતા પર શું વીતી રહી છે એ સમજવા તૈયાર નથી. રોમિતાને માત્ર એની નહાંદ તરફથી સહાનુભૂતિ મળે છે. પલાશને આ ઘટનાનો ઉલ્લેખ કરવામાં, પોલીસસ્ટેશન જવામાં શરમ આવે છે. એને પેલી શિક્ષિકા પર પારાવાર ગુસ્સો આવે છે. એ માને છે કે પેલીએ જાણીજોઈને સસ્તી પબ્લિસિટી મેળવવા માટે આ બધું કર્યું છે. રોમિતા સમજે છે કે પેલા નરાધમોના પંજામાંથી છોડાવવા માટે કોઈ તૈયાર નો'તું થયું ત્યારે આ શિક્ષિકાએ હિંમતભેર, એકલા હાથે, ધક્કા, ઈંસા ખાઈને પણ એને બચાવી હતી. અને હજી પણ એ એના માટે જ ઝઝૂમી રહી હતી. રોમિતા સમજે ભલે પણ એ આવું કશું બોલી શકે એમ નથી. પલાશ રોમિતા પર તાડૂકતો રહે છે. 'ઓફિસના લોકો મને પૂછે છે કે ખાલી સતામણી થયેલી કે પછી બળાત્કાર ? બોલ જોઈએ કયો સજ્જન પતિ આ પ્રશ્નો જવાબ આપી શકે ? લોકો તો ત્યાં સુધી કહે છે કે તું પેલાં છોકરાંઓને લગ્ન પહેલાંથી ઓળખતી હતી. તારે એમની સાથે અફેર હતો એવું પણ લોકો કહે છે.' સ્તબ્ધ થઈ ગયેલી રોમિતાથી પુછાઈ જાય છે : 'પલાશ, તું તો નથી માનતો ને આ બધું ?' ને સ્પષ્ટ અવાજે પતિ જવાબ આપે છે, 'હું તને લગ્ન પહેલાં ક્યાં ઓળખતો હતો ?'

રોમિતા બીજા પત્રમાં બહેનને લખે છે : 'હવે આ ઘર માત્ર તારી દીદીનું ઘર નથી રહ્યું લોકોએ એને છાપે - ચેનલે ચડાવીને જાણીતું કરી દીધું છે લોકોની પૂછપરછ, તાકાતક - ક્યાં જાઉં છું ? બસ, ચાર દીવાલમાં પુરાઈ ગઈ છું. બહારની દુનિયાને હું સાવ ભૂલી ગઈ છું.' આપણને પ્રશ્ન થાય કે આવો શારીરિક અને પછીથી માનસિક ત્રાસ જેનો કંઈ વાંક નથી હોતો એવી સ્ત્રીના ભાગે જ કેમ ? જેણે અપરાધ કર્યો છે એ પુરુષ તો મોટાભાગે નિર્દોષ છૂટી જતો હોય છે. બહેનને મળવા ગયેલી રોમિતા એને નોકરી અપાવવાનું છે. એ કહે છે : 'અહીં તો હું ચોરની જેમ મોઢું સંતાડતી ફરું છું. માટે અહીંથી ક્યાંક

ઊભા અષાઢ ફૂલની છત્રી ઉઘાડી યશો,
પ્રાવચ્યની ઝરે છે ઝીંગોર ઝપટમાં.

ગઝલ શબ્દના સીધા ઉલ્લેખ છતાં, અને શે'રનું બાહ્ય બંધારણ જળવાયું હોવા છતાં, ઉપરની પંક્તિઓ સંસ્કૃત કાવ્યોમાં હોય તેવી આસ્વાદની તકો પૂરી પાડે છે તો પણ, બીજું ગમે તે હોય, આ પંક્તિઓ શે'ર નથી. એ પણ સાચું કે મૂલતઃ વિચાર શે'રનો છે, પણ ગઝલને અપેક્ષિત વાતચીતની ભાષાનો અને શે'રને અપેક્ષિત ચમત્કૃતિજન્ય તુર્ત પ્રત્યાયન-ક્ષમતાનો અહીં અભાવ છે. નથી અહીં ગઝલકારનો મિજાજ કે નથી તો ગઝલનો. એનો અર્થ એ થયો કે વિચાર શે'રનો હોય તો પણ તેને રજૂ કરવાની રીતિ, શે'રની ઓછામાં ઓછી અપેક્ષાને સંતોષતી ન હોય તો તે પંક્તિઓ કવિતા હોય તો હોય, પણ શે'ર નથી એટલું ચોક્કસ !

અન્ય નીવડેલા શે'રને ધ્યાનમાં રાખીશું તો દેખીતી રીતે જ ઉપલી પંક્તિઓ શે'રનો મિજાજ ધરાવતી નથી તે સમજાશે. પ્રથમ એ ઘાય કે હરીશ મીનાશુની આ પંક્તિઓમાં ઊભા અને સાની મિસરાના સંયોજનથી શે'રમાં સધાતો સંવેદનરસિત, ચમત્કૃતિજન્ય સંયોગ અહીં શક્ય નથી બનતો. હવે એ જોઈએ કે સંવેદનરસિત ચમત્કૃતિજન્ય સંયોગના મૂળમાં કઈ બાબતો પડેલી છે ?

ગઝલની અનેક વ્યાખ્યાઓ સ્વીકારીએ કે તેની પ્રયોગશીલતા કે વિષય વૈવિધ્યની અપાર શક્યતાઓ પ્રમાણીએ તો પણ, એટલું સ્પષ્ટ છે કે ગઝલનો અસલી મિજાજ તગઝ્ઝુલનો છે. પ્રણયશૃંગારનો છે. વિરહવૈભવનો છે. તે સૂફી - આધ્યાત્મિક રંગ ધરાવે છે એ પણ સાચું, પણ આ બધું પણ, પ્રણય-વિરહના ભાવોથી રસિત તો છે જ ગઝલમાં પ્રગટતો તસલ્લુફનો ભાવ ઈશ્વર, ભક્ત વચ્ચે હોય તેવો નથી. આ ભાવ પ્રેમી-પ્રેમિકા વચ્ચે હોય તેવો છે. ઈશ્વર પણ ગઝલમાં પ્રેમિકારૂપે સક્રિય છે એટલે જ એમાં પ્રગટતો આધ્યાત્મિક રંગ તગઝ્ઝુલની રીતે શક્ય છે. આવી ગઝલ, પદ કે ભજન નથી તે નોંધવું પડે.

કદમ અત્યુક્તિ લાગે પણ, ગઝલ, તગઝ્ઝુલ કે તસલ્લુફથી દૂર ગઈ છે ત્યારે તે બાહ્ય સ્વરૂપ જાળવતી હોવા છતાં ભાષ્યે જ ગઝલ રહી શકી છે. બને કે એ કવિતા પણ રહી હોય, પણ ગઝલ, રહેવા પામતી નથી. એ પણ સાચું કે ગઝલનો મિજાજ આજ સુધી અવ્યાખ્યેય રહ્યો છે. તેને આંગળી મૂકી બતાવવાનું શક્ય નથી, પણ ગઝલનું તો તે પ્રાણતત્ત્વ છે. એ નિર્ભર છે ગઝલકારની સર્જકતા અને સજ્જતા પર. તે દ્વારા તે પ્રિયતમા કે ઈશ્વર સંબંધે તગઝ્ઝુલની - તસલ્લુફની, સંવેદનરસિત એવી ચમત્કૃતિ સાધે છે જે ગઝલકારનાં સ્થિતિ-સંજોગો પર નિર્ભર છે. પ્રાસંગિકતા તેમાં ઉપકારક નીવડે કે બાધક પણ બને, પણ ગઝલકારે પેલી સંવેદનરસિત વીજળબકાર જેવી ચમત્કૃતિ સાધવાની છે તે ભૂલવા જેવું નથી.

આ ચમત્કૃતિ સાધવાની જુદી જુદી રીત હોઈ શકે. કોઈ ગઝલકાર શબ્દકોશી અર્થોને વિસ્તારીને કે અતિક્રમીને તે સિદ્ધ કરે એમ પણ બને. 'મરીઝ'ના ઘણા શે'રમાં આ વાત જણાશે.

બસ ! દુર્દશાનો એટલો આભાર હોય છે,
જે પણ મને છે મુજથી સમજદાર હોય છે.

મળ્યાં એવાં નામ-શોહરત પરદેશમાં નહીં મળે તારે એના વગર ચલાવી લેવું પડશે' એવું કહે છે. પેલી રડી પડે છે. રડતા રડતા કહે છે : 'મારે નામ, શોહરત કંઈ નથી જોઈતું. હું તો મારા જેવી જ એક સ્ત્રીને મદદ કરવા ગઈ હતી. કારણ કે કોઈ એને મદદ કરવા તૈયાર નો'તું' તુષ્ટીર છેલ્લે એની લાગણી સાથે રમત આદરતા કહે છે : 'તારા માટે મહત્ત્વનું કોણ ? હું કે રોમિતા ?' ને તો પણ ઝીણું કોર્ટમાં જાય જ છે. એની દષ્ટિએ આ લડાઈ કોઈ એકની નહીં પણ દરેક સ્ત્રી માટેની લડાઈ છે... અને એ લડવી જ જોઈએ એવું એ માને છે. વચ્ચે એક દશ્યમાં તુષ્ટીર ઝીણુંને કહે છે કે ૧૮મીએ એક ફક્શન છે અને તને બોલાવી છે. પેલી ના પાડે છે. તુષ્ટીર કાર્ડ બતાવે છે. એમાં એનું નામ છપાયેલું જ છે. તુષ્ટીરનો જવાબ છે કે મેં તારા વતી 'હા' પાડેલી. સ્ત્રીને પૂછવાની જરૂર શી ? એવું વગર કહ્યે વ્યંજિત થાય છે. આઘાત પામેલી ઝીણું રડી રહી છે ત્યાં જ ફક્શનવાળાનો ફોન આવે છે ને તુષ્ટીર કહે છે, 'હા, એ આવશે !!'

રોહિત છૂટી ગયો એના માનમાં એની વાગ્દત્તા ટ્રીનાનાં મા-બાપ એક પાર્ટી આપે છે. ટ્રીના એકધારી રડી રહી છે. એને આવા પુરુષ સાથે નથી પરણવું રડતી રડતી એ માને વિનવે છે પણ મા તારૂંકે છે. ટ્રીનાએ છાપાં વાંચ્યાં છે, એ ઝીણુંને મળી પણ છે. ટ્રીના અતિ સ્પષ્ટ છે : 'હું આવા માણસ સાથે જિંદગી ન કાઢી શકું.' પણ એનું સાંભળે કોણ ? મા કહે છે : 'રોહિતે કહ્યું કે કશું નથી થયું તો નથી થયું.' બાપનું કહેવું છે કે જો એને સજા થાય તો અમે તને એની સાથે ન જ પરણાવીએ. પણ એને સજા થશે નહીં એ કોનો દીકરો છે એ ખબર છે ને ! લોકોની યાદશક્તિ ટૂંકી હોય છે, તરત ભૂલી જશે...' સમાજ, આબરુ, ઘર, પૈસો... આ બધાં વિશે વિચારતાં મા-બાપ ટ્રીનાની લાગણી સમજવા તૈયાર જ નથી... ભણેલગણેલ મા-બાપની ભણેલી, અલ્ટ્રામોડર્ન દીકરીના પણ આ જ હાલ છે ત્યાં સ્ત્રીની છબિ બદલાઈ છે એવું કઈ રીતે કહી શકવાના આપણે ?

કોર્ટનાં દશ્યો સીધાં નથી દર્શાવાયાં. બધાને નિર્દોષ છોડી મૂકતો કોર્ટનો ચુકાદો આવી ગયો છે. ઝીણુંને સખત તાવ છે. તાવના ઘેનમાં કોર્ટનાં દશ્યો - વાહિયાત અને વરવી દલીલો - ચાલે છે. એ દલીલોની પ્રતિક્રિયામાં જાગી જતી ઝીણું... આમ વારંવાર વર્તમાન અને ગતકાળ - ફ્લેશબેકની પ્રયુક્તિથી રજૂ થતા રહ્યા છે. આખી કોર્ટટ્રાયલ આ જ પ્રયુક્તિથી રજૂ થઈ છે. અત્મિનય બાબતે જેને પૂરા ગુણ આપી શકાય એ વકીલ મહાશય ઝીણુંને 'મા, મા' કરતા જાય છે અને શારી નાબે, મૂઝવી દે, ગુસ્સાથી ગાંડા કરી મૂકે એવી વરવી દલીલો અને પ્રશ્નો કર્યે જ જાય છે. આ વકીલ મહાશય એની દલીલોથી પુરવાર કરે છે કે ઝીણુંને એક કરતાં વધારે પુરુષમિત્રો છે. આટલી મોડી રાતે, સાવ એકલી, અજાણ્યા પુરુષો સાથે રિક્ષામાં બેસનારી આ સ્ત્રીનું ચારિત્ર્ય બરાબર નથી 'તું પણ સ્ત્રી હતી. તો તને કેમ કંઈ ના કર્યું ? તારા કયા Private Partsને અડ્યા ? બાકીના કોઈએ મદદ ના કરી ને તે જ કેમ કરી ?' ને આ છેલ્લી દલીલો સાથે વાસ્તવના જગતમાં પાછી ફરતી ઝીણુંને ભયાનક ઊલટીઓ થાય છે. કોર્ટના પ્રશ્નોની સમાંતરે વારેવારે જાગી જતી ઝીણુંની પ્રતિક્રિયાઓ આલેખવામાં ટિગ્દર્શકની કમાલ જોઈ શકાય છે. સાજી થયેલી ઝીણુંને મળવા રોમિતાના પિતા આવે છે. એ કહે છે : 'રોમિતા સાચું બોલવા માગતી હતી પણ ન બોલી શકી. એ પરણેલી છે તને એની મુશ્કેલી નહીં સમજાય. બધા તારા જેવા નથી હોતા. કદાચ અમે જ એનો ઉછેર

ડાલ દે સાર્યા અપને આંચલ કા,

નાતવાં હૂં કફન ભી હો હલકા.

હલકું કફન ગઝલકારે 'આંચલ'થી નહીં, 'સાયા'થી મેળવ્યું છે અને છાયાથી હલકું કફન બીજું કયું હોય ? અભિવ્યક્તિનું નાવીન્ય જ અહીં શે'રનો સૂક્ષ્મ અને સક્ષમ મિજાજ પ્રગટ કરે છે તે આસ્વાદ્ય છે.

કેટલીક વાર પરિચિત સત્ય, ગઝલકાર એવી રીતે ઉજાગર કરે કે તે નવતર સત્યની અનુભૂતિ કરાવે અને ભાવક તેના પ્રાગટ્યથી જ ભાવવિભોર કે આશ્ચર્યચકિત થઈ ઊઠે

‘બેફામ’ તોયે કેટલું યાકી જવું પડ્યું,

નહિ તો જીવનનો માર્ગ છે ઘરથી કબર સુધી.

બહુ લાંબા જણાતા માર્ગને પાસે પાસે મૂકીને, તેને પાર કરવામાં લાગતા, થકવી નાખનારા સમયનો બેફામે લક્ષ્યવેધ જ કર્યો છે.

અગાઉ જોયું તેમ વિચાર તે ગઝલનો મિજાજ નથી, તેની નૂતન કે વિશિષ્ટ અભિવ્યક્તિમાં તે હોય તો હોય. એવી જ અભિવ્યક્તિ, એકલતા સૌથી વધુ પોતાને ફાળે આવી તેને, મનોજ ખંડેરિયા આ મત્લામાં કેવી સચોટ રીતે સાધે છે તે જુઓ.

શૂન્યતા વહેંચાઈ ગઈ બે ભાગમાં,

એક મારામાં અને એક આભમાં.

આવી જ વ્યાપકતા અને તેની નિરર્થકતા સૂર્યભાનુ ગુપ્ત બીજે છેડે જઈને સિદ્ધ કરે છે :

જિંદગી ભી હૈ ક્યા સમન્દર કી ?

જિંદગી મેં નહીં કમલ કીઈ.

નાનકડા તળાવમાં ઊગી નીકળતું કમળ, આટલા મોટા સમુદ્ર માટે કેવી દુર્લભ વસ્તુ છે તે કેવું અસરકારક રીતે મુકાયું છે, નહીં ?

સાધારણ રીતે આજના ગઝલકારોમાં જોવા મળે છે તેમ એક સ્થિતિ સામેના વિરોધથી પણ શે'રને અપેક્ષિત ચમત્કૃતિ સાધી લેવાતી હોય છે, પણ આ શસ્ત્ર હવે બૂઠું થવા પર છે. આ જ એક શક્યતા બચી હોય તેમ મોટાભાગના ગઝલકારો વિરોધી ભાવોને ટકરાવીને કહેવાતી ચમત્કૃતિ માટે મથતા હોય છે, છતાં જ્યાં પણ એ શે'રના મિજાજને તંતોતંત પ્રગટ કરે તેટલા પૂરતું તેનું મહત્ત્વ સ્વીકારવું પડે રમણીક સોમેશ્વરનો આ શે'ર એ અર્થમાં આસ્વાદ્ય છે :

કોઈ વરસાદી ક્ષણે લહેરાય લીલું ઘાસ ને-

આ નંગરના લોક અહીંથી બૂટ પહેરી નીકળે.

કેટલીક વાર એવું બને છે કે ગઝલકારની પરિણામ ચીંધી બતાવવાની ઉતાવળ ચમત્કૃતિને મોળી પાડી દે છે, પણ ઉત્તમ ગઝલકાર તો પરિણામ વિશે મૌન સેવીને પણ ચમત્કૃતિ સિદ્ધ કરી લેતો હોય છે જે તે પરિસ્થિતિને સાંકળીને કે વિરોધાવીને એ પોતાનું કામ કાઢી લે છે. કેટલીક વાર તો આ પ્રક્રિયા પોતે જ આસ્વાદ્ય હોય છે મોહમ્મદ અલવીનો આ શે'ર જુઓ.

ગઝલમાં, ગઝલકારનો મિજાજ અને ગઝલનો મિજાજ એ બે જુદી બાબતો છે. ગઝલકારના મિજાજમાં અંગત ગમા-અણગમા, ધાર્મિક-સામાજિક માન્યતાઓ, પ્રતિક્રિયાઓ, ભાષા-ગઝલ અંગેની સમજ, ગઝલકારનો પરિવેશ વગેરે બાબતો સમાવિષ્ટ છે. આ બાબતોની ગઝલ પર અસર પડતી જ હોય છે, પણ ઉત્તમ ગઝલમાં એ બધું ગઝલકારના શાંત, સ્વસ્થ, સંયત સ્વરે, તાદાત્મપૂર્ણ તાટસ્થ્યની રીતે પ્રગટતું હોય છે એટલે ગઝલમાં પ્રગટતી અંગતતા, સમકાલીનતા કોઈક ને કોઈક રીતે તો વ્યાપકતા અને સર્વકાલીનતામાં જ પરિણમતી હોય છે.

નીચેના બે શેર જુઓ:

બાઢકી સમ્ભાવનાએ સામને હૈં,
ઔર નદિયોં કે કિનારે ઘર બને હૈં.

- દુષ્યન્તકુમાર

કહો દુશ્મનને દરિયા જેમ હું પાછો જરૂર આવીશ,
એ મારી ઓટ જોઈને કિનારે ઘર બનાવે છે.

- મરીઝ

જોઈ શકાશે કે લગભગ એક જ બાબતને વિષય કરતા આ બે શેરમાં, ખાસ તો દુષ્યન્તકુમારના શેરમાં, રેલની શક્યતા સામે નદીકિનારે આવેલાં ઘર પરનાં જોખમનો નિર્દેશ માત્ર છે, નદીકિનારે ઘર બન્યાની બાબતે ભૂલ થઈ હોવાનું કે અજાણતાં જ તેમ થયું હોવાનું સૂચન છે, પણ 'મરીઝ'ના શેરમાં તો ઓટ જોઈને ઇરાદાપૂર્વક, ઉપહાસ કરતો હોય તે રીતે ઘર બનાવતા 'એ'ને, આત્મવિશ્વાસ ગુમાવવાની ક્ષણોમાં, ગઝલકાર તરફથી, આપત્તિકાળમાં, ખુમારીથી ફેંકાતો પડકાર છે. પહેલા શેરમાં ગઝલકારનું તાટસ્થ્ય તો છે, પણ તાદાત્મ્ય નથી, જ્યારે 'મરીઝ'નો શેર સર્જકીય તાટસ્થ્ય ઉપરાંત તાદાત્મ્યને લીધે વધુ પ્રભાવક છે.

વારુ, ગઝલમાં રદીફનું મહત્ત્વ કેટલું છે તે કહી બતાવવાની વાત જ નથી, આમ છતાં રદીફની પસંદગીમાં થતી ગફલત, ગઝલના મિજાજને પ્રગટ કરવાને બદલે ગઝલકારના મિજાજને પ્રગટ કરે એમ બને, પરિણામે શેર કે ગઝલકાર બોલકા થઈ ઊઠે એ શક્ય છે. ઘણી વાર તો પસંદ થયેલી રદીફ જ એવી બોલકી હોય કે ગઝલકાર ઇચ્છે તો પણ ગઝલમાં શાંત, સંયત સ્વર પ્રગટ ન કરી શકે. રદીફ પોતે જ ગઝલકારને છબકા, છાશિયાં, અત્યુક્તિ માટે ઉચ્કેરે એવું બને. રઘુનાથ બ્રહ્મભટ્ટના જુદી જુદી ગઝલના બે મત્તા જુઓ :

પ્રણય-અમૃત પીનારાને મરણ દરકાર શા માટે ?

રૂબ્યા છે તે તર્યા સાચા, પછી ભલપાર શા માટે ?

*

(ભાષાકર્તા ચાલુ)

‘અહીં, પ્રશ્ન એ ઊઠે છે કે રૂપવર્ગોને કયા નામે ઓળખવા ?

રૂપવર્ગોના નામાભિધાન માટે કઈ સંજ્ઞાઓ વાપરવી એ ખરેખર મહત્ત્વનું નથી. આપણે તેને અ, બ, ક, ડ... પણ કહી શકીએ. કે પછી ગમે તે ‘લાલ વર્ગ’, ‘ખીળો વર્ગ’, ‘ભૂરો વર્ગ’ કે ‘ગાંધી વર્ગ’, નેહરુ વર્ગ, આઈન્સ્ટાઈન વર્ગ, લિંકન વર્ગ’... ગમે તે નામ આપી શકીએ. કે પછી પરંપરાગત પરિભાષા ‘સંજ્ઞા, સર્વનામ, વિશેષણ, ક્રિયાપદ, ક્રિયાવિશેષણ...’ વગેરે વાપરીએ. પણ તે પરિભાષા અવ્યાપ્ત કે અતિવ્યાપ્ત ન હોવી જોઈએ. તે એના રૂપશાસ્ત્રીય માનદંડને આધારે જ અને જો તે ઉપલબ્ધ ન હોય તો વાક્યશાસ્ત્રીય માનદંડને આધારે અપાવી જોઈએ. અહીં, રૂપવર્ગોના વર્ણન માટે પરંપરાગત પરિભાષાનો ઉપયોગ કરાયો છે.

ભાષાનાં રૂપો જુદા જુદા વર્ગનાં હોય છે. જેવાંકે નામ, આખ્યાત, વિશેષણ, ક્રિયા-વિશેષણ, નિર્ધારક, નિષાત, પૂર્વસર્ગ... વગેરે. પણ એનો પુરાવો શો ?

એક પુરાવો ધ્વનિશાસ્ત્રીય પ્રકારનો : જેમકે અંગ્રેજીમાં એક રૂપના જુદા જુદા અંશ (અક્ષરો) ઉપર સ્વભાવ આવવાને લીધે રૂપનો રૂપવર્ગ બદલાઈ જાય છે. જેમકે :

inc'rease (ક્રિયાપદ) i'ncrease (નામ)

tor'ment (ક્રિયાપદ) t'orment (નામ)

tran'sfer (ક્રિયાપદ) t'ransfer (નામ)

બીજો પુરાવો અર્થાત્મક પ્રકારનો : ભાષામાં અમુક પ્રકારની સંદિગ્ધતા (ambiguity) રહેલી હોય છે. સંદિગ્ધતા બે પ્રકારની હોય છે :

૧. શબ્દગત સંદિગ્ધતા. ઉદા. હાર = (પુ.) (૧) ગળામાં પહેરવાનો

(સ્ત્રી.) (૨) વૃદ્ધમાં થતો પરાજય

(સ્ત્રી.) (૩) શ્રેણી

આ શબ્દ જુદા જુદા લિંગવાચક પેઢાવર્ગનો નિર્દેશ કરે છે.

૨. બંધારણીય સંદિગ્ધતા. ઉદા. ‘વૃદ્ધ સ્ત્રીઓ અને પુરુષો’ જેવી રચનાનો અર્થ

(૧) વૃદ્ધ સ્ત્રીઓ અને પુરુષો - જેમાં ‘સ્ત્રી અને પુરુષો’ બંને વૃદ્ધ છે.

વિશેષણ નામ + નામ

(૨) [વૃદ્ધ સ્ત્રીઓ] અને પુરુષો - જેમાં સ્ત્રીઓ જ વૃદ્ધ છે, પુરુષો તર્હી આ વાક્યાંશ

વિશેષણ નામ + નામ

જુદા જુદા વર્ગોનું સંયોજન દર્શાવે છે. એટલે રૂપો જુદા જુદા વર્ગનાં હોય છે

આકોશ, તેની માન્યતા સામે, વ્યંગ પણ નિરર્થક પુરવાર થાય છે. તો, દાગના મક્તામાં ઉર્દૂ ભાષા પ્રત્યેની પ્રીતિ બડાશની હદે રજૂ થઈ છે. આ મિજાજ ગઝલકારનો છે, નહીં કે શે'રનો. ગઝલકાર, પદ્યકાર બને તો શે'ર બહુ બહુ તો સમકાલીન સ્તરે પ્રભાવ પાડે કદાચ, પણ તેમાંથી વ્યાપક ઊંડાણ કે સર્વકાલીન પ્રભાવકતા નિષ્પન્ન થવાનું તો મુશ્કેલ જ બનવાનું.

તો, એ પ્રશ્ન થાય કે ગઝલકારે, ગઝલમાં, પોતાનો સ્વભાવ - મિજાજ પ્રગટ કરવાનો જ નથી ? એવું જ હોય તો સર્જકની નિજી મુદ્રા કે ઓળખનું શું ? અને નવાઈ પમાડે તેવી વાત તો એ છે કે અન્ય કાવ્યપ્રકારોમાં પ્રગટ થઈ છે તેથી વિશેષ નિજી ઓળખ કે મુદ્રા, કવિની, વધુ તો ગઝલમાં પ્રગટ થઈ છે. ગઝલકારની પોતીકી છાપ ગઝલમાંથી ઊપસે તો તે નિંદ્ય નથી જ, પણ તે છાપની સાથોસાથ જ તેની સર્જકીય પ્રતિભા ઊપસે તે પણ અનિવાર્ય છે. આ પ્રતિભા બાહ્ય ઉપકરણો કે પરિસ્થિતિને લીધે હોય તો ભલે, પણ તે તેનાથી પર પણ છે જ.

સાધારણ રીતે તો સર્જક માત્ર, પહેલાં તો પોતીકી મુદ્રા માટે મથતો હોય છે ને ઇચ્છતો હોય છે કે કૃતિની નીચે પોતાનું નામ ન હોય તો પણ, કૃતિમાંથી તેની ઓળખ મળી રહે, પણ ઉત્તમ સર્જક એટલાથી જ અટકી જતો નથી. પોતીકી ઓળખ ઊભી કર્યા પછી તે તેમાંથી છૂટવા પણ મથતો હોય છે. કોણ જાણે કેમ, પણ ગઝલકાર, પોતાનો મિજાજ ઉપસાવ્યા પછી તેના જ મોહમાં પડતો હોય છે એટલે તેમાંથી છૂટવાને બદલે, છૂટી ન જવાય તેની કાળજી રાખતો હોય છે. એ જ કારણ છે કે અન્ય સાહિત્યપ્રકારોમાં વૈવિધ્ય દાખવનાર સર્જક, ગઝલમાં તેવું ખાસ કરી શકતો નથી. પરિણામે, 'શૂન્ય', 'મરીઝ', 'શયદા', 'સૈફ', 'બેક્લામ', 'ઘાયલ', મનોજ ખંડેરિયા, રાજેન્દ્ર શુક્લ, 'આદિલ' મન્સૂરી જેવા નીવડેલા શાયરો ઊપસેલી ઓળખની બહાર ઝાઝું ટકી શક્યા નથી. જોકે 'આદિલ' પછીની પેઢીએ તો ગઝલ ઉપરાંત અન્ય પ્રકારોમાં પણ કામ પાડ્યું, પણ તેની આગલી પેઢીના ઘણા શાયરો તો પરંપરામાં જ કેદ રહ્યા. આમ છતાં તેમની ગઝલકાર તરીકેની ઓળખ તો ઊપસી ને તે સાથે જ કેટલીક ઉત્તમ ગઝલો પણ તેમની પાસેથી મળી તે નોંધવું ઘટે. ખૂબીની વાત તો એ છે કે જેમની ગઝલમાંથી નિજી ઓળખ ઊપસી તેમણે વધારે ને વધારે મક્તાને શરણે પણ રહેવું પડ્યું.

બીજી તરફ ગઝલ ઉપરાંત અન્ય સાહિત્યપ્રકારોમાં જે ગઝલકારો સક્રિય રહ્યા તેમની આગલી પેઢીના ગઝલકારો જેવી આગવી ઓળખ ગઝલમાં ઝાઝી ઊપસી શકી નહીં, પણ એને લીધે જ કદાચ, પરંપરાની ગઝલોથી ઉફર્યા જવાનું તેમનાથી શક્ય બન્યું ચિનુ મોદી, ભગવતીકુમાર શર્મા, રતિલાલ 'અનિલ', હરીન્દ્ર દવે વગેરે આ વર્ગમાં આવે.

ગઝલકારનો સ્વભાવ, આકોશ, તેની તીવ્ર પ્રતિક્રિયા વગેરે ગઝલને ઉપકારક છે જ, પણ ગઝલમાંથી એટલું જ પ્રગટે તે પૂરતું નથી, ક્યારેક તો તે અનિવાર્ય પણ નથી, જો તે ગઝલના મિજાજ તરીકે ન પ્રગટતું હોય તો ! એ સાથે જ ગઝલનો તો ઠીક, પણ ગઝલકારનોય કહેવાતો મિજાજ ન પ્રગટતો હોય, તો માત્ર બાહ્ય સ્વરૂપને જાળવતી રચના પણ ગઝલ નથી થઈ જતી તે પણ એટલું જ સાચું. હરીશ મીનાશુના બે શે'ર જુઓ :

અબરખનો લય દુલીયો ઢોળીને શીશ ગઝલમાં,

શીશમની પૂતળીને ખૂંદે છે શબ્દ ધોળા

*

ન્યાયી ઠરાવી શકીએ.

વિશેષણ : જે રૂપો તુલનાદર્શી - શ્રેષ્ઠતાદર્શી રૂપાખ્યાનમાં પ્રવેશે તે આ વર્ગના સભ્યો છે. જેમકે :

અંગ્રેજીના (-er, -est)વાળું રૂપાખ્યાન :

tall, taller, tallest

small, smaller, smallest

દ્વયાક્ષરી કરતાં મોટાં રૂપો આ જાતનાં રૂપાખ્યાનમાં ન પ્રવેશે. તે વાક્યાત્મક રીતે more -, most - જેવું રૂપાખ્યાન લે. ઉદા. more beautiful, most beautiful

સંસ્કૃતના (-તર, -ત્તમ) કે (-ઈયસ્, -ઈષ્ટ)વાળાં રૂપાખ્યાનો :

ઉદા. લઘુ લઘુતર લઘુત્તમ

લઘુ લઘીયસ્ લઘિષ્ટ

મહત્ મહત્તર મહત્તમ

મહત્ મહીયસ્ મહિષ્ટ..

જોકે બધી ભાષા આ જાતનાં રૂપાખ્યાનમાં પ્રવેશતી નથી ત્યાં વાક્યશાસ્ત્રીય માનદંડને આધારે આ રૂપવર્ગ નક્કી થાય.

કૃદન્ત : સંસ્કૃત ભાષામાં ક્રિયાનાં અંગો એવાં વિશિષ્ટ રૂપાખ્યાનોમાં પ્રવેશે છે જે ક્રિયાની વર્તમાન, ભૂત અને ભવિષ્યની અવસ્થા સૂચવે છે. જેના પરિણામે આખ્યાતિક સંજ્ઞા, આખ્યાતિક વિશેષણ અને આખ્યાતિક ક્રિયાવિશેષણ ઘડાય છે. જે આમ તો સંજ્ઞા, વિશેષણ, ક્રિયાવિશેષણના પેટાવર્ગો જ ગણાય અને ઉક્તિમાં સંજ્ઞા, વિશેષણ અને ક્રિયાવિશેષણના ખાંચામાં આવે છે. પણ વિશિષ્ટ પ્રકારના રૂપાખ્યાનમાં પ્રવેશતાં હોવાથી જુદો રૂપવર્ગ કરવો શક્ય બને છે.

જેમકે : વર્તમાન કૃદન્ત : નયત્, કુર્વત્, કુર્વાણ, યુઘ્યમાન

કર્મણિ ભૂતકૃદન્ત : કૃત્, નીત્

પૂર્ણ કૃદન્ત : ચક્રુવસ્, ચક્રાણ

વિધ્યર્થે કર્મણિ કૃદન્ત : કાર્ય, કરણીય, કર્તવ્ય

આખ્યાતિક સંજ્ઞા અને આખ્યાતિક વિશેષણ પછીથી લિંગ, વચન અને વિભક્તિનાં રૂપાખ્યાનમાં પ્રવેશે છે.

ઉદા. રામેણ રાવણો હત. (પું. પ્રથમા એ.વ.) : 'રામથી રાવણ મરાયો.'

રામ રાવણ હતવાન્ (પું. પ્રથમા એ.વ.) 'રામે રાવણ માર્યો.'

શક્રોઽપિ મમ પશ્ચાદાગચ્છન્નાસ્તે (પું. પ્રથમા એ.વ.) :

'પોપટ પણ મારી પાછળ આવે છે.'

મદાનવોસ્માઘ્ને પૂજ્યઃ (પું. પ્રથમા એ.વ.)

'આપ જ અમારા પૂજ્ય (પૂજવાયોગ્ય) છો.'

ક્રિયાવિશેષણ તરીકે વપરાતાં કૃદન્તો પછી કોઈ જાતનાં રૂપાખ્યાનમાં પ્રવેશતાં નથી જેવાંકે : કૃત્વા, નીત્વા (સંબંધક ભૂતકૃદન્ત), કર્તુમ્, નેતુમ્ (હેત્વર્થક કૃદન્ત)

અંગ્રેજી ભાષામાં આખ્યાતિક સંજ્ઞા તરીકે infinitive અને gerund વપરાય છે.

આખ્યાતિક વિશેષણ તરીકે participle વપરાય છે અને આખ્યાતિક ક્રિયાવિશેષણ તરીકે gerund વપરાય છે જેમકે

આકોશ, તેની માન્યતા સામે, વ્યંગ પણ નિરર્થક પુરવાર થાય છે. તો, દાગના મક્તામાં ઉર્દૂ ભાષા પ્રત્યેની પ્રીતિ બડાશની હદે રજૂ થઈ છે. આ મિજાજ ગઝલકારનો છે, નહીં કે શે'રનો. ગઝલકાર, પદ્યકાર બને તો શે'ર બહુ બહુ તો સમકાલીન સ્તરે પ્રભાવ પાડે કદાચ, પણ તેમાંથી વ્યાપક ઊડાણ કે સર્વકાલીન પ્રભાવકતા નિષ્પન્ન થવાનું તો મુશ્કેલ જ બનવાનું.

તો, એ પ્રશ્ન થાય કે ગઝલકારે, ગઝલમાં, પોતાનો સ્વભાવ - મિજાજ પ્રગટ કરવાનો જ નથી ? એવું જ હોય તો સર્જકની નિજી મુદ્રા કે ઓળખનું શું ? અને નવાઈ પમાડે તેવી વાત તો એ છે કે અન્ય કાવ્યપ્રકારોમાં પ્રગટ થઈ છે તેથી વિશેષ નિજી ઓળખ કે મુદ્રા, કવિની, વધુ તો ગઝલમાં પ્રગટ થઈ છે. ગઝલકારની પોતીકી છાપ ગઝલમાંથી ઊપસે તો તે નિંદ્ય નથી જ, પણ તે છાપની સાથોસાથ જ તેની સર્જકીય પ્રતિભા ઊપસે તે પણ અનિવાર્ય છે. આ પ્રતિભા બાહ્ય ઉપકરણો કે પરિસ્થિતિને લીધે હોય તો ભલે, પણ તે તેનાથી પર પણ છે જ.

સાધારણ રીતે તો સર્જક માત્ર, પહેલાં તો પોતીકી મુદ્રા માટે મથતો હોય છે ને ઈચ્છતો હોય છે કે કૃતિની નીચે પોતાનું નામ ન હોય તો પણ, કૃતિમાંથી તેની ઓળખ મળી રહે, પણ ઉત્તમ સર્જક એટલાથી જ અટકી જતો નથી. પોતીકી ઓળખ ઊભી કર્યા પછી તે તેમાંથી છૂટવા પણ મથતો હોય છે. કોણ જાણે કેમ, પણ ગઝલકાર, પોતાનો મિજાજ ઉપસાવ્યા પછી તેના જ મોહમાં પડતો હોય છે એટલે તેમાંથી છૂટવાને બદલે, છૂટી ન જવાય તેની કાળજી રાખતો હોય છે. એ જ કારણ છે કે અન્ય સાહિત્યપ્રકારોમાં વૈવિધ્ય દાખવનાર સર્જક, ગઝલમાં તેવું ખાસ કરી શકતો નથી પરિણામે, 'શૂન્ય', 'મરીઝ', 'શયદા', 'સૈફ', 'બેક્કમ', 'ઘાયલ', મનોજ ખંડેરિયા, રાજેન્દ્ર શુક્લ, 'આદિલ' મન્સૂરી જેવા નીવડેલા શાયરો ઊપસેલી ઓળખની બહાર ઝાઝું ટકી શક્યા નથી. જોકે 'આદિલ' પછીની પેઢીએ તો ગઝલ ઉપરાંત અન્ય પ્રકારોમાં પણ કામ પાડ્યું, પણ તેની આગલી પેઢીના ઘણા શાયરો તો પરંપરામાં જ કેદ રહ્યા. આમ છતાં તેમની ગઝલકાર તરીકેની ઓળખ તો ઊપસી ને તે સાથે જ કેટલીક ઉત્તમ ગઝલો પણ તેમની પાસેથી મળી તે નોંધવું ઘટે. ખૂબીની વાત તો એ છે કે જેમની ગઝલમાંથી નિજી ઓળખ ઊપસી તેમણે વધારે ને વધારે મક્તાને શરણે પણ રહેવું પડ્યું.

બીજી તરફ ગઝલ ઉપરાંત અન્ય સાહિત્યપ્રકારોમાં જે ગઝલકારો સક્રિય રહ્યા તેમની આગલી પેઢીના ગઝલકારો જેવી આગવી ઓળખ ગઝલમાં ઝાઝી ઊપસી શકી નહીં, પણ એને લીધે જ કદાચ, પરંપરાની ગઝલોથી ઉફર્યાં જવાનું તેમનાથી શક્ય બન્યું ચિનુ મોદી, ભગવતીકુમાર શર્મા, રતિલાલ 'અનિલ', હરીન્દ્ર દવે વગેરે આ વર્ગમાં આવે.

ગઝલકારનો સ્વભાવ, આકોશ, તેની તીવ્ર પ્રતિક્રિયા વગેરે ગઝલને ઉપકારક છે જ, પણ ગઝલમાંથી એટલું જ પ્રગટે તે પૂરતું નથી, ક્યારેક તો તે અનિવાર્ય પણ નથી, જો તે ગઝલના મિજાજ તરીકે ન પ્રગટતું હોય તો ! એ સાથે જ ગઝલનો તો ઠીક, પણ ગઝલકારનોય કહેવાતો મિજાજ ન પ્રગટતો હોય, તો માત્ર બાહ્ય સ્વરૂપને જાળવતી રચના પણ ગઝલ નથી થઈ જતી તે પણ એટલું જ સાચું હરીશ મીનાશુના બે શે'ર જુઓ :

અબરખનો લય દુલીયો ઢોળીને શીશ ગઝલમાં,
શીશમની પૂતળીને ખૂંદે છે શબ્દ ધોળા

*

ગુજરાતીનાં સર્વનામો :	હું	મેં	મને	મારે	મારાથી	મારામાં	મારું
	અમ	અમે	અમને	અમારે	અમારાથી	અમારામાં	અમારું
	આપણ	આપણે	આપણને	-	આપણાથી	આપણામાં	આપણું
	તું	તેં	તને	તારે	તારાથી	તારામાં	તારું
	તમ	તમે	તમને	તમારે	તમારાથી	તમારામાં	તમારું
	આપ	આપે	આપને	-	આપનાથી	આપનામાં	આપનું
	તે	તેણે	તેને	-	તેનાથી	તેનામાં	તેનું
	તેઓ	તેમણે	તેમને	-	તેમનાથી	તેમનામાં	તેમનું
							...વગેરે

સંસ્કૃતનાં સર્વનામો :	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.	કર્તાવિભક્તિ
	અહમ્	આવામ્	વયમ્	
	ત્વમ્	યુવામ્	યૂયમ્	
	સઃ	તૌ	તૈ	(પું.)
	સા	તૈ	તાઃ	(સ્ત્રી.)
	તદ્	તે	તાનિ	(નપું.) ...વગેરે

ક્રિયાવિશેષણ : અંગ્રેજી ભાષામાં {-ly} પ્રત્યય લાગી યતાં રૂપાખ્યાનનાં રૂપો તથા ગુજરાતી ભાષામાં {-માં}, {-એ}, {-થી}, {-એથી}, {-માં} પ્રત્યયો લાગી યતાં રૂપાખ્યાનનાં રૂપો આ વર્ગના સભ્યો છે.

જેમકે : અંગ્રેજી : sadly, luckily, aggressively, fortunately... વગેરે.

ગુજરાતી : પહેલાં, હમણાં, ધીરે, ધીમે, ધીરેથી, ધીમેથી, સવારથી, સવારમાં... વગેરે.

આ જાતનાં રૂપાખ્યાનમાં ન પ્રવેશતાં, પણ આ જાતનું પ્રકાર્ય ધરાવતાં અંગો વાક્યશાસ્ત્રીય માનદંડ દ્વારા નક્કી કરાય છે.

જેમકે અંગ્રેજી : fast, hard, ... etc.

ગુજરાતી : 'જલ્દી, તરત, અગાઉ, હાલ, કાયમ, દરમ્યાન ... વગેરે.

હવે, વાક્યશાસ્ત્રીય માનદંડ દ્વારા આ રૂપવર્ગોને ઓળખીએ. આ માનદંડ પ્રકૃતિએ વિતરણાત્મક છે. રૂપવર્ગો એ વિતરણાત્મક વર્ગો છે એ ધારણા ઉપર આ માનદંડ ઊભો છે. રૂપોનું વિતરણ એટલે વાક્યમાં એની ઉપસ્થિતિ કયા સ્થાને છે તે. એટલે વાક્યના અમુક ખાંચામાં અમુક વર્ગના જ સભ્યો આવી શકે, દરેક ખાંચામાં આવી શકતા સભ્યને વાક્યના બીજા ખાંચામાં આવી શકતા સભ્યો સાથે વાક્યાત્મક અને અર્થાત્મક સંબંધ હોય છે. એટલે દરેક ખાંચામાં આવી શકતા સભ્યો પર અર્થાત્મક નિયંત્રણ પણ હોય છે.

સંજ્ઞા : તે નામનો પેટા પ્રકાર છે. હવે, આ વાક્ય તપાસો :

ભાષાશાસ્ત્ર વિદ્યાર્થીઓને મનગમતો વિષય છે.

આ વાક્યનાં પાંચ સ્થાન કે ખાંચા છે. જેમાં પહેલા, બીજા, અને ચોથા ખાંચામાં આવી શકતા સભ્યો આ વર્ગના છે.

એને વળે છે કોઈની દીવાનગી ઉપર,
દુનિયાના લોક કેવા મિલનસાર હોય છે.

*

જાણે છે સૌ ગરીબ કે વસ્તુ ઘણી 'મરીઝ',
ઈશ્વરથી પણ વિશેષ નિરાકાર હોય છે.

જોઈ શકાશે કે મિલનસારનો અર્થ અહીં મિલનસાર નથી, સમજદારનો અર્થ સમજદાર નથી અને ઈશ્વરનું નિરાકારપણું વસ્તુના અભાવમાં અહીં પ્રત્યક્ષ થાય છે. ગઝલકાર ક્યારેક સૂક્ષ્મ અભિવ્યક્તિ દ્વારા આવી ચમત્કૃતિ સાધતો હોય છે.

કોઈથી સંતાવા તો શરીરને સંતાડવું પડે, પણ ખુદથી સંતાવા 'આદિલ' મન્સૂરી કેવો સર્જનાત્મક વળોટ આપે છે તે જુઓ :

ત્વચાથી એવો ઢંકાઈ ગયો છું,

હું ખુદ મારાથી સંતાઈ ગયો છું.

કેટલીક વાર સાવ પ્રતિકૂળ સ્થિતિમાં ગઝલકાર આત્મવિશ્વાસ ગુમાવવાને બદલે ખમીરથી, ખુમારીથી ચમત્કાર કરે છે.

છોડ કર જા રહી હૈ તૂ લેકિન,

યાદ તુઝકો સદા મૈં આઈગી.

- નીલોફર

દિલ નાઉમ્મીદ તો નહીં, નાકામ હી તો હૈ,

લમ્બી હૈ ગમ કી શામ, મગર શામ હી તો હૈ.

- ફૈઝ અહમદ ફૈઝ

તો, ક્યારેક અભિવ્યક્તિનું નાવીન્ય જ એવું સૂક્ષ્મ અને સોંસરું હોય કે જીવનલક્ષી રહસ્ય વાતવાતમાં ઊઘડી આવે.

હતા કંઈ તરબતર એવા સુરાલયમાંથી નીકળીને,

જુએ, કોઈ તો સમજે જાય છે વરસાદ પડેરીને.

- મરીઝ

ચીંધ આખું વિશ્વ તું એને, રમેશ,

જેને સરનામું ર. પાનું જોઈએ.

- રમેશ પારેખ

એ તો ગયા પણ એમના ચહેરા રહી ગયા,

લાગ્યા કરે છે કે એ જવાનું ભૂલી ગયા.

- જવાહર બક્ષી

નીચે આપેલ શે'ર કોનો છે તે યાદ નથી આવતું, પણ બીમાર, મરણોન્મુખ વ્યક્તિ એટલી નાજુક છે કે કફનનો બોજ પણ જીરવી શકે તેમ નથી તે ઈચ્છે છે કે કફન એટલું હલકું હોય કે વજન જેવું તેને કંઈ હોય જ નહીં. ગઝલકાર તેનો આવો ઉપાય શોધે છે :

	પેન / પેનો
	પેન્સિલ / પેન્સિલો
	રબર / રબરો
	કાગળ / કાગળો
	પુસ્તક / પુસ્તકો
	શબ્દકોશ / શબ્દકોશો
	નવલકથા / નવલકથાઓ
	ખમીસ / ખમીસો
	લેંઘો / લેંઘા
વગેરે	વગેરે

આ સજ્ઞાવર્ગના સભ્યો વાક્યના કર્તા, કર્મ, કરણ વગેરે ક્રિયાપદ સાથેના સંબંધો વ્યક્ત કરે છે વળી, સજ્ઞાવર્ગના સભ્યો આખ્યાતના વર્ગ સાથે અન્વય ધરાવે છે વાક્યમા કર્તા તરીકે આવતી સજ્ઞાના પુરુષ/વચન પ્રમાણે ક્રિયાનુ રૂપ અનુસરતું હોય છે

જેમકે હું જાઉં છું (૫.પુ.એ.વ.)
 અમે જઈએ છીએ (૫.પુ.બ.વ.)
 તે જાય છે (ત્રી.પુ.એ.વ.)
 તેઓ કામ કરે છે (ત્રી.પુ.બ.વ.)

પૂર્ણ અને પરીક્ષપૂર્ણ અવસ્થાવાળી રચનામાં ક્રિયાનો અન્વય કર્તાના કે કર્મના લિંગ/વચન અનુસાર હોય છે

જેમકે મેં દાખલો ગણ્યો. (પું. એ.વ.)
 મેં દાખલા ગણ્યા. (પું. બ.વ.)
 તે કવિતા વાચી. (સ્ત્રી. એ.વ.)
 તેણે પુસ્તકો વાચ્યા. (નપુ. બ.વ.)
 તમે પુસ્તક વાચ્યું. (નપુ. એ.વ.)

આ વાક્યોમાં કર્મ સાથે અન્વય છે

કલ એક લાશ મિલી થી સમંદર મેં,

ઉસીકી જેબ સે તેચ પતા મિલા મુઝકો.

વાર્તા કહેતો હોય તેવો શે'ર છે, પણ શાયરે અંત ચીંધવાને બદલે માત્ર પરિસ્થિતિ જ ભાવકને જણાવી દીધી છે અથવા તો એમ પણ કહેવાય કે અંતથી જ શરૂઆત કરીને મૂળ સુધી પહોંચવા ભાવકને વિવશ કરી દીધો છે. સમુદ્રમાંથી કાલે એક લાશ મળી અને એના ગજવામાંથી તારું સરનામું મળ્યું એટલું જ કહીને ગઝલકારે કેવી સિફતથી કોઈનું લાશમાં પરિણમવાનું કારણ પણ સૂચવી દીધું છે ।

'બેફામ' જેવાના શે'રમાં આવી વ્યંજના ભાગ્યે જ જોવા મળે, તો 'મરીઝ' જેવામાં ઘણી વાર કામ જ વ્યંજનાથી કાઢી લેવાય છે, તો મનોજ ખંડેરિયા જેવામાં ગઝલકારની સ્વસ્થતા જ શે'રમાં પૂર્ણતા થઈ ઊઠે છે. આમ જોવા જઈએ તો જે તે ગઝલકારનો જ આ મિજાજ નથી ? ને એના શે'રનો પણ ? અહીં સૂચવાઈ તે ઉપરાંત પણ અનેક રીતિ અભિવ્યક્તિની હોવાની, પણ એક વાત નક્કી કે ગઝલકારના મિજાજ વિના ગઝલનો મિજાજ શક્ય નથી. આ બધું જોતાં ગઝલનો મિજાજ અવ્યાખ્યેય હોય તો પણ વ્યાખ્યાની વધુ નજીક પહોંચવાના પ્રયત્નરૂપે નમ્રતાપૂર્વક એટલું જરૂર કહી શકાય કે ગઝલનો મિજાજ તાદ્રત્યપૂર્ણ તાદ્રસ્થ્યને લીધે નાવીન્યપૂર્ણ, વિશિષ્ટ અભિવ્યક્તિ સાધી અને વીજગબકાર જેવી ચમત્કૃતિ તરફ લઈ જનારી સર્જનાત્મક ભૂમિકા બને.

સાભાર ગ્રંથ-સ્વીકાર

વિવેચન

કથાનુસંધાન : જયેશ ભોગાપતા, ૨૦૦૪, પ્રકા. લેખક પોતે, પૃ. ૮+૧૩૬, રૂ. ૯૦/-
શબદની સવારી : વિનુ મહેતા, સંપા. લાભશંકર પુરોહિત, ૨૦૦૪, પ્રકા. આર. આર. શેઠની કંપની (અ'વાદ-મુંબઈ), પૃ. ૧૨+૨૮૨, રૂ. ૧૬૫/- ચારણ ચોથો વેદ : વિનુ મહેતા, સંપા. લાભશંકર પુરોહિત, ૨૦૦૪, પ્રકા. આર. આર. શેઠની કંપની (અ'વાદ-મુંબઈ), પૃ. ૧૪+૨૬૬, રૂ. ૧૬૫/- આસપાસ-ચોપાસ : વિનુ મહેતા, સંપા. લાભશંકર પુરોહિત, ૨૦૦૪, પ્રકા. આર. આર. શેઠની કંપની (અ'વાદ-મુંબઈ), પૃ. ૧૪+૨૮૨, રૂ. ૧૬૫/- કવિતા તરફ : સુરેશ દલાવ, ૨૦૦૪, ઈમેજ પબ્લિકેશન, (મુંબઈ-અ'વાદ), પૃ. ૧૦+૧૬૬, રૂ. ૧૦૦/- નિષ્પત્તિ : રવીન્દ્ર પારેખ, ૨૦૦૪, પ્રકા. લેખક પોતે, પૃ. ૧૧૬, રૂ. ૧૨૫/- નિષ્કર્ષ : ભઝીરથ બ્રહ્મભટ્ટ, ૨૦૦૪, પ્રકા. લેખક પોતે, પૃ. ૮+૧૩૬, રૂ. ૯૦/- પરોક્ષ પ્રત્યક્ષ : રમણ સોની, ૨૦૦૪, પ્રકા. લેખક પોતે, પૃ. ૧૭૫, રૂ. ૧૧૦/- INNERLIFE : દિનેશ કોઠારી, લાભશંકર ઇકર, બીજી આવૃત્તિ : ૨૦૦૪, રન્નાદે પ્રકાશન (અ'વાદ), પૃ. ૩૪, રૂ. ૩૦/-

ચાલ
|
લામ
|
જો
|

- વાક્યમાં 'આવ'ની અવેજીમાં આ ખંચામાં આવતા સભ્યો આ વર્ગના સભ્યો છે આ વર્ગના સભ્યો હિયા / પ્રક્રિયાની વૃત્તિને, તેની સ્થિતિને, કે તેના પરિણામને વર્ણવતા હોય છે

ખા... વગેરે

અંગ્રેજીમાં I can do વાક્યમાં don't અવેજીમાં આવતા સભ્યો જુઓ

| |
shall work

| |
will swim

| |
may read

| |
must write

| |
| see

| |
વગેરે go

|
sit

|

eat... વગેરે

- આ બધા આખ્યાત વર્ગના સભ્યો છે આ જ વાક્યમાં જુઓ આ સહાયકારી વર્ગના સભ્યો છે

વાક્યમાં આખ્યાતના સભ્યોનું કાળ, અર્થ, અવસ્થા છે પણ સાથે સાથે વાક્યના કર્તા/કર્મ સાથેના અન્યથને પ્રમાણે રૂપાખ્યાન થતું હોય છે આ માટેના ગુજરાતી ભાષા આલેખનમાં આપણે જોઈ ગયાં

અંગ્રેજી ઉદા. He writes.

They write.

I am writing

We are writing.

Thou art writing.

You are writing.

He/she/it is writing.

They are writing.

થાય છે.

સૌપ્રથમ રૂપશાસ્ત્રીય માનદંડ વડે રૂપવર્ગોને ઓળખીએ.

આ દષ્ટિએ જોઈએ તો રૂપવર્ગ એટલે જુદા જુદા પદસિદ્ધિના ગણ સાથે જોડાયેલાં યાદચ્છિક જૂથો. આમ, રૂપવર્ગનો ખ્યાલ પદસિદ્ધિ સાથે જોડાયેલો છે.

ભાષામાં અમુક પ્રકારનાં રૂપાખ્યાનો અમુક પ્રકારના રૂપવર્ગોને જ લગાડી શકાય છે. એટલે રૂપવર્ગો આવા રૂપાખ્યાનના વ્યાપને આધારે ઓળખી શકાય છે. જેમકે : સંજ્ઞા : તે નામનો એક પેટાપ્રકાર છે. જે રૂપો લિંગ અને / કે વચન, વિભક્તિનાં રૂપાખ્યાનમાં પ્રવેશે તે સંજ્ઞાવર્ગના સભ્યો ગણાય. ભાષાની પ્રકૃતિ ઉપર એ આધાર રાખે છે કે લિંગ, વચન, વિભક્તિમાંથી કયા કયા રૂપાખ્યાનમાં તે પ્રવેશે. વળી, આ કોટિઓ એકસાથે કે અલગ અલગ વ્યક્ત થતી હોય છે.

જેમકે : છોકરો - પું. એ. વ. કર્તા વિ.

છોકરીઓને - સ્ત્રી બ. વ. કર્મ વિ.

આખ્યાત : જે રૂપો કાળ, અર્થ, અવસ્થા અને પ્રયોગના રૂપાખ્યાનમાં પ્રવેશે તે આખ્યાત વર્ગના સભ્યો ગણાય. ભાષાની પ્રકૃતિ પ્રમાણે આ તત્ત્વો અલગ અલગ કે એકસાથે જોડાઈને વ્યક્ત થાય.

ગુજરાતી ક્રિયારૂપો આ પ્રકારના રૂપાખ્યાનમાં પ્રવેશે છે : ઉદા કર, કરે, કરજે, કરશે, કર્યું, કરેલું, કરતું, કરવું, કરવાનું, કરનાર, કરનારો, કરાય, કરાવાય. ધો, ધોય, ધૂએ, ધોજે, ધોશે, ધોયું, ધોયેલું, ધોતું, ધોવું, ધોવાનું, ધોનાર, ધોનારો, ધોવાય, ધોવડાવાય.

થોડાં રૂપોનાં રૂપાખ્યાન અપૂર્ણ અને અનિયમિત પણ હોય છે. તેમનાં મર્યાદિત રૂપો મળે છે. તેઓ પૂર્ણપણે આ રૂપાખ્યાનમાં પ્રવેશતાં નથી.

જેમકે : શક, શકે, - શકશે, શક્યું, - શકતું, શકવું, શકવાનું, શકનારો, શકાય
છ છે

- જોઈએ - જોઈશે, - - જોઈતું,

'શક' અને 'જોઈએ' વૃત્તિવાચક સહાયકારી (modal auxiliary) તરીકે કાર્ય બજાવે છે 'છ' અને 'હો'નાં રૂપાખ્યાનો બીજાં નિયમિત રૂપાખ્યાન લેતાં અંગોની સાથે આવી શકતાં હોવાથી સહાયકારી ગણાય છે.

જેમકે : કર્યું છે, કર્યું હતું, કર્યું હશે, કર્યું હોય, કર્યું હોત...

કરેલું છે, કરેલું હતું, કરેલું હશે, કરેલું હોય, કરેલું હોત...

કરે છે, કરતું હતું, કરતું હશે, કરતું હોય, કરતું હોત...

કરવું છે, કરવું હતું, કરવું હશે, કરવું હોય, કરવું હોત...

કરવાનું છે, કરવાનું હતું, કરવાનું હશે, કરવાનું હોય, કરવાનું હોત...

કરનાર છે, કરનાર હતો, કરનાર હશે, કરનાર હોય, કરનાર હોત...

કરાય છે, કરાયું હતું, કરાયું હશે, કરાયું હોય, કરાયું હોત...

કરાવાય છે, કરાવાયું હતું, કરાવાયું હશે, કરાવાયું હોય, કરાવાયું હોત...

આમ, સાદા આખ્યાત અને સહાયકારી વચ્ચેનો ભેદ રૂપશાસ્ત્રીય ભૂમિકા ઉપર

ડાઘો	wise
ઠીંગણો	short
તોફાની	mischievous
ધૂની	lazy
આળસુ	cranky
ચાલાક	smart
બુદ્ધ	dull
વગેરે	etc

સંસ્કૃત જેવી ભાષામાં વિશેષણો એ જે સંજ્ઞાના વિશેષક હોય તેના લિંગ-વચન-વિભક્તિ પ્રમાણેનાં રૂપાખ્યાન લે છે.

જેમકે વક્તાવિ કુસુમાણિ આનય - 'લાલ ફૂલો આણ.'
| |

(નપું દ્વિતીયા બ.વ.)

સેવકા મહત્સુ કર્મસુ અપિ સિધ્ધન્તિ - 'સેવકો મહાન કર્મમાં પણ
(નપું સપ્તમી બ.વ.) સિદ્ધિ મેળવે છે.'

ભારતીય આર્યભાષામાં - જેવી કે ગુજરાતીમાં અમુક વિશેષણો એટલે કે વ્યક્તલિંગ વાચક વિશેષણો તે જે સંજ્ઞાના વિશેષક છે તે લિંગ / વચન પ્રમાણેનાં રૂપાખ્યાન લે છે.

ઉદા. સારો છોકરો (પું એ.વ.) - સારા છોકરાઓ (પું બ.વ.)

નાનું બાળક (નપું એ.વ.) - નાનાં બાળકો (નપું બ.વ.)

અવ્યક્તલિંગ વાચક વિશેષણો કોઈ પણ જાતનાં રૂપાખ્યાનમાં પ્રવેશતાં નથી. જેમકે :

સુંદર છોકરી - સુંદર છોકરીઓ,

હોશિયાર છોકરો - હોશિયાર છોકરાઓ.

સંજ્ઞાના વિશેષકો હંમેશાં સંજ્ઞાની આગળ જ આવે એવું નથી. ઘણીયે ભાષામાં તે સંજ્ઞાની પાછળ પણ આવતા હોય છે. તો અમુક ભાષામાં અમુક વિશેષકો સંજ્ઞાની આગળ અને અમુક વિશેષકો સંજ્ઞાની પાછળ આવતા હોય છે. જેમકે .

સામોઆન ભાષામાં વિશેષક સંજ્ઞાની પાછળ આવે છે. જેવા કે સ્વામિત્વ વાચક વાક્યાશ, વિશેષણ સાપેક્ષ ઉપવાક્ય...

બાસ્ક ભાષામાં સાપેક્ષ અને સ્વામિત્વ વાચક વિશેષક સંજ્ઞાની પૂર્વે આવે, અને

સંજ્ઞા તરીકે infinitive :

To err is human.

Birds love to sing

સંજ્ઞા તરીકે gerund :

Teach me swimming.

Giving is better than receiving.

Smoking is prohibited.

વિશેષણ તરીકે participle :

running commentary,

a singing bird, a loving child

(present participle)

faded blowers, broken monuments

(past participle)

ક્રિયાવિશેષણ તરીકે gerund :

He came running.

Joan went crying.

I am writing while hearing the music.

ગુજરાતી ભાષામાં વર્તમાન કૃદન્ત, ભૂતકૃદન્ત, તત્પરતાદર્શી કૃદન્તો વિશેષણ તરીકે વપરાય છે.

જેમકે : દેખતો માણસ, રમતો છોકરો, રડતો છોકરી (વર્તમાન કૃદન્ત)

કર્મી કામ, લાખ્યા લેખ, રાંધ્યાં ધાન (ભૂતકૃદન્ત)

કરેલાં કામ, લખેલા લેખ, રાંધેલાં ધાન (પરોક્ષ ભૂતકૃદન્ત)

કામ કરનારો માણસ, રાંધનારી બાઈ (તત્પરતાદર્શી કૃદન્ત)

વિધ્યર્થ કૃદન્ત સંજ્ઞા તરીકે વપરાય છે.

જેમકે : તેનું બોલવું ઘણું કઠોર છે. તારું આવવું એને ગમ્યું નહીં. સંબંધક ભૂત કૃદન્ત, સંબંધક વર્તમાન કૃદન્ત અને હેત્વર્થ કૃદન્ત ક્રિયાવિશેષણ તરીકે વપરાય છે.

જેમકે : રાજેશ જમીને સૂતો તે પુસ્તક વાંચતાં રડી પડી.

માણસ સિપાઈને બોલાવવા ગયો. (વિધ્યર્થ કૃદન્ત)

સર્વનામ : તે નામનો પેટા પ્રકાર છે. જે રૂપો પુરુષ અને / કે વચન, વિભક્તિનાં રૂપાખ્યાનમાં પ્રવેશે તે રૂપો આ વર્ગના સભ્ય ગણાય.

જેમકે અંગ્રેજીનાં સર્વનામો : I me my mine
we us our ours
thou thee thy thine
you you your yours
he him his -
she her her hers
they them their theirs

ડાહ્યો	wise
ઠીંગણો	short
તોફાની	mischievous
ધૂની	lazy
આળસુ	cranky
ચાલાક	smart
બુદ્ધ	dull
વગેરે	etc.

સંસ્કૃત જેવી ભાષામાં વિશેષણો એ જે સંજ્ઞાના વિશેષક હોય તેના લિંગ-વચન-
રેભક્તિ પ્રમાણેનાં રૂપાખ્યાન લે છે

જેમકે : રક્તાનિ કુસુમાણિ આનય - 'લાલ ફૂલો આણ'

| |

(નપું. દ્વિતીયા બ.વ.)

સેવકા મહત્સ કર્મસુ અપિ સિદ્ધ્યન્તિ - 'સેવકો મહાન કર્મમાં પણ

(નપું. સપ્તમી બ.વ.) સિદ્ધિ મેળવે છે'

ભારતીય આર્યભાષામાં - જેવી કે ગુજરાતીમાં અમુક વિશેષણો એટલે કે વ્યક્તલિંગ
વાચક વિશેષણો તે જે સંજ્ઞાના વિશેષક છે તે લિંગ / વચન પ્રમાણેના રૂપાખ્યાન લે છે

ઉદા. સારો છોકરો (પું. એ.વ.) - સારા છોકરાઓ (પું.બ.વ.)

નાનું બાળક (નપું. એ.વ.) - નાનાં બાળકો (નપું.બ.વ.)

અવ્યક્તલિંગ વાચક વિશેષણો કોઈ પણ જાતનાં રૂપાખ્યાનમાં પ્રવેશતાં નથી જેમકે .

સુંદર છોકરી - સુંદર છોકરીઓ,

હોશિયાર છોકરો - હોશિયાર છોકરાઓ.

સંજ્ઞાના વિશેષકો હંમેશાં સંજ્ઞાની આગળ જ આવે એવું નથી. ઘણીયે ભાષામાં તે
સંજ્ઞાની પાછળ પણ આવતા હોય છે. તો અમુક ભાષામાં અમુક વિશેષકો સંજ્ઞાની આગળ
અને અમુક વિશેષકો સંજ્ઞાની પાછળ આવતા હોય છે. જેમકે -

સામોઆન ભાષામાં વિશેષક સંજ્ઞાની પાછળ આવે છે. જેવા કે સ્વામિત્વ વાચક
પ્રક્યાશ, વિશેષણ સાપેક્ષ ઉપવાક્ય...

બાસ્ક ભાષામાં સાપેક્ષ અને સ્વામિત્વ વાચક વિશેષક સંજ્ઞાની પૂર્વે આવે, અને

જેમકે	ભાષાશાસ્ત્ર	વિદ્યાર્થીઓને	મનગમતો	વિષય છે.
	કાવ્યશાસ્ત્ર	રમેશને		બાબત
	વ્યાકરણ	શીલાને		વાત
	સમાજશાસ્ત્ર	ભાષાવિદોને		પ્રવૃત્તિ
	માનસશાસ્ત્ર	વ્યાકરણકારોને		
	સાહિત્ય			વગેરે
	કલા			
	વગેરે	વગેરે		

આમ, આ વર્ગના સભ્યો એક કરતાં વધારે ખાંચામાં આવી શકે છે. એટલે વાક્યના કર્તા, કર્મ, કરણ, સંપ્રદાન, અપાદાન, અધિકરણ, સંબંધક વગેરે ક્રિયા સાથેના સંબંધો દર્શાવતા ખાંચામાં આવી શકતા સભ્યો સંજ્ઞાવર્ગના સભ્યો છે. હવે નીચેનાં વાક્યો જુઓ :

ભાષાશાસ્ત્રમાં કોને રસ છે ?

ભાષાશાસ્ત્ર શું દર્શ્યમાન ખેલ છે ?

કોઈએ કોઈને ભાષાશાસ્ત્ર માટે મરતાં જોયો છે ?

કાવ્યશાસ્ત્ર કરતાં તમે ભાષાશાસ્ત્રને વધારે ધિક્કારો છો ?

તમને કયો વિષય ગમે છે ? કાવ્યશાસ્ત્ર કે ભાષાશાસ્ત્ર ?

જેમાં 'ભાષાશાસ્ત્ર' સંજ્ઞા વાક્યને આરંભે, વચમાં અને અંતે બધે સ્થાને આવી શકે છે.

અને અનેક વિભક્તિ સંબંધો દર્શાવે છે. હવે નીચેના વાક્યના ખાંચામાં કેટલા સભ્યો આવી શકે છે તે જુઓ.

રમેશને	દડો / દડા જોઈએ છે.
શીલાને	કેળું / કેળાં
બાળકને	ફળ / ફળો
છોકરાને	પાટિયું / પાટિયાં
છોકરીને	સ્કૂટર / સ્કૂટરો

जल्म	wise
ईंगण्डो	short
तोशनी	mischievous
धूनी	lazy
आणसु	cranky
ચાલાક	smart
બુદ્ધ	dull
વગેરે	etc

સંસ્કૃત જેવી ભાષામાં વિશેષણો એ જે સંજ્ઞાના વિશેષક હોય તેના લિંગ-વચન-વિભક્તિ પ્રમાણેનાં રૂપાખ્યાન લે છે.

જેમકે . रक्तानि कुसुमाणि आनय - 'લાલ ફૂલો આણ.'

| |

(નપું દ્વિતીયા બ.વ.)

सेवका महत्सु कर्मसु अपि सिध्यन्ति - 'સેવકો મહાન કર્મમાં પણ

(નપું. સપ્તમી બ.વ.)

સિદ્ધિ મેળવે છે.'

ભારતીય આર્યભાષામાં - જેવી કે ગુજરાતીમાં અમુક વિશેષણો એટલે કે વ્યક્તિલિંગ વાચક વિશેષણો તે જે સંજ્ઞાના વિશેષક છે તે લિંગ / વચન પ્રમાણેના રૂપાખ્યાન લે છે

ઉદા. સારો છોકરો (પું એ.વ.) - સારા છોકરાઓ (પું બ.વ.)

નાનું બાળક (નપું એ.વ.) - નાનાં બાળકો (નપું બ.વ.)

અવ્યક્તલિંગ વાચક વિશેષણો કોઈ પણ જાતનાં રૂપાખ્યાનમાં પ્રવેશતાં નથી. જેમકે

સુંદર છોકરી - સુંદર છોકરીઓ,

હોશિયાર છોકરો - હોશિયાર છોકરાઓ.

સંજ્ઞાના વિશેષકો હંમેશાં સંજ્ઞાની આગળ જ આવે એવું નથી. ઘણીયે ભાષામાં તે સંજ્ઞાની પાછળ પણ આવતા હોય છે. તો અમુક ભાષામાં અમુક વિશેષકો સંજ્ઞાની આગળ અને અમુક વિશેષકો સંજ્ઞાની પાછળ આવતા હોય છે જેમકે :

સામોઆન ભાષામાં વિશેષક સંજ્ઞાની પાછળ આવે છે જેવા કે સ્વામિત્વ વાચક વાક્યાશ, વિશેષણ સાપેક્ષ ઉપવાક્ય....

બાસ્ક ભાષામાં સાપેક્ષ અને સ્વામિત્વ વાચક વિશેષક સંજ્ઞાની પૂર્વે આવે, અને

તથા છોકરો ગયો. (પું.એ.વ.) છોકરા ગયા. (પું.બ.વ.)
 રમણ આવ્યો. (પું.એ.વ.) રમા આવી. (સ્ત્રી. એ.વ.)
 બાળક રડ્યું. (નપું.એ.વ.) બાળકો રડ્યાં. (નપું. બ.વ.)

આ વાક્યોમાં કર્તા સાથે અન્વય છે. -

સર્વનામ : સર્વનામ આમ તો નામનો પેટાપ્રકાર છે. વાક્યમાં સંજ્ઞાની અવેજીમાં આવનાર સભ્ય તે સર્વનામ કહેવાય. વાગ્યવહારમાં વક્તાની અવેજીમાં પહેલો પુરુષ, શ્રોતાની અવેજીમાં બીજો પુરુષ, જેના સંદર્ભમાં કશું કહેવાનું હોય એની અવેજીમાં ત્રીજો પુરુષ સર્વનામ વપરાય છે. અલબત્ત, વાગ્યવહારમાં વક્તા-શ્રોતાની અદલાબદલી શક્ય છે. એટલે વક્તા શ્રોતા બની શકે અને શ્રોતા વક્તા બની શકે. ઉપર આપેલા 'ભાષાશાસ્ત્ર વિદ્યાર્થીઓને મનગમતો વિષય છે' એમાં 'વિદ્યાર્થીઓને'ની અવેજીમાં 'મને, અમને, તને, તમને, તેને, પેલાને, આને, એને, બધાને, સહુને....' જેવાં રૂપો આવી શકે છે. 'રમેશને દડો જોઈએ છે' એ વાક્યમાં 'રમેશને' સંજ્ઞાની અવેજીમાં 'મને, તને, અમને, તમને, તેને, પેલાને, આને, એને, બધાને, સહુને'.. વગેરે રૂપો આવી શકે છે. તે બધાં સર્વનામ છે.

આ ઉપરાંત, વાગ્યવહારમાં એક કરતાં વધુ વાક્યો આવે તે સ્વાભાવિક છે. વાગ્યવહારમાં આગલા વાક્યમાં જેનો ઉલ્લેખ થઈ ગયો હોય એનું પુનરાવર્તન ટાળવા એ સંજ્ઞાની અવેજીમાં સર્વનામ વપરાય છે. જેમકે : 'રમણ ભણવામાં બહુ હોશિયાર છે.' 'રમણ વર્ગમાં દર વર્ષે પહેલો આવે છે.' અને 'રમણ દર વર્ષે ઇનામ મેળવે છે.' આ બીજા અને ત્રીજા વાક્યમાં પુનરાવૃત્ત થતી સંજ્ઞા 'રમણ'ની અવેજીમાં 'તે' સર્વનામ વપરાય છે. જેમકે : 'તે વર્ગમાં દર વર્ષે પહેલો આવે છે.' અને 'તે દર વર્ષે ઇનામ મેળવે છે.' વાક્યમાં કર્તા તરીકે વપરાયેલાં સર્વનામનાં રૂપોનો ક્રિયાપદનાં રૂપો સાથે પુરુષ / વચનમાં અન્વય હોય છે. વાક્યમાં કર્તા જો પહેલો પુરુષ, બીજો પુરુષ કે ત્રીજો પુરુષ એકવચની કે બહુવચની હોય તેને અનુસાર ક્રિયાનું રૂપ હોય છે.

જેમકે : હું કામ કરું છું

અમે કામ કરીએ છીએ.

તું કામ કરે છે.

તમે કામ કરો છો.

તે કામ કરે છે.

તેઓ કામ કરે છે.

આખ્યાત : આગળ આપેલા વાક્ય 'ભાષાશાસ્ત્ર વિદ્યાર્થીઓને મનગમતો વિષય છે.'માં 'છે'ના ખાંચામાં 'હતો, હશે, હોય, હોત...' જેવાં રૂપો આવી શકે છે.

તથા 'તું આવ'

।

જા

।

બેસ

।

ડાઠો	wise
કીંગણો	short
તોફાની	mischievous
ધૂની	lazy
આળસુ	cranky
ચાલાક	smart
બુદ્ધ	dull
વગેરે.	etc.

સંસ્કૃત જેવી ભાષામાં વિશેષણો એ જે સંજ્ઞાના વિશેષક હોય તેના લિંગ-વચન-વિભક્તિ પ્રમાણેનાં રૂપાખ્યાન લે છે.

જેમકે : રક્તાનિ કુસુમાણિ આનય - 'લાલ ફૂલો આણ.'

| |
(નપું દ્વિતીયા બ.વ.)

સેવકા મહત્સ કર્મસુ અપિ સિદ્ધ્યન્તિ - 'સેવકો મહાન કર્મમાં પણ
(નપું સપ્તમી બ.વ.) શિદ્ધિ મેળવે છે.'

ભારતીય આર્યભાષામાં - જેવી કે ગુજરાતીમાં અમુક વિશેષણો એટલે કે વ્યક્તલિંગ વાચક વિશેષણો તે જે સંજ્ઞાના વિશેષક છે તે લિંગ / વચન પ્રમાણેનાં રૂપાખ્યાન લે છે

ઉદા. સારો છોકરો (પું એ.વ.) - સારા છોકરાઓ (પું બ.વ.)

નાનું બાળક (નપું એ.વ.) - નાનાં બાળકો (નપું બ.વ.)

અવ્યક્તલિંગ વાચક વિશેષણો કોઈ પણ જાતનાં રૂપાખ્યાનમાં પ્રવેશતાં નથી. જેમકે .
સુંદર છોકરી - સુંદર છોકરીઓ.

હોશિયાર છોકરો - હોશિયાર છોકરાઓ.

સંજ્ઞાના વિશેષકો હંમેશાં સંજ્ઞાની આગળ જ આવે એવું નથી. ઘણીયે ભાષામાં તે સંજ્ઞાની પાછળ પણ આવતા હોય છે. તો અમુક ભાષામાં અમુક વિશેષકો સંજ્ઞાની આગળ અને અમુક વિશેષકો સંજ્ઞાની પાછળ આવતા હોય છે. જેમકે :

સામોઆન ભાષામાં વિશેષક સંજ્ઞાની પાછળ આવે છે. જેવા કે સ્વામિત્વ વાચક વાક્યાંશ, વિશેષણ સાપેક્ષ ઉપવાક્ય....

બાસ્ક ભાષામાં સાપેક્ષ અને સ્વામિત્વ વાચક વિશેષક સંજ્ઞાની પૂર્વે આવે, અને

સહેજ

।

વગેરે

જોકે ગુજરાતીમાં ક્રિયાવિશેષણની ઉપસ્થિતિ વાક્યની શરૂઆતમાં -

જેમકે : 'પહેલાં તું ખાઈ લે'; કોકવાર વાક્યની વચમાં -

જેમકે : 'પૂર્વા ત્યાં લેસન કરવા ગઈ' પણ હોઈ શકે. વળી, વાક્યમાં એક કરતાં વધુ ક્રિયાવિશેષણસૂચક રૂપો પણ આવી શકે.

જેમકે : આજે ક્રિકેટ મેચ સવારે સવા નવ વાગ્યે શરૂ થઈ.

આખરે ધીરેધીરે તેણે પોતાના ગુનાની કબૂલાત કરી લીધી.

વાક્યમાં જો એક જ પ્રકારનાં વિશેષણો સાથે આવે તો સૌથી મોટો ભાગ પહેલો, પછી એનાથી નાનો, સૌથી નાનો છેલ્લો એમ આનુપૂર્વીપૂર્વક ક્રમ રહે. જેમકે સમયવાચક ક્રિયાવિશેષણમાં 'આજે, સાંજે, પાંચ વાગ્યે' એવો ક્રમ રહે.

નિર્ધારક : સંજ્ઞા નિશ્ચિત છે કે અનિશ્ચિત તે નક્કી કરનાર અંશ નિર્ધારક કહેવાય. તે સંજ્ઞાની પૂર્વનો ખાંચો ભરે છે.

જેમકે : અંગ્રેજીમાં I want a toy. (અનિશ્ચિત)

।

the (નિશ્ચિત)

।

this "

।

that "

।

my " *

।

your "

।

his "

।

etc

નિર્ધારકોના ખાંચામાં બીજા વર્ગના સભ્યો પણ આવે છે. જેવાકે સર્વનામ, સંખ્યાવાચક, નિપાત... વગેરે. અંગ્રેજી ભાષા માટે નિર્ધારકોની ઉપસ્થિતિ આવશ્યક છે. જ્યારે ગુજરાતીમાં નિર્ધારકોનો પ્રયોગ ફરજિયાત નથી. ઘણી વાર નિર્ધારકની અનુપસ્થિતિ પણ નિશ્ચિતતા / અનિશ્ચિતતા વ્યક્ત કરતી હોય છે જેમકે : 'એમણે દુકાનમાં એક પુસ્તક જોયું.' ('એક' અનિશ્ચિતતા દર્શાવે) 'એમણે પુસ્તક વાંચવું શરૂ કર્યું.' (પદનો અભાવ - શૂન્ય નિર્ધારક નિશ્ચિતતા દર્શાવે. એટલે કે જે પુસ્તક જોયું તેને જ વાંચવાનું શરૂ કર્યું.)

'એમણે એ પુસ્તક વાંચવું શરૂ કર્યું.' ('એ' નિશ્ચિતતા દર્શાવે. જે પુસ્તક જોયું એ -)

તથા છોકરો ગયો. (પું.એ.વ.) છોકરા ગયા. (પું.બ.વ.)
 રમણ આવ્યો. (પું.એ.વ.) રમા આવી. (સ્ત્રી. એ.વ.)
 બાળક રડ્યું. (નપું.એ.વ.) બાળકો રડ્યાં. (નપું. બ.વ.)

આ વાક્યોમાં કર્તા સાથે અન્વય છે. -

સર્વનામ : સર્વનામ આમ તો નામનો પેટાપ્રકાર છે. વાક્યમાં સંજ્ઞાની અવેજીમાં આવનાર સભ્ય તે સર્વનામ કહેવાય. વાગ્વ્યવહારમાં વક્તાની અવેજીમાં પહેલો પુરુષ, શ્રોતાની અવેજીમાં બીજો પુરુષ, જેના સંદર્ભમાં કશું કહેવાનું હોય એની અવેજીમાં ત્રીજો પુરુષ સર્વનામ વપરાય છે. અલબત્ત, વાગ્વ્યવહારમાં વક્તા-શ્રોતાની અદલાબદલી શક્ય છે. એટલે વક્તા શ્રોતા બની શકે અને શ્રોતા વક્તા બની શકે. ઉપર આપેલા 'ભાષાશાસ્ત્ર વિદ્યાર્થીઓને મનગમતો વિષય છે' એમાં 'વિદ્યાર્થીઓને'ની અવેજીમાં 'મને, અમને, તને, તમને, તેને, પેલાને, આને, એને, બધાને, સહુને....' જેવાં રૂપો આવી શકે છે. 'રમેશને દડો જોઈએ છે' એ વાક્યમાં 'રમેશને' સંજ્ઞાની અવેજીમાં 'મને, તને, અમને, તમને, તેને, પેલાને, આને, એને, બધાને, સહુને'.... વગેરે રૂપો આવી શકે છે. તે બધાં સર્વનામ છે.

આ ઉપરાંત, વાગ્વ્યવહારમાં એક કરતાં વધુ વાક્યો આવે તે સ્વાભાવિક છે. વાગ્વ્યવહારમાં આગલા વાક્યમાં જેનો ઉલ્લેખ થઈ ગયો હોય એનું પુનરાવર્તન ટાળવા એ સંજ્ઞાની અવેજીમાં સર્વનામ વપરાય છે. જેમકે : 'રમણ ભણવામાં બહુ હોશિયાર છે.' 'રમણ વર્ગમાં દર વર્ષે પહેલો આવે છે.' અને 'રમણ દર વર્ષે ઇનામ મેળવે છે.' આ બીજા અને ત્રીજા વાક્યમાં પુનરાવૃત્ત થતી સંજ્ઞા 'રમણ'ની અવેજીમાં 'તે' સર્વનામ વપરાય છે. જેમકે : 'તે વર્ગમાં દર વર્ષે પહેલો આવે છે.' અને 'તે દર વર્ષે ઇનામ મેળવે છે.' વાક્યમાં કર્તા તરીકે વપરાયેલાં સર્વનામનાં રૂપોનો ક્રિયાપદનાં રૂપો સાથે પુરુષ / વચનમાં અન્વય હોય છે. વાક્યમાં કર્તા જો પહેલો પુરુષ, બીજો પુરુષ કે ત્રીજો પુરુષ એકવચની કે બહુવચની હોય તેને અનુસાર ક્રિયાનું રૂપ હોય છે.

જેમકે : હું કામ કરું છું.

અમે કામ કરીએ છીએ.

તું કામ કરે છે.

તમે કામ કરો છો.

તે કામ કરે છે.

તેઓ કામ કરે છે.

આખ્યાત : આગળ આપેલા વાક્ય 'ભાષાશાસ્ત્ર વિદ્યાર્થીઓને મનગમતો વિષય છે.'માં 'છે'ના ખાંચામાં 'હતો, હશે, હોય, હોત....' જેવાં રૂપો આવી શકે છે.

તથા 'તું આવ'

|

જા

|

બેસ

|

તે રાજકારણીની જેમ બોલે છે અને વર્તે છે
(ક્રિયા અને ક્રિયા)

એણે બારણું ચુપચાપ, ધીરેથી ખોલ્યું
(ક્રિયાવિશેષણ અને ક્રિયાવિશેષણ)

પણ * તેણે લાલ અને પુસ્તક જોયું (વિશેષણ અને નામ - દૂષિત, અસ્વીકૃત વાક્ય)

* એણે બારણું મોટું અને ધીરેથી ખોલ્યું

(વિશેષણ અને ક્રિયાવિશેષણ - દૂષિત - અસ્વીકૃત વાક્ય)

અર્થાત્મક નિયંત્રણને લક્ષમાં લઈને આ ખાંચો ભરતા અંશો જેવા કે અથવા, કે
તથા, પણ, પરંતુ, તો, વળી, અગર તો, જોકે, કાં તો. આ રૂપવર્ગના સભ્યો છે

જેમકે મેં તેને કહ્યું પણ તેણે સાંભળ્યું નહીં. (ક્રિયા અને ક્રિયા)

રમેશ અથવા રમાખાંથી કોઈ મારી સાથે આવશે (સજ્ઞા અને સંજ્ઞા)

અંગ્રેજી I told him but he did not listen to (verb and verb)

The cat slowly and silently pproaches

(adverb and adverb)

James and I went away

(noun and noun 1 e substantive and pronoun)

The horse is lame as well as thin (adjective and adjective)

અંગ્રેજી સંયોજકોમા and, or, but, if, unless, though, than, either -
or, neither - nor વર્ગેરેનો સમાવેશ થાય છે

ક ઉદ્ગારવાચક ઉક્તિની શરૂઆતમા આવતા મનોભાવોને વ્યક્ત કરતા અશો
આ વર્ગના સભ્યો છે

અંગ્રેજી ભાષામાં આ ખાંચો ભરતા સભ્યોમાં 'Hallo, Alas, Hurrah, Ah, Oh,
Hush... જેવાનો સમાવેશ થાય છે

જેમકે Hallo ' what are you doing there ?

Alas ' He is dead

Hurrah ' We have won the game

Oh ' I got such a fright

Hush ' Do not make a noise

ગુજરાતીના આ વર્ગના સભ્યોમાં 'વાહ, શાબાશ, હાશ, આહ, ધન્ય, હાય, હાય
રે, ઓ, અરેરે, અરરર, ઓહ, આહ, અધધધ, હે, હટ્ટ, છિ, ધિક્, ફટ્ટ, ધૂ, ઊહું ' વર્ગેરેનો
સમાવેશ થાય છે

જેમકે : શાબાશ ! પહેલે નંબરે પાસ થયો. / હાશ ! બલા ટળી. / અરરર ! પગમાં
કાટો વાગ્યો. / અધધધ ! આટલાં બધાં નારિયેળ ! / ઓહો ! તમે છો. / છિ ! આવુ કોણ
ખાય ? / અરે ! કહુ છું, સાંભળો છો ? / અહો ! દેવના દેવ, હે વિશ્વસ્વામી !

પૂર્વસર્ગ, અનુગ / નામયોગી :

ઉક્તિમાં પદોના અરસપરસના સંબંધો વ્યક્ત કરતા અંશો આ વર્ગના સભ્યો છે

પ્રબોધ પંડિત સંજ્ઞા અને આખ્યાત બંનેના ખાંચામાં આવી શકતાં સભ્યોનો એક જુદો નામિક - આખ્યાતિક અંગોનો વર્ગ તારવે છે.³

ઉદા. રમાની ચાલ ઘણી લટકાળી છે. (સંજ્ઞા)

ઘરે ચાલ (આખ્યાત)

આવા બીજા સભ્યો : કાપ, ઉઘાડ, નાચ, છાપ, છૂટ, ભૂલ, માપ, યૂંક .. વગેરે

વિશેષણ : વાક્યમાં સંજ્ઞાની પૂર્વેના ખાંચામાં તેના વિશેષક તરીકે આવી શકતાં રૂપો વિશેષણ કહેવાય છે.

આ વાક્ય 'ભાષાશાસ્ત્ર મનગમતો વિષય છે'માં 'મનગમતો'ના ખાંચામાં આવી શકતા સભ્યો :

|
અણગમતો

|
રસિક

|
અરસિક

|
અઘરો

|
સહેલો

|
વિચિત્ર

વગેરે 'વિષય'ના વિશેષક તરીકે આવતા સભ્યો વિશેષણ વર્ગના છે.

તેમજ 'મને ગોળ દડો જોઈએ છે'માં 'ગોળ'ની અલેક્ષમાં આવતા સભ્યો :

|
નાનો

|
મોટો

|
રંગીન

|
ચળકતો

|
વગેરે વિશેષણ વર્ગના સભ્યો છે.

આ વર્ગના સભ્યો ગુજરાતીમાં 'છ' આખ્યાતના અને અંગ્રેજીના આખ્યાત 'to be'ના પૂરક (complement) બની શકે.

જેમકે : જતીન હોશિયાર છે

John is clever.

|

|

સંવાદિતાનો લય રચતી વાર્તાઓ □ ઇલા નાયક

(જૂઈની સુગંધ : રાજેન્દ્ર પટેલ, રન્યકે, ૨૦૦૩, પૃ. ૧૩૮, ૩ ૭૫)

વિજ્ઞાન કોઈ પણ ઉદ્દેશ વિના સંશોધન કરે છે ત્યારે પણ એની શોધ સમાજને ઉપયોગી નીવડે છે તેવી જ રીતે સાહિત્ય માટે જ સાહિત્ય સર્જાય તો પણ સમાજ પર પોતાનો પ્રભાવ છોડે એવું પણ બને. રાજેન્દ્ર પટેલના “જૂઈની સુગંધ” સંગ્રહની વાર્તાઓ સમાજને ઉપદેશ આપવાના હેતુથી લખાઈ નથી છતાં સમાજને કોઈ ને કોઈ રીતે દિશા અવશ્ય ચીંધે છે. લેખકના કહેવા પ્રમાણે તો પોતાને સમજવાની પ્રક્રિયાના પરિણામરૂપ આ વાર્તાઓ છે. તેઓ કથાસાહિત્યને “ચમત્કૃતિયુક્ત દર્પણ” કહે છે, જેમાં લેખકનું “પોતાનું ભીતર” અને “ઉત્કાન્ત થતી માનવતામાં ભવિષ્યની દિશા” પણ જોઈ શકાય છે. આથી જ આ વાર્તાઓના પેટાળમાં સમાજને પ્રેરે એવાં મૂલ્યો રહેલાં જોવાય છે. “જૂઈની સુગંધ”ની રચનાઓમાં લેખકના માનવીય અભિગમની સુગંધ અનુભવાય છે. આ વાર્તાઓમાં એક પ્રકારની રહસ્યમયતાનો અનુભવ થાય છે, પણ માત્ર તત્ત્વજ્ઞાનને કેન્દ્રિત કરતી આ રચનાઓ નથી. અહીં વિજ્ઞાનનો પ્રવેશ છે પણ આ વિજ્ઞાનકથાઓ પણ નથી. તત્ત્વજ્ઞાન અને વિજ્ઞાનની ગતિ અહીં સમાંતર નહીં પણ વર્તુળાકારની છે. આથી આ બંને ક્યાંક ને ક્યાંક એકમેકનું સમર્થન કરે છે, અને બંને આ રચનાઓમાં માનવીય મૂલ્યો માટે સક્રિય બન્યાં છે. આમ અહીં દસ્તાવેજી સમાજાભિમુખતા નહીં પણ મૂલ્યલક્ષી સમાજાભિમુખતા રહેલી છે. આ તત્ત્વો વાર્તારૂપ કેવી રીતે પામ્યાં છે તે તપાસીએ.

પ્રથમ વાર્તા ‘સફર’માં કાકા-કાકીનું યુગલ, મિલેટ્રીમેન, ઘોષા અને કથાનાયકની સહસફર આલેખાઈ છે. ટ્રેનમાં બેઠાં ત્યારે એકબીજાંથી સાવ અજાણ્યાં આ લોકો અંતે લાગણીથી જોડાય છે. આવો અનુભવ અસામાન્ય નથી પણ વાર્તાઘટકોના સાહચર્યથી જીવનના સંવાદી લયનું સૂચન થયું છે તે અહીં મહત્ત્વનું બને છે. કાકા-કાકી બોલકાં છે તો મિલેટ્રીમેન મૂક છે. ઘોષા અને કથાનાયક શિક્ષિત પાત્રો છે. આ પાત્રો નાના નાના કથાંશોથી સંયોજિત થયાં છે. પુત્રથી સંતાપાયેલાં કાકા-કાકીનો વાર્તાલાપ, ઘોષાની આંખમાં જીવડું પડવું અને નાયકનું તેને સિદ્ધતથી બહાર કાઢવું, કાકીનું મૂચ્છાં પામવું, નાયકની આંગળીનું બારી નીચે ચગદાવું અને મિલેટ્રીમેનની સારવાર – આવી નાની નાની ઘટનાઓ બધાંને એકમેકની નજીક આણે છે. આ બધાં સાથે સહજ ઓતપ્રોત અધ્યાત્મ વાસ્તવિક લાગે છે. બેભાન કાકીના કપાળ પર હાથ મૂકતો નાયક આંખ મીંચીને કાકીના કપાળની અંદરના ભાગને અનુભવે છે અને ખુલ્લા આકાશમાંથી એનામાં કંઈ પ્રવેશી હાથ વાટે કાકીમાં પ્રવેશે છે. નાયકનો હાથ કાકીની ગરમી શોષી લે છે અને હળવાશની લહેર કાકીમાં પ્રવેશે છે. કાકી શાંત થઈને સૂઈ જાય છે. આ પછી નાયકની આંગળી બારી નીચે ચમંદાય છે અને મૂક દેખાતો મિલેટ્રીમેન એની સારવાર કરે છે. પછી બધાં પોતાનું સ્ટેશન આવતાં

પ્રબોધ પંડિત સંજ્ઞા અને આખ્યાત બંનેના ખાંચામાં આવી શકતા સભ્યોનો એક જુદો 'નામિક - આખ્યાતિક અંગો'નો વર્ગ તારવે છે.'

ઉદા રમાની ચાલ ઘણી લટકાળી છે. (સંજ્ઞા)

ઘરે ચાલ. (આખ્યાત)

આવા બીજા સભ્યો : કાપ, ઉઘાડ, નાચ, છાપ, છૂટ, ભૂલ, માપ, ધૂંક... વગેરે

વિશેષણ : વાક્યમાં સંજ્ઞાની પૂર્વેના ખાંચામાં તેના વિશેષક તરીકે આવી શકતાં રૂપો વિશેષણ કહેવાય છે.

આ વાક્ય 'ભાષાશાસ્ત્ર મનગમતો વિષય છે'માં 'મનગમતો'ના ખાંચામાં આવી શકતા સભ્યો :

|
અણગમતો

|
રસિક

|
અરસિક

|
અધરો

|
સહેલી

|
વિચિત્ર

વગેરે 'વિષય'ના વિશેષક તરીકે આવતા સભ્યો વિશેષણ વર્ગના છે.

તેમજ 'મને ગોળ દડો જોઈએ છે'માં 'ગોળ'ની અવેજીમાં આવતા સભ્યો :

|
નાનો

|
મોટો

|
રંગીન

|
ચળકતો

|
વગેરે વિશેષણ વર્ગના સભ્યો છે.

આ વર્ગના સભ્યો ગુજરાતીમાં 'છ' આખ્યાતના અને અંગ્રેજીના આખ્યાત 'to be'ના પૂરક (complement) બની શકે.

જેમકે : જતીન હોશિયાર છે.

John is clever.

સંવાદિતાનો લય રચતી વાર્તાઓ □ ઇલા નાયક

(જૂઈની સુગંધ : રાજેન્દ્ર પટેલ, રન્નાદે, ૨૦૦૩, પૃ. ૧૩૮, ૩ ૭૫)

વિજ્ઞાન કોઈ પણ ઉદ્દેશ વિના સંશોધન કરે છે ત્યારે પણ એની શોધ સમાજને ઉપયોગી નીવડે છે તેવી જ રીતે સાહિત્ય માટે જ સાહિત્ય સર્જાય તો પણ સમાજ પર પોતાનો પ્રભાવ છોડે એવું પણ બને. રાજેન્દ્ર પટેલના “જૂઈની સુગંધ” સંગ્રહની વાર્તાઓ સમાજને ઉપદેશ આપવાના હેતુથી લખાઈ નથી છતાં સમાજને કોઈ ને કોઈ રીતે દિશા અવશ્ય ચીંધે છે. લેખકના કહેવા પ્રમાણે તો પોતાને સમજવાની પ્રક્રિયાના પરિણામરૂપ આ વાર્તાઓ છે. તેઓ કથાસાહિત્યને “ચમત્કૃતિયુક્ત દર્પણ” કહે છે, જેમાં લેખકનું “ચોતાનું ભીતર” અને “ઉત્કાન્ત થતી માનવતામાં ભવિષ્યની દિશા” પણ જોઈ શકાય છે. આથી જ આ વાર્તાઓના પેટાળમાં સમાજને પ્રેરે એવાં મૂલ્યો રહેલાં જોવાય છે. “જૂઈની સુગંધ”ની રચનાઓમાં લેખકના માનવીય અભિગમની સુગંધ અનુભવાય છે. આ વાર્તાઓમાં એક પ્રકારની રહસ્યમયતાનો અનુભવ થાય છે, પણ માત્ર તત્ત્વજ્ઞાનને કેન્દ્રિત કરતી આ રચનાઓ નથી. અહીં વિજ્ઞાનનો પ્રવેશ છે પણ આ વિજ્ઞાનકથાઓ પણ નથી. તત્ત્વજ્ઞાન અને વિજ્ઞાનની ગતિ અહીં સમાંતર નહીં પણ વર્તુળાકારની છે. આથી આ બન્ને ક્યાંક ને ક્યાંક એકમેકનું સમર્થન કરે છે, અને બન્ને આ રચનાઓમાં માનવીય મૂલ્યો માટે સક્રિય બન્યાં છે. આમ અહીં દસ્તાવેજી સમાજભિમુખતા નહીં પણ મૂલ્યલક્ષી સમાજભિમુખતા રહેલી છે. આ તત્ત્વો વાર્તારૂપ કેવી રીતે પામ્યાં છે તે તપાસીએ.

પ્રથમ વાર્તા ‘સફર’માં કાકા-કાકીનું યુગલ, મિલેટ્રીમેન, ઘોષા અને કથાનાયકની સહસફર આલેખાઈ છે. ટ્રેનમાં બેઠાં ત્યારે એકબીજાંથી સાવ અજાણ્યાં આ લોકો અંતે લાગણીથી જોડાય છે. આવો અનુભવ અસામાન્ય નથી પણ વાર્તાઘટકોના સાહચર્યથી જીવનના સંવાદી લયનું સૂચન થયું છે તે અહીં મહત્ત્વનું બને છે. કાકા-કાકી બોલકાં છે તો મિલેટ્રીમેન મૂક છે. ઘોષા અને કથાનાયક શિક્ષિત પાત્રો છે. આ પાત્રો નાના નાના કથાંશોથી સંયોજિત થયાં છે. પુત્રથી સંતાપાયેલાં કાકા-કાકીનો વાર્તાલાપ, ઘોષાની આંખમાં જીવંતું ધડવું અને નાવકનું તેને સિફતથી બહાર કાઢવું, કાકીનું મૂર્ચ્છા ધમવું, નાવકની આંગળીનું બારી નીચે ચગદાવું અને મિલેટ્રીમેનની સારવાર – આવી નાની નાની ઘટનાઓ બધાંને એકમેકની નજીક આણે છે. આ બધાં સાથે સહજ ઓતપ્રોત અધ્યાત્મ વાસ્તવિક લાગે છે. બેભાન કાકીના કપાળ પર હાથ મૂકતો નાયક આંખ મીચીને કાકીના કપાળની અંદરના ભાગને અનુભવે છે અને ખુલ્લા આકાશમાંથી એનામાં કંઈ પ્રવેશી હાથ વાટે કાકીમાં પ્રવેશે છે, નાયકનો હાથ કાકીની ગરમી શોષી લે છે અને હળવાશની લહેર કાકીમાં પ્રવેશે છે. કાકી શાંત થઈને સૂઈ જાય છે. આ પછી નાયકની આંગળી બારી નીચે ચગદાય છે અને મૂક દેખાતો મિલેટ્રીમેન એની સારવાર કરે છે. પછી બધાં પોતાનું સ્ટેશન આવતાં

પ્રબોધ પંડિત સંજ્ઞા અને આખ્યાત બંનેના ખાંચામાં આવી શકતા સભ્યોનો એક જુદો 'નામિક - આખ્યાતિક અંગો'નો વર્ગ તારવે છે.'

ઉદા. રમાની ચાલ ઘણી લટકાળી છે. (સંજ્ઞા)

ઘરે ચાલ. (આખ્યાત)

આવા બીજા સભ્યો : કાપ, ઉઘાડ, નાચ, છાપ, છૂટ, ભૂલ, માપ, યૂંક... વગેરે
વિશેષણ : વાક્યમાં સંજ્ઞાની પૂર્વેના ખાંચામાં તેના વિશેષક તરીકે આવી શકતાં રૂપો
વિશેષણ કહેવાય છે.

આ વાક્ય 'ભાષાશાસ્ત્ર મનગમતો વિષય છે'માં 'મનગમતો'ના ખાંચામાં આવી
શકતા સભ્યો :

|

અણગમતો

|

રસિક

|

અરસિક

|

અઘરો

|

સહેલો

|

વિચિત્ર

વગેરે વિષય'ના વિશેષક તરીકે આવતા સભ્યો વિશેષણ વર્ગના છે.

તેમજ 'મને ગોળ દડો જોઈએ છે'માં 'ગોળ'ની અવેજીમાં આવતા સભ્યો :

|

નાનો

|

મોટો

|

રંગીન

|

ચળકતો

|

વગેરે વિશેષણ વર્ગના સભ્યો છે.

આ વર્ગના સભ્યો ગુજરાતીમાં 'છ' આખ્યાતના અને અંગ્રેજીના આખ્યાત 'to be'ના
પૂરક (complement) બની શકે

જેમકે જતીન હોશિયાર છે.

John is clever.

|

|

જગ્યાએ બેઝમેન્ટનું બટન દબાવાઈ ગયું. જોતજોતામાં ઇલેક્ટ્રિક કરન્ટ લાગવાથી કન્યા મરી જાય છે. આ ઘટના પછી નાયક ટેનામેન્ટમાં જવાનું વિચારે છે, પણ રાત્રે લિફ્ટ તેને સ્વર્ગમાં લઈ જાય છે જ્યાં પેલી સુંદર કન્યા તેનું અભિવાદન કરે છે; અને નાયક બોકરને ફોન કરે છે કે એને દસ માળથી યે ઊંચા બિલ્ડિંગમાં રહેવા જવું છે. નાયકના લિફ્ટ સાથેના ભાવાત્મક સંબંધો રચી વાર્તાકારે સ્વપ્ન, પ્રતીકો, તરંગના ઉપયોગથી વિધેયાત્મક વિચારોની અસર અને ઊર્ધ્વગામિતા સૂચિત કર્યાં છે. અહીં વાર્તાને મનોવૈજ્ઞાનિક સ્તરે પણ વિશ્લેષી શકાય.

'હીચકો' વાર્તામાં જીવનતત્ત્વ, જડતત્ત્વ, સર્જન, ગતિ આદિ તત્ત્વમૂલક પ્રશ્નો સ્પર્શાયા છે જેમને હીચકા સાથે ઘનિષ્ઠ લગાવ છે એવા રમણલાલના મૃત્યુની ઘટનાથી વાર્તાનો આરંભ થયો છે. જીવનને સમજવા મથતા, ખુલ્લા સ્વભાવના આનંદી રમણલાલ ક્રિકિક્સના પ્રોફેસર હતા. નિવૃત્તિ પછી તેઓ હીચકે ઝૂલ્યા કરતા, વિચાર્યા કરતા. કથાનાયક સાથેના સંવાદમાં તેમના વિચારો પ્રગટ થતા રહે છે. આ જીવનમાં કશું સ્થિર નથી, લાકડાં અને લોખંડ જેવા પદાર્થમાં ઇલેક્ટ્રોન અને પ્રોટોન ધુમરાતા રહે છે અને તેના કેન્દ્રમાં સતત શક્તિની પ્રક્રિયા ચાલુ હોય છે, વગેરે તેમની વિચારણામાં વિજ્ઞાન અને તત્ત્વજ્ઞાનનો સમન્વય જોવાય છે. હીચકા દ્વારા રમણલાલની ગતિશીલ ચેતના વ્યંજિત થઈ છે અને એ સાથે હીચકો મનુષ્ય-અસ્તિત્વની અનિશ્ચિતતા નહીં પણ મનુષ્યજીવનના અંતમાં જ એનો આરંભ છે એવી નિશ્ચિતતા સૂચિત કરે છે.

'તમરું' વાર્તામાં મેડિટેશન મનુષ્યને શાંત, પ્રેમાળ અને આનંદી બનાવે છે એ વાત કપોલકલ્પનાથી રજૂ થઈ છે. તમરાંનો ધ્વનિ, મેડિટેશન વખતે સંભળાતો ધ્વનિ, નાયકનો લેબોરેટરીમાંનો એક્સપરિમેન્ટ, રિએક્શન ફ્લાસ્કમાં પાર્ટિકલ્સની જગ્યાએ દેખાતાં તમરાં, હજારો તમરાંનું એક વિશાળ તમરાંમાં ઘતું રૂપાંતર, એના અવાજની નાયકચિત્ત પર થતી અસર, નાયકના સંપર્કમાં આવનાર સુપરિન્ટેન્ડન્ટ સાહેબનું પરિવર્તન વગેરે કપોલકલ્પિત ઘટનાઓથી વાર્તાનું કાઠું બંધાયું છે. અહીં મેડિટેશનની વિધેયાત્મક અસર સમાજ પર પણ થઈ શકે એવી વ્યંજના ઊપસી છે.

સારું કામ કરવા જતાં, જાણતાં જ ખૂન થઈ જતાં જેને ફાંસીની સજા થઈ છે તે મનન હ. ઓઝાનાં પત્રો, સ્વપ્ન અને નાયકના કથન દ્વારા "ગુનેગાર" વાર્તા રચાઈ છે. મનન હ. ઓઝા જીવનની લીલા વિશે ચિંતન કર્યા કરે છે તેથી જ તે જેલમાં પણ મુક્તિનો અનુભવ કરે છે. ચકલીની ચાંચમાંથી ખડતા તણખલામાં તે સંવાદી લયનો અનુભવ કરે છે અને પદાર્થ એ શક્તિનું જ સ્વરૂપ છે એમ અનુભવે છે. એને લાગે છે કે કશું જ નિશ્ચય નથી. પદાર્થ માત્ર શક્તિનું સ્વરૂપ છે એમ તે માને છે. આથી તેના હર્ષ-શોક દૂર થઈ જાય છે. આ પછી તે કેવળ અવકાશનો અનુભવ કરે છે અને આ અવકાશ જ તરવરતી energy લાગે છે. "ગુનેગાર" શીર્ષકનો અહીં વિપરીત અર્થ મળે છે.

માણસના વિચારોની શરીર પર અને શરીરની વિચારો પર અસર થાય છે એ વાત આજે નવી નથી. પણ વ્યક્તિના વિચારોની આસપાસના વાતાવરણ પર અને અન્ય વ્યક્તિ પર પણ એટલી પ્રબળ અસર થતી હોય છે કે જેનો ઉપયોગ સમાજમાં સંવાદિતા સ્થાયવામાં થઈ શકે એવો મર્મ 'પણ' વાર્તામાં કપોલકલ્પનાથી રજૂ થયો છે. તદ્દન સામાન્ય વ્યક્તિત્વ

વિશેષણ સંજ્ઞાની પાછળ આવે.

ગ્રીક ભાષામાં સાપેક્ષ અને સ્વામિત્વ વાચક વિશેષક સંજ્ઞાની પછી આવે પણ વિશેષણ સંજ્ઞાની પૂર્વે આવે.

હિન્દીમાં વિશેષણ અને સ્વામિત્વ વાચક વિશેષક સંજ્ઞાની પૂર્વે આવે, પણ સાપેક્ષ વિશેષક સંજ્ઞાની પછી આવે.

ગુઆરાની ભાષામાં સાપેક્ષ વિશેષક અને વિશેષણ સંજ્ઞાની પછી આવે પણ સંબંધક વિશેષક સંજ્ઞાની પૂર્વે આવે.

ક્રિયાવિશેષણ : આ વર્ગના સભ્યો ક્રિયાના વિશેષકનું કાર્ય બજાવે છે.

અંગ્રેજી ભાષાના વાક્યમાં ક્રિયાવિશેષણ છેલ્લો ખાંચો ભરે છે.

જેમકે He walks very fast. તથા He treats her badly.

slow	politely
	arrogantly
	nicely
	etc.

ગુજરાતી ભાષામાં ક્રિયાવિશેષણો આખ્યાતની પૂર્વેની ખાંચો ભરી શકે છે. જેમકે .
તે ધીમે ચાલે છે

ધીમેથી

|

જલ્દી

|

જલ્દીથી

|

ઉતાવળે

|

વગેરે.

આ ક્રિયાવિશેષણના વિશેષક પણ હોઈ શકે. જેમકે .

તે ઘણો ધીમે ચાલે છે

|

બહુ

|

કૂડામાના ફૂલની પાખડીનાં સ્પદનો ઝીલે છે તે વર્ણન, 'રૂપાતર વાર્તામાં નર્સ નાયકની આગળી સાફ કરે છે ત્યારની નાયકની અનુભૂતિનું વર્ણન અને વાર્તાને અતે સમુદ્રકાઠે બેઠેલા નાયકના સવેદનનું આલેખન, લિફ્ટ' વાર્તામાંના સ્વખાલેખનો, 'તમરુ' વાર્તામાંનું નાયકના એક્સ્પરિમેન્ટનું વર્ણન, ગુનેગાર' વાર્તામાંના મનન હ ઓઝાના પત્રો 'જૂઈની સુગધ વાર્તામાં કોફિનમાં સૂતેલી મૃત જૂઈના સૌંદર્યનું વર્ણન વગેરે કલ્પનાશીલ, રમણીય ગદ્યનો અનુભવ કરાવે છે વાર્તાઓની ભાષામાં નિહિત વિવિધ અર્થસંકેતો કૃતિના અર્થને ક્યારેક નિયંત્રિત કરે છે તો ક્યારેક અર્થઘટનની મુક્તતા પણ અર્પે છે વાર્તાભાષા રહસ્યમય અનુભૂતિ અને કપોલકલ્પનાને અનુરૂપ એટલે કે સમગ્ર વાર્તાત્ર સાથે સલગ્ન છે

ટૂંકમાં, જીવન વિશેની ચોક્કસ મૂલ્યસમજથી નિર્મિત ભાવવિશ્વના પરિણામરૂપ સત્વશીલ વાર્તાઓ આપણને પ્રાપ્ત થાય છે

સંગ શાશ્વત બનો ! □ અજય પાઠક

બ્રંધની કેડીએ રમણલાલ જોષી, ઇમેજ ૨૦૦૩ પૃ ૧૪૪ રૂ ૮૦)

ગુજરાતી સાહિત્યમાં પ્રગટ થતા પુસ્તકોમાંથી કેટલાક મહત્વના પુસ્તકોના અવલોકનો શ્રી રમણલાલ જોષીએ 'જનસત્તા ગ્રૂપના પાક્ષિક રગતરંગ'માં તા. ૦૧-૦૭-૧૯૮૯થી તા. ૧૫-૦૨-૧૯૯૭ સુધી લખ્યા હતા. અગાઉ ગ્રંથનો પંથ નામે પુસ્તકમાં તા. ૦૧-૦૭-૯૨ સુધી લખાયેલા અવલોકનો સંગ્રહિત થઈ પ્રકાશિત થયા હતા. હવે, 'ગ્રંથની કેડીએ' પુસ્તકમાં બાકીના અવલોકનો પ્રગટ થયા છે. અહીં, ૧૪૪ પૃમાં ૬૮ લેખકોના ૭૧ પુસ્તકોના અવલોકનો મૂક્યા છે એક અવલોકન ૧૯૯૪ના વર્ષમાં પ્રગટ થયેલાં પુસ્તકો અંગેનું વિહંગાવલોકન છે ૩ લેખકો એવા છે જેમના બધાં પુસ્તકો અવલોકનભાગી થયા છે સાહિત્યના પ્રચલિત પ્રકારોમાં અવલોકિત પુસ્તકોને મૂકતા વર્ગીકરણ નીચે મુજબ બને છે ગઝલ સહિત કાવ્ય-૧૧, નવલિકા-૦૬, રહસ્યકથા સહિત નવલકથા ૧૧ કથાનક અને લઘુકથા-૦૨, નિબંધ-૦૭, મહાનિબંધ-૦૫, વિવેચન-૦૬, પ્રવાસ-૦૧, અનુવાદ-૦૭, પ્રકીર્ણ ૧૬ એમ ૭૨ અવલોકનો છે

અવલોકનો ટૂંકા અને એકંદર એકસરખા એક કે બે પાનાના પ્રમાણમાં થતા રહ્યા છે લેખકનો અભિગમ પુસ્તકલક્ષી રહ્યો છે જે વાચકને પુસ્તક જોવા/વાચવા પ્રતિ દોરી જાય છે વિવેચનના પાઠિત્યપૂર્ણ ભારથી મુક્ત એવા આ અવલોકનો આસ્વાદલક્ષી બન્યા છે લેખકનો ઉપક્રમ જે તે પુસ્તકનો વિશેષ ખોલી આપી જે તે સાહિત્યપ્રકારમાં અવલોક્ય પુસ્તક કેટલું રસપ્રદ બન્યું છે તે બતાવવાની રહ્યો છે જે તે લેખક નવા હોય, અજાણ્યા હોય, કોઈ ખાસ વ્યવસાયના ક્ષેત્રમાંથી આવતા હોય તો જે તે સ્થળે તે લેખક વિશે એક/બે વાક્યોમાં પરિચય આપવાનું પણ અવલોકનકાર ચૂકતા નથી. ક્યારેક લેખક અંગે વિશેષ પરિચય આપવો જરૂરી જણાયો હોય તો વિશેષ પરિચય પણ અવલોકનકાર આપે છે પરંતુ અવલોકનકારનું એકંદર લક્ષ્ય પુસ્તકપરિચય આપવા તરફ રહે છે

જે ૧૧ કવિઓના કાવ્યસંગ્રહોના અવલોકનો પ્રાપ્ત થયાં છે તે પૈકી અમૃત ઘાયલનું

એક રાજા હતો. તેને બે રાણી. એક માનીતી, એક અણમાનીતી
 (અનિશ્ચિતતા દર્શાવે) (પદનો અભાવ (નિશ્ચિતતા દર્શાવે) (અનિશ્ચિતતા દર્શાવે) (અનિશ્ચિતતા દર્શાવે)
 નિશ્ચિતતા દર્શાવે.)

અહીં 'એક' સંખ્યાના અર્થ કરતાં અનિશ્ચિતતાનો અર્થ જ દર્શાવે છે. 'એક રાજા' એટલે 'કોઈ રાજા' 'તેને' એટલે જે રાજાની પહેલાં વાત થઈ ગઈ તે રાજાને - નિશ્ચિતતા દર્શાવે. કઈ માનીતી અને કઈ અણમાનીતી એ નક્કી નથી. એમાંની કોઈ માનીતી કોઈ અણમાનીતી - અનિશ્ચિતતા દર્શાવે.

બીજાં ઉદાહરણો જોઈએ :

પ્રત્યેક દેશવાસીએ દેશનું હિત પહેલાં વિચારવું જોઈએ.

(નિશ્ચિતતા દર્શાવે) (નિશ્ચિતતા દર્શાવે)

ફક્ત બહેનોએ જ આ હરીફાઈમાં ભાગ લેવો.

(નિશ્ચિતતા દર્શાવે) (નિશ્ચિતતા દર્શાવે)

ગુજરાતીમાં ઘણા રૂપવર્ગના સભ્યો નિર્ધારક તરીકે કાર્ય બજાવે છે. જેવા કે : 'આ, એ, પેલા' જેવાં સાર્વનામિક રૂપો; 'પ્રત્યેક, દરેક, હરેક, હરકોઈ' જેવાં વિતરણવાચક સર્વનામો; 'ફક્ત, માત્ર, કેવળ' જેવા સીમાવાચક નિપાતો; 'જ, ય, તો, પણ, સુધ્ધાં, સિખ્ખે' જેવા ભારવાચક નિપાતો; 'હજારો, સેંકડો, થોડા, ઘણા, ખૂબ' જેવા સંખ્યાવાચકો અને માત્રાવાચકો (quantifiers), 'કોઈ, કશો/-શી/-શું, કેટલાક...' જેવાં અનિશ્ચિત સર્વનામો.

ગુજરાતીના નિર્ધારકોની સૌપ્રથમ વિચારણા પ્રબોધ પંડિતે 'વ્યાકરણ - અર્થ અને આકાર'માં તથા 'ભાષાવિજ્ઞાનના અર્વાચીન અભિગમો'માં રજૂ કરી છે.^૩

અવિકારી (indeclinable) અંશો :

અ. નિપાત : વાક્યમાં નામ (સંજ્ઞા, સર્વનામ) પછીનો ખાંચો ભરતા, 'ભાર, સીમા...' વગેરે પ્રકાર્ય દર્શાવતા અવિકારી અંશો નિપાતનો રૂપવર્ગ રચે.

જેમકે : રમેશ જ આ લખશે. (ભાર દર્શાવે)

રમેશ પણ આ લખશે (ભાર દર્શાવે.)

નને કેવળ તો રૂબિય જોઈશે. (સીમા દર્શાવે)

તે ફક્ત દશ મિનિટ મોડો આવ્યો. (સીમા દર્શાવે)

બ. સંયોજક : બે કે વધુ રૂપો, વાક્યાંશો, ઉપવાક્યો કે વાક્યોને જોડનાર અંશો સંયોજક કહેવાય. પણ એક વાત ધ્યાનમાં રાખવાની કે એક જ પ્રકારના ઘટકો એકબીજા સાથે જોડાઈ શકે. એટલે કે એક જ રૂપવર્ગના સભ્યો એકબીજા સાથે જોડાઈ શકે.

ઉદા. સારા વ્યાકરણકારો અને ભાષાશાસ્ત્રીઓ ઘણા ઓછા છે.

(સંજ્ઞા અને સંજ્ઞા)

જલીન દયાળુ અને લાગણીશીલ છે.

(વિશેષણ + વિશેષણ)

હામાંના ફૂલની પાંખડીનાં સંદનો ઝીલે છે તે વર્ણન, 'રૂપાંતર' વાર્તામાં નર્સ નાયકની માંગણી સાફ કરે છે ત્યારની નાયકની અનુભૂતિનું વર્ણન અને વાર્તાને અંતે સમુદ્રકાંઠે પેઠેલા નાયકના સંવેદનનું આલેખન, 'વિદ્યુત' વાર્તામાંનાં સ્વપ્નાલેખનો, 'તમરું' વાર્તામાંનું પ્રયકના એકસ્પરિમેન્ટનું વર્ણન, 'ગુનેગાર' વાર્તામાંના મનન હ. ઓઝાના પત્રો, 'જૂઈની કુર્ગંધ' વાર્તામાં કોફિનમાં સૂતેલી મૃત જૂઈના સૌંદર્યનું વર્ણન વગેરે કલ્પનાશીલ, રમણીય લેખનો અનુભવ કરાવે છે. વાર્તાઓની ભાષામાં નિહિત વિવિધ અર્થસંકેતો કૃતિના અર્થને ત્યારેક નિયંત્રિત કરે છે તો ક્યારેક અર્થઘટનની મુક્તતા પણ અર્પે છે. વાર્તાભાષા રહસ્યમય મનુભૂતિ અને કપોલકલ્પનાને અનુરૂપ એટલે કે સમગ્ર વાર્તાતંત્ર સાથે સંલગ્ન છે

ટૂંકમાં, જીવન વિશેની ચોક્કસ મૂલ્યસમજથી નિર્મિત ભાવવિશ્વના પરિણામરૂપ મત્ત્વશીલ વાર્તાઓ આપણને પ્રાપ્ત થાય છે.

સંગ શાશ્વત બનો ! □ અજય પાઠક

(લેખની કેડીએ : રમણલાલ જોષી, ઇમેજ, ૨૦૦૩, પૃ ૧૪૪, ૩ ૯૦)

ગુજરાતી સાહિત્યમાં પ્રગટ થતાં પુસ્તકોમાંથી કેટલાંક મહત્વનાં પુસ્તકોનાં અવલોકનો શ્રી રમણલાલ જોષીએ 'જનસત્તા' ગ્રૂપના પાક્ષિક 'રંગતરંગ'માં તા. ૦૧-૦૭-૧૯૮૯થી તા. ૧૫-૦૨-૧૯૯૭ સુધી લખ્યાં હતાં. અગાઉ 'અંધનો પંથ' નામે પુસ્તકમાં તા. ૦૧-૦૭-૯૨ સુધી લખાયેલાં અવલોકનો સંગ્રહિત થઈ પ્રકાશિત થયાં હતાં. હવે, 'અંધની કેડીએ' પુસ્તકમાં બાકીનાં અવલોકનો પ્રગટ થયાં છે. અહીં, ૧૪૪ પૃમાં ૬૮ લેખકોનાં ૭૧ પુસ્તકોનાં અવલોકનો મૂક્યાં છે. એક અવલોકન ૧૯૯૪ના વર્ષમાં પ્રગટ થયેલાં પુસ્તકો મંગેનું વિહંગાવલોકન છે. ૩ લેખકો એવા છે જેમનાં બધાં પુસ્તકો અવલોકનભાગી થયાં છે. સાહિત્યના પ્રચલિત પ્રકારોમાં અવલોકિત પુસ્તકોને મૂકતાં વર્ગીકરણ નીચે મુજબ બને છે. ગઝલ સહિત કાવ્ય-૧૧, નવલિકા-૦૬, રહસ્યકથા સહિત નવલકથા-૧૧, કથાનક અને કથુકથા-૦૨, નિબંધ-૦૭, મહાનિબંધ-૦૫, વિવેચન-૦૬, પ્રવાસ-૦૧, અનુવાદ-૦૭, પ્રકીર્ણ-૧૬ એમ ૭૨ અવલોકનો છે.

અવલોકનો ટૂંકાં અને એકંદર એકસરખા એક કે બે પાનના પ્રમાણમાં થતાં રહ્યાં છે. લેખકનો અભિગમ પુસ્તકલક્ષી રહ્યો છે જે વાચકને પુસ્તક જોવા/વાંચવા પ્રતિ દોરી જાય છે. વિવેચનના પાંડિત્યપૂર્ણ ભારથી મુક્ત એવાં આ અવલોકનો આસ્વાદલક્ષી બન્યાં છે. લેખકનો ઉપક્રમ જે તે પુસ્તકનો વિશેષ ખોલી આપી જે તે સાહિત્યપ્રકારમાં અવલોક્ય પુસ્તક કેટલું રસપ્રદ બન્યું છે તે બતાવવાનો રહ્યો છે. જે તે લેખક નવા હોય, અજાણ્યા હોય, કોઈ ખાસ વ્યવસાયના ક્ષેત્રમાંથી આવતા હોય તો જે તે સ્થળે તે લેખક વિશે એક/બે વાક્યોમાં પરિચય આપવાનું પણ અવલોકનકાર ચૂકતા નથી. ક્યારેક લેખક અંગે વિશેષ પરિચય આપવો જરૂરી જણાયો હોય તો વિશેષ પરિચય પણ અવલોકનકાર આપે છે. પરંતુ અવલોકનકારનું એકંદર લક્ષ્ય પુસ્તકપરિચય આપવા તરફ રહે છે

જે ૧૧ કવિઓના કાવ્યસંગ્રહોનાં અવલોકનો પ્રાપ્ત થયાં છે તે પૈકી અમૃત ઘાયલનું

નામવર્ગના સભ્યો ક્રિયાપદ સાથેના વિવિધ પ્રકારના વાક્યાત્મક સબધો દર્શાવે છે જે કારક સબધો કહેવાય છે અંગ્રેજીમાં આ અશો નામની પૂર્વ આવતા હોવાથી પૂર્વસર્ગ - preposition કહેવાય છે, જ્યારે ગુજરાતીમાં નામની પછી આવતા હોવાથી અનુગ/ નામયોગી - postposition કહેવાય છે

અર્વાચીન ભાષાશાસ્ત્રમાં અનુગો - નામયોગી જેવા તત્ત્વને clitic - 'યુક્ત' કહેવામાં આવે છે Clitic - 'યુક્ત' સ્વતંત્ર અસ્તિત્વ ધરાવનાર ઘટક નથી. તેથી તેની ગણના બદ્ધ રૂપઘટક તરીકે થાય છે આ ઘટક, પ્રત્યય અને શબ્દની વચ્ચે આવતા માધ્યમિક ઘટક જેવું છે તે પ્રત્યય નથી અને શબ્દ પણ નથી. પણ શબ્દના જેવું ઘટક વધારે લાગે છે ધ્વનિશાસ્ત્રીય આધાર માટે તે બીજા નિકટવર્તી શબ્દને અઢેલે છે ઉદા. અંગ્રેજી સબધક વિભક્તિ દર્શાવનાર ઘટક '-s' એ શબ્દ અને શબ્દ કરતા મોટા ઘટક વાક્યાશને પણ લાગી શકે જેમકે boy's, the queen of England's crown

Clitic-યુક્ત' બે પ્રકારના હોય છે (૧) proclitic - પશ્ચાશ્રયી - જે પાછલા શબ્દનો આશ્રય લે છે, જેમકે કેન્ચ ભાષામાં. (૨) enclitic - પૂર્વાશ્રયી - જે આગલા શબ્દનો આશ્રય લે છે જેમકે અંગ્રેજીનો '-s' લૅટિનનો '-que', ગુજરાતીના અનુગો અને નામયોગીઓ.

અંગ્રેજી પૂર્વસર્ગોમાં in, on, by, of, at, to, off, for, from, out, with, till, through, up, about, among, below, before, between વગેરેનો સમાવેશ થાય છે

ઉદા. There is a cow in the field / He is fond of tea / The cat jumped off the chair / She went to the school / Humpty Dumpty sat on a wall / They fought for the crown

ગુજરાતી અનુગો / નામયોગીઓમાં 'શૂન્ય, -એ, -ને, -થી, -માં, -નું, -માંથી, - એથી, માટે, ધકી, વડે, ખાતર, દ્વારા' વગેરેનો સમાવેશ થાય છે 'જેવો-જેવી-જેવું' અને 'તણો-તણી-તણું' જેવા નામયોગીઓ લિંગ / વચનના પ્રત્યયો લેતા હોવાથી વ્યક્ત લિંગવાચક છે

ઉદા. હું નિશાળે જાઉં છું / રઘુ મને મારે છે / ઉમા નિશાળમાં ભણે છે / હર્ષ ચમચીથી ખાય છે / એને પિતાનો વારસો મળ્યો. / તારે ખાતર હું વહેલી આવી. / છોકરાવને માટે બા પેંડા લાવી. / ચંદુની જેવો કૂદકો કોઈનો નહીં. / ધન તણું અભિમાન શા કામનું ?

આ બધા રૂપવર્ગોના પેટાપ્રકારો પણ પડતા હોય છે, તે આવતા અંકમાં જોઈશું

(ક્રમશઃ)

વિશિષ્ટ સંગ્રહ તરીકે ઓળખાવે છે. 'રાજમહારાજાની જે' - તારિણીબહેન દેસાઈની પ્રયોગશીલ નવલિકાઓ અને તેમાંની નવી નવી ટેકનિકોનો પરિચય આપે છે. વાર્તાસંગ્રહના પૂંજ ઉપર મુકાયેલા ગુલાબદાસ બ્રોકરના શબ્દોમાં શ્રી જોશી પોતાના અવલોકનનું સમાપન કરે છે : 'તારિણીબહેન ! તમારી આગળ જીવન છે, એની અનુભૂતિ છે અને એ અનુભૂતિને અર્વાચીન રીતિ દ્વારા પ્રતીક, કલ્પન વગેરેથી સાકાર કરી દેવાની આવડત છે.' શ્રી હરીશ નાગ્રેયાના "તું બોલને !" વાર્તાસંગ્રહમાં "એક શક્તિશાળી વાર્તાકાર મળ્યાનો આનંદ" વ્યક્ત થયો છે. શ્રી સુરેશ જોશીનો આત્મા પ્રસન્ન થાય તેવી વાર્તાઓ આપનારાઓમાં પ્રસ્તુત વાર્તાકારનો અવલોકનકાર સમાવેશ કરે છે. સુમંત રાવળના 'ઘટના લય' વાર્તાસંગ્રહને પણ શ્રી જોશી આવકારે છે.

નવલકથા (લઘુનવલ સહિત) વિષયક અવલોકનોમાં ૧૧ નવલકથાકારોનો સમાવેશ થયો છે જેમાં સર્વશ્રી રજનીકુમાર પંડ્યા, પ્રિયકાંત પરીખ, રઘુવીર ચૌધરી, યશવંત મહેતા, ડૉ. પ્રદીપ પંડ્યા, જશવંત મહેતા, જવંતી દલાલ, એચ. એન. ગોળીબાર, ચિન્મય જાની, ચંદ્રહાસ ત્રિવેદી, ભોગીભાઈ શાહનો પરિચય મળે છે. રજનીકુમાર પંડ્યાની કુતી ભાગ-૧ અને ૨ તથા રઘુવીર ચૌધરીની વેણુવત્સલા(૩જી આવૃત્તિ)નાં સુંદર અવલોકનો પ્રાપ્ત થયાં છે. શ્રી રજનીકુમારની પ્રસંગચિત્રોના આલેખનની શક્તિને બિરદાવી અહીં સત્ય ઘટના આધારિત કથામાંથી સારો કલાઘાટ નિપજાવી શકાયો છે તેનો આનંદ વ્યક્ત કરે છે અને નોંધે છે કે, " 'કુતી' જીવનના સ્વરૂપ ઉપર અલપજલપ પ્રકાશ પાથરે છે. નિરૂપિત ઘટના કે પાત્ર તો નિમિત્ત થઈ રહે છે. જીવનના સ્વરૂપને જ પ્રગટ કરી આપવાની લેખકની નેમ છે અને એમાં એ સફળ થયા છે." 'વેણુવત્સલા'નું અવલોકન એ નવલકથાની માફક સુઘટ્ટ અને સર્વોત્તમ બન્યું છે. શ્રી જોશી આરંભે જ પહેલાં સ્પષ્ટ કરે છે : "શ્રી રઘુવીર ચૌધરીની 'વેણુવત્સલા' એ મારી પ્રિય નવલકથા છે. આ નવલકથા મને તેમની 'અમૃતા' પછીની શ્રેષ્ઠ નવલકથા લાગી છે. ખાસ તો એનો કલાઘાટ સુરેખ છે અને કથયિતવ્ય વિશદ અને હૃદયસ્પર્શી છે... રઘુવીરની એક કથાકાર અને કલાકાર તરીકેની લાક્ષણિકતાઓનો સુંદર સરવાળો 'વેણુવત્સલા'માં થયો છે." આ મુજબનાં વાક્યોથી આરંભાતું પ્રસ્તુત નવલકથા- (૩જી આવૃત્તિ)નું અવલોકન માત્ર દોઢ પાનામાં એક સઘન આસ્વાદલક્ષી પરિચયનું દૃષ્ટાંત બને છે. જેવી ઉત્તમ અને સઘન નવલકથા છે તેવો જ તેનો રસાસ્વાદ ઉત્તમ અને સઘન બની રહે છે. અવલોકનના અંતમાં શ્રી જોશી નોંધે છે : 'છેલ્લાં ત્રીસેક વર્ષમાં પ્રગટ થયેલી નવલકથાઓમાં એક સત્ત્વશીલ સાહિત્યિક નવલકથા વાંચ્યાનો આનંદ 'વેણુવત્સલા' આપે છે એ તેની જેવીતેવી સિદ્ધિ નથી. અન્ય નવલકથાકારો અંગે પણ શ્રી જોશી સમભાવપૂર્ણ અવલોકન કરે છે અને લેખક તેમજ કૃતિ તરફ ભાવકનું ધ્યાન ખેંચાય તેવો પ્રયત્ન કરે છે

નિબંધ અંગેનાં અવલોકનોમાં જે લેખકો સમાવેશ પામ્યા છે તેમાં સર્વશ્રી ડૉ. હરીશ દિવેદી, ડૉ. આરતી પંડ્યા, બકુલ ત્રિપાઠી, મંજુ ઝવેરી, ડૉ. પ્રવીણ દરજી, ચિત્રસેન શાહ, કાન્તિભાઈ પરમાર છે. બકુલ ત્રિપાઠીના 'મન સાથે મૈત્રી' વિશે બકુલભાઈની શૈલીમાં લખવા અવલોકનકાર પ્રેરાયા છે. શ્રી જોશી નોંધે છે, "બકુલભાઈ ઝીણા માણસ છે. તેમણે આ લેખોમાં મનુષ્યસ્વભાવની કેટલી બધી લાક્ષણિકતાઓ બતાવી છે ! રોજબરોજની સાદીસરળ

નામવર્ગના સભ્યો ક્રિયાપદ સાથેના વિવિધ પ્રકારના વાક્યાત્મક સબધો દર્શાવે છે જે કારક સબધો કહેવાય છે અગ્રેજીમાં આ અંશો નામની પૂર્વ આવતા હોવાથી પૂર્વસર્ગ - preposition કહેવાય છે, જ્યારે ગુજરાતીમાં નામની પછી આવતા હોવાથી અનુગ/ નામયોગી - postposition કહેવાય છે

અર્વાચીન ભાષાશાસ્ત્રમાં અનુગો - નામયોગી જેવા તત્ત્વને clitic - 'યુક્ત' કહેવામાં આવે છે Clitic - 'યુક્ત' સ્વતંત્ર અસ્તિત્વ ધરાવનાર ઘટક નથી તેથી તેની ગણના બદ્ધ રૂપઘટક તરીકે થાય છે આ ઘટક, પ્રત્યય અને શબ્દની વચ્ચે આવતા માધ્યમિક ઘટક જેવું છે તે પ્રત્યય નથી અને શબ્દ પડા નથી પણ શબ્દના જેવું ઘટક વધારે લાગે છે ધ્વનિશાસ્ત્રીય આધાર માટે તે બીજા નિકટવર્તી શબ્દને અઢેલે છે ઉદા. અગ્રેજી સબધક વિભક્તિ દર્શાવનાર ઘટક '-s' એ શબ્દ અને શબ્દ કરતા મોટા ઘટક વાક્યાશને પણ લાગી શકે જેમકે boy's, the queen of England's crown

Clitic-'યુક્ત' બે પ્રકારના હોય છે (૧) proclitic - પશ્ચાશ્રયી - જે યાછલા શબ્દનો આશ્રય લે છે, જેમકે ફ્રેન્ચ ભાષામાં. (૨) enclitic - પૂર્વાશ્રયી - જે આગલા શબ્દનો આશ્રય લે છે જેમકે અગ્રેજીનો '-s' લેટિનનો '-que', ગુજરાતીના અનુગો અને નામયોગીઓ

અગ્રેજી પૂર્વસર્ગોમાં in, on, by, of, at, to, off, for, from, out, with, till, through, up, about, among, below, before, between વગેરેનો સમાવેશ થાય છે

ઉદા. There is a cow in the field / He is fond of tea / The cat jumped off the chair / She went to the school / Humpty Dumpty sat on a wall / They fought for the crown

ગુજરાતી અનુગો / નામયોગીઓમાં 'શૂન્ય, -એ, -ને, -થી, -માં, -નું, -માંથી, - એથી, માટે, યકી, વડે, ખાતર, દ્વારા' વગેરેનો સમાવેશ થાય છે 'જેવો-જેવી-જેવું' અને 'તણો-તણી-તણું' જેવા નામયોગીઓ લિંગ / વચનના પ્રત્યયો લેતા હોવાથી વ્યક્ત લિંગવાચક છે

ઉદા. હું નિશાળે જાઉં છું / રઘુ મને મારે છે / ઉમા નિશાળમાં ભણે છે / હર્ષ ચમચીથી ખાય છે / એને પિતાનો વારસો મળ્યો / તારે ખાતર હું વહેલી આવી / છોકરાવને માટે બા પેંડા લાવી / ચંદુની જેવો કૂદકો કોઈનો નહીં / ધન તણું અભિમાન શા કામનું ?

આ બધા રૂપવર્ગોના પેટાપ્રકારો પણ પડતા હોય છે, તે આવતા અકમાં જોઈશું
(કમશ.)

વિશિષ્ટ સંગ્રહ તરીકે ઓળખાવે છે રાજામહારાજાની જે - તારિણીબહેન દેસાઈની પ્રયોગશીલ નવલિકાઓ અને તેમની નવી નવી ટેકનિકોનો પરિચય આપે છે વાર્તાસંગ્રહના પૂઠા ઉપર મુકાયેલા ગુલાબદાસ બોકરના શબ્દોમા શ્રી જોશી પોતાના અવલોકનનું સમાપન કરે છે 'તારિણીબહેન । તમારી આગળ જીવન છે, એની અનુભૂતિ છે અને એ અનુભૂતિને અર્વાચીન રીતિ દ્વારા પ્રતીક, કવ્યન વગેરેથી સાકાર કરી દેવાની આવડત છે' શ્રી હરીશ નાગ્રેયાના "તું બોલને ।" વાર્તાસંગ્રહમા 'એક શક્તિશાળી વાર્તાકાર મળ્યાનો આનંદ" વ્યક્ત થયો છે શ્રી સુરેશ જોશીનો આત્મા પ્રસન્ન થાય તેવી વાર્તાઓ આપનારાઓમાં પ્રસ્તુત વાર્તાકારનો અવલોકનકાર સમાવેશ કરે છે સુમત રાવળના 'ઘટના લય' વાર્તાસંગ્રહ ને પણ શ્રી જોશી આવકારે છે

નવલકથા (લઘુનવલ સહિત) વિષયક અવલોકનોમા ૧૧ નવલકથાકારોનો સમાવેશ થયો છે જેમા સર્વશ્રી રજનીકુમાર પંડ્યા, પ્રિયકાંત પરીખ, રઘુવીર ચૌધરી, યશવત મહેતા, ડૉ. પ્રદીપ પડ્યા, જશવત મહેતા, જ્યંતી દલાલ, એચ. એન. ગોળીબાર, ચિન્મય જાની, ચદ્દાસ ત્રિવેદી, ભોગીભાઈ શાહનો પરિચય મળે છે રજનીકુમાર પડ્યાની કુંતી ભાગ ૧ અને ૨ તથા રઘુવીર ચૌધરીની વેણુવત્સલા(૩જી આવૃત્તિ)માં સુદર અવલોકનો પ્રાપ્ત થયા છે શ્રી રજનીકુમારની પ્રસંગચિત્રોના આલેખનની શક્તિને બિરદાવી અહીં સત્ય ઘટના આધારિત કથામાંથી સારો કલાઘાટ નિપજાવી શકાયો છે તેનો આનંદ વ્યક્ત કરે છે અને નોંધે છે કે, " 'કુંતી' જીવનના સ્વરૂપ ઉપર અલપઝલપ પ્રકાશ પાથરે છે નિરૂપિત ઘટના કે યાત્ર તો નિમિત્ત થઈ રહે છે જીવનના સ્વરૂપને જ પ્રગટ કરી આપવાની લેખકની નેમ છે અને એમા એ સફળ થયા છે " 'વેણુવત્સલા નુ અવલોકન એ નવલકથાની માફક સુઘટ અને સર્વોત્તમ બન્યુ છે શ્રી જોશી આરભે જ પહેલા સ્પષ્ટ કરે છે શ્રી રઘુવીર ચૌધરીની 'વેણુવત્સલા એ મારી પ્રિય નવલકથા છે આ નવલકથા મને તેમની 'અમૃતા' પછીની શ્રેષ્ઠ નવલકથા લાગી છે ખાસ તો એનો કલાઘાટ સુરેખ છે અને કથાયિતવ્ય વિશદ અને હૃદયસ્પર્શી છે રઘુવીરની એક કથાકાર અને કલાકાર તરીકેની લાક્ષણિકતાઓનો સુદર સરવાળો 'વેણુવત્સલા'મા થયો છે' આ મુજબનાં વાક્યોથી આરભાતુ પ્રસ્તુત નવલકથા- (૩જી આવૃત્તિ)નુ અવલોકન માત્ર દોઢ પાનામા એક સઘન આસ્વાદલક્ષી પરિચયનુ દષ્ટાંત બને છે જેવી ઉત્તમ અને સઘન નવલકથા છે તેવો જ તેનો રસાસ્વાદ ઉત્તમ અને સઘન બની રહે છે અવલોકનના અંતમાં શ્રી જોશી નોંધે છે 'છેલ્લા ત્રીસેક વર્ષમા પ્રગટ થયેલી નવલકથાઓમા એક સત્વશીલ સાહિત્યિક નવલકથા વાચ્યાનો આનંદ 'વેણુવત્સલા' આપે છે એ તેની જેવીતેવી સિદ્ધિ નથી. અન્ય નવલકથાકારો અંગે પણ શ્રી જોશી સમભાવપૂર્ણ અવલોકન કરે છે અને લેખક તેમજ કૃતિ તરફ ભાવકનુ ધ્યાન ખેંચાય તેવો પ્રયત્ન કરે છે

નિબંધ અગેના અવલોકનોમા જે લેખકો સમાવેશ પામ્યા છે તેમા સર્વશ્રી ડૉ. હરીશ દિવેદી, ડૉ. આરતી પડ્યા, બકુલ ત્રિપાઠી, મજુ ઝવેરી, ડૉ. પ્રવીણ દરજી, ચિત્રસેન શાહ, કાન્તિભાઈ પરમાર છે બકુલ ત્રિપાઠીના 'મન સાથે મૈત્રી' વિશે બકુલભાઈની શૈલીમા લખવા અવલોકનકાર પ્રેરાયા છે શ્રી જોશી નોંધે છે 'બકુલભાઈ ઝીણા માણસ છે તેમણે આ લેખોમા મનુષ્યસ્વભાવની કેટલી બધી લાક્ષણિકતાઓ બતાવી છે । રોજબરોજની સાદીસરળ

છૂટાં પડે છે. આ સૌ પ્રવાસ દરમિયાન આંતરિક રીતે જોડાયાં હતાં. તેથી જ કાઠીની માંદગીનો પત્ર આવતાં 'કાકા આવી જાઓ આપણા ઘેર' એમ કથાનાયક લખે છે ત્યારે અંત અસ્વાભાવિક નથી લાગતો. નાયકના આંતરસત્ત્વ સાથે અંત સંવાદિતા ધરાવે છે. જીવનના સંવાદો લયનું સમર્થન અહીં વાર્તારૂપ પામ્યું છે. નાયકના હાથનાં આંદોલનો કંડાને કંડાના આપે છે, ઘોષાએ મોકલેલા કાર્ડમાંનું ફૂલ જોઈ નાયક ફૂડામાંનું ફૂલ જુએ છે અને પ્રકૃતિમાંથી સંવાદિતા અનુભવે છે, એની સંવેદનહીન આંગળીના અણુએ અણુ ધબકવા લાગે છે, આંગળીનાં ટેરવાંમાં નવસંચાર થાય છે - આ અને આવાં અનુભવનિરૂપણો પિંડ અને બ્રહ્માંડ, વ્યક્તિ અને સમષ્ટિ વચ્ચેની એકરૂપતાને નિર્દેશે છે. અંતે આધ્યાત્મિકતાનું સામાજિકતામાં રૂપાંતર થયું છે. અંધકારના ઉલ્લેખથી શરૂ થયેલી વાર્તા 'કાકા આવી જાઓ આપણા ઘેર' જેવા તેજોમય વિધાનથી પૂરી થાય છે.

પગે ખોડવાળો, ફૂર અને વહેમી સ્વભાવનો નાયક પોતાની ફેક્ટરીના કારીગરો દ્વારા થયેલી ટીકા સાંભળે છે અને એના સ્વભાવનું પરિવર્તન કેવી રીતે થાય છે એની વાત 'રૂપાંતર' વાર્તામાં રજૂ થઈ છે. સ્વકેન્દ્રિત નાયકે પ્રકૃતિસૌંદર્ય માણ્યું નથી કે કુટુંબજીવનની મધુર ક્ષણોનો આસ્વાદ પણ લીધો નથી. પોતે જીવનમાં ઘણું ગુમાવ્યું છે એમ નિરાશ થતાં તેનું વજન ઘટવા માંડે છે અને તે હવાફેર કરવા જાય છે. ત્યાં પ્રકૃતિને તે નવા જ સ્વરૂપે અનુભવે છે. તેને પગમાં ઠોકર વાગતાં બીજો એક અગમ્ય અનુભવ થાય છે. પોતે પોતામાં ઊંડો ઊતરે છે અને હળવોફૂલ બને છે. નર્સિંગહોમમાં દાખલ થાય છે ત્યાં નર્સમાં માતાનું વાત્સલ્ય અનુભવે છે. નર્સિંગહોમની દીવાલ પરના બોર્ડ પર નજર પડે છે. તે વાંચે છે : "અસ્તિત્વના બધા જ પ્રશ્નોનો ઉત્તર એક માત્ર અનન્ય સંવાદિતામાં જ છે. આ સંવાદિતા જ જીવનની સાચી સંવેદના છે." આ વાક્ય વાર્તામાં ઉપદેશ માટે નહીં પણ નાયકના પરિવર્તન માટે ઉદ્દેશ્ય તરીકે આવ્યું છે. નાયકનું વિધિયાત્મક પરિવર્તન અતિરંજિતતા કે સંકોચન વિના સ્વસ્થ અભિવ્યક્તિ પામ્યું છે. મનુષ્ય માત્ર શરીર નથી પણ ચૈતન્ય અને શરીરથી મનુષ્યનું અસ્તિત્વ છે. નાયકની પરિવર્તિત થતી અંતર્મુખ પ્રક્રિયા બાહ્ય ઉદ્દેશ્યો સાથે સંયોજિત થઈ વાર્તારૂપ પામી છે.

સંપ્રહમાંની 'લિફ્ટ' અને 'હીંચકો' વાર્તા વિશેષ ધ્યાન ખેંચે એવી બની છે. લિફ્ટ અને હીંચકો જડત્વને અતિક્રમીને વિશિષ્ટ ઓળખ ધારણ કરે છે. જડ પદાર્થ ચેતન ઉપર અસર કરે છે કે ચેતન જડ પદાર્થ પર અસર કરે છે કે પછી પરસ્પર અસરકર્તા બને છે એ અંગે તત્ત્વવિચારનો અવકાશ ઊભો કરી આપતી આ બન્ને વાર્તાઓ આકર્ષક છે. 'લિફ્ટ'માં કથાનાયકને લિફ્ટનું ભારે આકર્ષણ છે. ધીરે ધીરે એ એટલો લિફ્ટમય બને છે કે સ્વપ્ન પણ લિફ્ટનાં જ આવે છે. લિફ્ટ તેની જીવંત સાથી બની રહે છે. લિફ્ટને જોઈને તેના કોષેકોષ આનંદિત થાય છે. લિફ્ટમાં આવતાં-જતાં તેને એક સુંદર કન્યાનો સાથ સાંપડે છે નાયકને સુંદર કન્યાના આવવાથી લિફ્ટ પણ સુંદર બની જતી લાગે છે. ધીરે ધીરે તે એવું અનુભવે છે કે જ્યારે જેવી વ્યક્તિ લિફ્ટમાં હોય ત્યારે તેવું વાતાવરણ સર્જાય છે. જેમકે લિફ્ટમાં કર્નલ હોય ત્યારે વાતાવરણ ભારેખમ લાગતું અને ઝઘડાળુ આન્ટી હોય ત્યારે લિફ્ટ તંગ રહેતી. એક વખત ચોમાસામાં લિફ્ટમાં એક અકસ્માત સર્જાય છે. બેઝમેન્ટમાં વરસાદનાં પાણી ભરાયાં હતાં અને પેલી સુંદર કન્યાથી ભૂલમાં ગ્રાઉન્ડ ફ્લોરની

ઠાકરને અનંતરાય રાવળ કુળના વિવેચક તરીકે ઓળખાવી 'અભિજ્ઞાન'ના લેખોમાં- સાંગોપાંગ અભ્યાસ, વ્યાપક સમભાવ, ઝીણું રસદર્શન આપવાની તેમની કુશળતા અ તેમની સમીક્ષાઓની શ્રદ્ધેયતાની નોંધ લે છે.

અહીં અનુવાદો અને પ્રકીર્ણ પુસ્તકોનાં અવલોકનો પણ ઓછાં આસ્વાદ્ય નથી. વિષ પંડ્યાનું 'આવશે દિવસો કવિતાના', મનસુખ સાવલિયાનું 'ભજ ગોવિંદમ્', ડૉ. રેણુકા શ્રીરા સોનીની 'દક્ષિણાવર્ત' (શાન્તનુકુમાર આચાર્ય), નગીનદાસ પારેખનો 'આચાર્ય કૃપલાની- આત્મકથા', ડેન્ટીના 'ડિવાઈન કોમેડી'નો રાજેન્દ્ર શાહનો અનુવાદ વ. સ્મરમીય અવલોકન છે, પુસ્તક વાંચવા પ્રેરે છે. પ્રકીર્ણ પુસ્તકોમાં કથાદોહન, રેખાચિત્રો, ચિંતન, મુલાકાતે જ્ઞાનકોષ, પત્રકારત્વ, સંશોધન (Ph.D.ની ડિગ્રી સિવાયનું), અધ્યાત્મ, સંગીત, ફિલ્મ વ. વિષયો અંગેનાં સરસ પુસ્તકોનાં અવલોકનો છે જે ઘણું જ વૈવિધ્ય પૂરું પાડે છે. સાહિત્ય સિવાયના અન્ય વિષયોમાં રસ ધરાવતા સહૃદયોને આ અવલોકનો સારાં પુસ્તકો જોવા પ્રતિ યોગ્ય માર્ગદર્શન પૂરું પાડે છે. આ પુસ્તકોમાં યાસીન દલાલનું 'સત્યજિત રાય- સિનેમૅટ્સ', હસુ યાજ્ઞિકનું 'વાયોલીનવાદન', હિંમત કપાસીનું 'સ્વરલોક', ગુણવંત શાહ- 'સંભવામિ ક્ષણે ક્ષણે', રજની વ્યાસનો 'વિજ્ઞાનકોષ', ડૉ. ચંદ્રકાન્ત મહેતાનું 'પત્રકાર- સિદ્ધાન્ત અને અધ્યયન' ઉલ્લેખનીય ગણાય.

શ્રી જોશી એક પ્રતિષ્ઠિત વિવેચક હોવા ઉપરાંત એક સારા અવલોકનકાર તરી પ્રતીત થાય છે. વિપુલ પ્રમાણમાં પ્રસિદ્ધ થતાં પુસ્તકોમાંથી વિભિન્ન સાહિત્યરુચિ- રસિકજનોને સંતોષે તે પ્રકારનાં અવલોકનો તેમણે 'ગ્રંથની કેડીએ'માં આપ્યાં છે. પુસ્તક- મુખપૃષ્ઠ ખૂબ સુંદર છે. પુસ્તકમાંથી પસાર થતા મારા જેવા પુસ્તકપ્રેમીને એમ કહેવા પ્રેરે છે કે ગ્રંથની કેડીએ સંગ શાશ્વત બનો !

સાભાર સ્વીકાર

નવલકથા

પડછાયાના માણસ : ચિનુ મોદી, ૨૦૦૪, રન્નાદે પ્રકાશન, અ'વાદ, પૃ. ૫+૧૩૬
 રૂ. ૭૦ મોહન જંકશન : દિનેશ દેસાઈ, ૨૦૦૪, નવભારત પ્રકાશન મંદિર, અ'વાદ, પૃ
 ૧૦+૮૪, રૂ. ૫૦. બારૂદ : પ્રદીપ પંડ્યા, ૨૦૦૪, રન્નાદે પ્રકાશન, અ'વાદ, પૃ. ૬+૩૧
 રૂ. ૧૬૦ જિંદગી એક અધૂરી સાધના : ડૉ. મહેન્દ્ર સંઘવી, પ્રવીણ પુસ્તક ભંડાર, રાજકોટ
 પૃ. ૩૭૬, રૂ. ૧૭૫

નવલિકા

રેત પર લખાયેલ અક્ષરો : રેખા સરવૈયા, ૨૦૦૪, પ્રકા. લેખક પોતે, પૃ. ૨૦+૧૨૩
 રૂ. ૭૦ હેપી કિશમસ એલી : મનીષ મેકવાન, ૨૦૦૪, રન્નાદે પ્રકાશન (અ'વાદ), પૃ
 ૧૧+૧૭૧, રૂ. ૮૦ આમ અમસ્તા બેસવું : રોહિત પંડ્યા, ૨૦૦૪, રન્નાદે પ્રકાશન
 (અ'વાદ), પૃ. ૬+૧૩૦ રૂ. ૬૫.

ધરાવતા અમૃતલાલનું પેટ અચાનક વધવા માંડે છે. તેઓ ડોક્ટરને બતાવે છે. બધું જ નોર્મલ હોય છે. આ પછી ડોક્ટરનું પેટ પણ વધવા માંડે છે. ડોક્ટરની પત્ની એમનું પેટ જુએ છે તો એનું પેટ પણ વધવા માંડે છે. અહીં પેટ વધવાની પ્રક્રિયા મનુષ્યમાં પ્રવેશતા સારાપણાનો નિર્દેશ કરે છે. આમ સૌ એકમેકના સંપર્કથી સારા, નિર્દોષ થઈ જાય છે. 'સ્મિત' વાર્તા પણ "પણ" વાર્તાની સગોત્ર છે. એમાં ઝીણું ઝીણું મલક્યા કરતા નાયકના મિત્રનું નામ સુધ્યાં નથી એ હકીકત દર્શાવે છે કે અહીં પાત્ર કરતાં કથયિતવ્ય જ કેન્દ્રમાં છે. હૃદયની સરળતાને લીધે જન્મેલું સ્મિત આસપાસના સમગ્ર વાતાવરણને પલટી શકે છે એવો ધ્વનિ પ્રાપ્ત થાય છે.

'એસિડ-૧', 'એસિડ-૨' અને 'એસિડ-૩' વાર્તાઓમાં માલિકનું કામદારો પ્રત્યેનું માનવીય સંવેદન અસરકારક બન્યું છે. સંવાદિતાનો સૂર પ્રગટ કરતી 'ઘર' વાર્તા કુટુંબજીવનની ઘટના આલેખતી સરેરાશ કૃતિ છે. અહીં વિરોધપ્રયુક્તિ કારગત નીવડી છે. વાસ્તુશાસ્ત્રને આધારે મકાન બંધાવનાર પ્રમોદજીનું ઘર વેરવિખેર થઈ જાય છે. જ્યારે કથાનાયક હૃદયના ઔદાર્યથી પિતાનું ઘર નાનાભાઈને આપી પોતે ફ્લેટમાં રહેવા જવા તૈયાર થાય છે. 'બસ્ટ' વાર્તામાં દાદાના બસ્ટમાંથી સંભળાતો સૂરીલો અવાજ સંવેદનશીલતાથી સૂરીલા જીવનની શક્યતા ચીંધે છે.

"જૂઈની સુગંધ" વાર્તા ઊંડા અને નિર્મળ પ્રેમનો મહિમા કરે છે. સંજયની પત્ની જૂઈ પ્રસૂતિ માટે અમેરિકા જાય છે અને ત્યાં દીકરીને જન્મ આપીને મૃત્યુ પામે છે. સંજયનો મિત્ર રમેશ જૂઈને પ્રથમથી જ ચાહે છે. જૂઈના મૃત્યુને સંજય ઝડપથી સહજ સ્વીકારી લે છે પણ રમેશ જૂઈને ભૂલી શકતો નથી. સંજય ઘરમાં રહેલા કોફિનનો નિકાલ કરવા રમેશને કહે છે ત્યારે રમેશ જૂઈની પુત્રી અંશુને દત્તક લેવાની શરતે જૂઈનું કોફિન લઈ જાય છે. અહીં કથાવસ્તુ નવું નથી પણ એની નજાકતભરી માવજતથી વાર્તા આકર્ષક બની છે. જૂઈ માટેના રમેશનાં સંવેદનોની અભિવ્યક્તિ અસરકારક થઈ છે.

પ્રસ્તુત સંગ્રહની વાર્તાઓમાં 'રૂપાંતર', 'વિહ્વલ', 'સફર', 'હીંચકો', 'તમરું', 'ગુનેગાર', 'પણ', 'શ્રીરજ', 'ઘર', 'જૂઈની સુગંધ', 'એસિડ-૧-૨-૩' રચનાઓ સશક્ત કૃતિઓ છે, અન્ય સરેરાશ વાર્તાઓ છે. ટૂંકી વાર્તાનો મહત્ત્વનો એકમ ઘટના છે. ઘટના વાસ્તવસ્તરે રહેલી સ્થૂળ રૂપની કે મનસ્તરે રહેલી સંવેદન, ભાવ કે વિચારરૂપની હોઈ શકે. આ વાર્તાઓમાં સ્થૂળઘટના માત્ર આધાર તરીકે જ લેવાઈ છે. દરેક કૃતિમાં ભાવગત કે વિચારગત ઘટના પાત્રના વ્યક્તિત્વને પ્રગટ કરે છે. મહદઅંશે મુખ્ય પાત્રના કથનરૂપે જ વાર્તાગ્રથન થયું છે. બધી વાર્તાઓમાં પ્રત્યક્ષ કે પ્રચ્છન્નરૂપે જીવનની સંવાદિતાના લયનો મહિમા છે. મનુષ્યનું હોવું જ મહત્ત્વનું નથી પણ મનુષ્યનું વિશ્વ સાથે મેળમાં હોવું મહત્ત્વનું છે એવા ભાવને વ્યક્ત કરતા કથાંશો ઘણીખરી રચનાઓમાં જોવા મળે છે. સમાજજીવનની ઉત્કાન્તિ માટે મનુષ્યમાં રહેલી ઉદાત્તા સક્રિય થવી જોઈએ એવું દૃષ્ટિબિંદુ આ વાર્તાઓને એકસૂત્રે બાંધે છે. વાર્તારૂપ આપવા માટે કથાંશોનું સંયોજન સૂઝપૂર્વક થયું છે. આ માટે વાર્તાકારે પ્રતીકો, સ્વપ્નો, કપોલકલ્પના, પ્રથમ પુરુષ કથનકેન્દ્રનો સફળ ઉપયોગ કર્યો છે. ઉપરોક્ત ભાષાના અભિધા અને વ્યંજનાના સ્તર અહીં સાર્થક બન્યા છે. આ અંગેનાં ઘણાં દૃષ્ટાંતો આપી શકાય. 'સફર' વાર્તામાં ઘોષાએ મોકલેલા ફૂલવાળા કાર્ડને જોઈને નાયક

શ્રી હરસિદ્ધભાઈ વજુભાઈ દિવેટિયા

(ઈ.સ. ૧૮૮૬-૧૯૬૮)

અધિવેશન : ૧૮

સ્થળ . નવસારી

વર્ષ : ૧૯૫૨

વનસ્પતિજીવનમાં નિયમ છે કે વૃક્ષનાં મૂળો જેમ જેમ ઊંડાં જાય તેમ તેમ તે ઊંચું ચડે છે. સાહિત્યજીવનમાં પણ એ જ નિયમ લાગુ પડે છે. આ પંડિતયુગ તે સર્જકયુગ હતી. તેનું એક કારણ એ હતું કે શરૂઆતના ઉચ્ચ શિક્ષણમાં નવીનતા ઉપરાંત અભ્યાસમાં રસ ઉત્પન્ન થયો હતો. ઉચ્ચકક્ષાના અધ્યાપકોના શિક્ષણથી જ્ઞાનની જિજ્ઞાસા અને મનની એકાગ્રતા ઉત્પન્ન થઈ હતી. કે બન્ને જ્યાં સુધી રહ્યાં ત્યાં સુધી વિદ્વતા ટકી રહી. પણ દરેક દેશના સાહિત્યમાં બને છે તેમ સર્જનનાં પુષ્ટિકારક તત્ત્વો નબળાં પડે તે પછી પ્રત્યાઘાત આવે છે તેમ આપણે ત્યાં પણ થયું. પૂરનો ઉછાળો આવ્યા પછી પાણી પ્રસરી જાય તેમ બન્યું અને મૌલિકતા કરતાં અનુકરણની વૃત્તિ વધી. મનની શાન્તિ અને એકાગ્રતા હોય ત્યારે જ સર્જકને વિચારો સ્ફુરે છે. અત્યારે જીવનની ઘણી પ્રવૃત્તિઓ અને આર્થિક જીવનની મુશ્કેલીઓ એટલી બધી વધી પડી છે કે કોઈ પણ પ્રવૃત્તિ નિરાંતે ઊડાઈ અને વ્યાપકતાથી થઈ શકતી નથી. પહેલાં સાહિત્યકારો સાહિત્યરૂષ્ટિમાં જ ઘણે ભાગે વિહરતા અને એમનું મન જ્ઞાન વધારવામાં જ તત્પર રહેતું. અત્યારના જીવનવિગ્રહના અને ઝડપથી બદલાતા સામાજિક પરિવર્તન કાળમાં એ મુશ્કેલ બન્યું છે.

*

અર્વાચીન યુગમાં દરેક ભાષાના સાહિત્યમાં વિવેચન એ મુખ્ય સ્થાન ધરાવે છે વિચારોની આપ-લે એનાથી જ થાય છે. સાહિત્યના વિદ્યાર્થીઓને એનાથી તુલનાત્મક જ્ઞાન મળે છે. પણ સાહિત્યના વિવેચક થવા માટે તો ખાસ વિશેષ અધિકારની જરૂર છે. જેણે પુષ્કળ વાંચ્યું નથી અથવા વાંચેલું પૂરું પચાવ્યું નથી, ચિંતન અને મનન વડે એની નિષ્પક્ષપાત રીતે તુલના કરી નથી, વિવિધ પ્રકારની વિવેચનપદ્ધતિઓનો અભ્યાસ કર્યો નથી તેને વિવેચનમાં ઊતરવાનો અધિકાર નથી. અધિકાર વિનાનું વિવેચન તો માત્ર ટીકા જ રહે છે. અને તે કોઈ વખત અંગત સ્વરૂપની હોય તો તે ટીકા નહીં પણ નિંદા બને છે. વિશાળ વિદ્વતા, ઔચિત્યબુદ્ધિ તથા તુલનાત્મક ન્યાયબુદ્ધિ એ વિવેચનના વિશિષ્ટ ગુણો છે. વર્તમાનપત્રો અને સામયિકોના અવલોકનકારોને પણ આ જ નિયમ લાગુ પડે છે. આપણું સાહિત્ય વધે છે તેની સાથે વિવેચન પણ વધતું જાય છે. પણ સાહિત્યને જો ઉચ્ચ કોટિ

ધરાવતા અમૃતલાલનું પેટ અચાનક વધવા માંડે છે. તેઓ ડૉક્ટરને બતાવે છે. બધું જ નોર્મલ હોય છે. આ પછી ડૉક્ટરનું પેટ પણ વધવા માંડે છે. ડૉક્ટરની પત્ની એમનું પેટ જુએ છે તો એનું પેટ પણ વધવા માંડે છે. અહીં પેટ વધવાની પ્રક્રિયા મનુષ્યમાં પ્રવેશતા સારાપણાનો નિર્દેશ કરે છે. આમ સૌ એકમેકના સંપર્કથી સારા, નિર્દોષ થઈ જાય છે. 'સ્મિત' વાર્તા પણ "પણ" વાર્તાની સગોત્ર છે. એમાં ઝીણું ઝીણું મલક્યા કરતા નાયકના મિત્રનું નામ સુધ્યાં નથી એ હકીકત દર્શાવે છે કે અહીં પાત્ર કરતાં કથયિતવ્ય જ કેન્દ્રમાં છે. હૃદયની સરળતાને લીધે જન્મેલું સ્મિત આસપાસના સમગ્ર વાતાવરણને પલટી શકે છે એવો ધ્વનિ પ્રાપ્ત થાય છે.

'એસિડ-૧', 'એસિડ-૨' અને 'એસિડ-૩' વાર્તાઓમાં માલિકનું કામદારો પ્રત્યેનું માનવીય સંવેદન અસરકારક બન્યું છે. સંવાદિતાનો સૂર પ્રગટ કરતી 'ઘર' વાર્તા કુટુંબજીવનની ઘટના આલેખતી સરેરાશ કૃતિ છે. અહીં વિરોધપ્રયુક્તિ કારગત નીવડી છે. વાસ્તુશાસ્ત્રને આધારે મકાન બંધાવનાર પ્રમોદજીનું ઘર વેરવિખેર થઈ જાય છે. જ્યારે કથાનાયક હૃદયના ઐદાર્યથી પિતાનું ઘર નાનાભાઈને આપી પોતે ફ્લેટમાં રહેવા જવા તૈયાર થાય છે. 'બસ્ટ' વાર્તામાં દાદાના બસ્ટમાંથી સંભળાતો સૂરીલો અવાજ સંવેદનશીલતાથી સૂરીલા જીવનની શક્યતા ચીંધે છે.

"જૂઈની સુગંધ" વાર્તા ઊંડા અને નિર્મળ પ્રેમનો મહિમા કરે છે. સંજયની પત્ની જૂઈ પ્રસૂતિ માટે અમેરિકા જાય છે અને ત્યાં દીકરીને જન્મ આપીને મૃત્યુ પામે છે. સંજયનો મિત્ર રમેશ જૂઈને પ્રથમથી જ ચાહે છે. જૂઈના મૃત્યુને સંજય ઝડપથી સહજ સ્વીકારી લે છે પણ રમેશ જૂઈને ભૂલી શકતો નથી. સંજય ઘરમાં રહેલા કોફિનનો નિકાલ કરવા રમેશને કહે છે ત્યારે રમેશ જૂઈની પુત્રી અંશુને દત્તક લેવાની શરતે જૂઈનું કોફિન લઈ જાય છે. અહીં કથાવસ્તુ નવું નથી પણ એની નજાકતભરી માવજતથી વાર્તા આકર્ષક બની છે. જૂઈ માટેના રમેશનાં સંવેદનોની અભિવ્યક્તિ અસરકારક થઈ છે.

પ્રસ્તુત સંગ્રહની વાર્તાઓમાં 'રૂપાંતર', 'લિફ્ટ', 'સફર', 'હીંચકો', 'તમરું', 'ગુનેગાર', 'પણ', 'શ્રીરજ', 'ઘર', 'જૂઈની સુગંધ', 'એસિડ-૧-૨-૩' રચનાઓ સશક્ત કૃતિઓ છે, અન્ય સરેરાશ વાર્તાઓ છે. ટૂંકી વાર્તાનો મહત્ત્વનો એકમ ઘટના છે. ઘટના વાસ્તવસ્તરે રહેલી સ્થૂળ રૂપની કે મનસ્તરે રહેલી સંવેદન, ભાવ કે વિચારરૂપની હોઈ શકે. આ વાર્તાઓમાં સ્થૂળઘટના માત્ર આધાર તરીકે જ લેવાઈ છે. દરેક કૃતિમાં ભાવગત કે વિચારગત ઘટના પાત્રના વ્યક્તિત્વને પ્રગટ કરે છે. મહદઅંશે મુખ્ય પાત્રના કથનરૂપે જ વાર્તાગ્રથન થયું છે. બધી વાર્તાઓમાં પ્રત્યક્ષ કે પ્રચ્છન્નરૂપે જીવનની સંવાદિતાના લયનો મહિમા છે. મનુષ્યનું હોવું જ મહત્ત્વનું નથી પણ મનુષ્યનું વિશ્વ સાથે મેળમાં હોવું મહત્ત્વનું છે એવા ભાવને વ્યક્ત કરતા કથાંશો ઘણીખરી રચનાઓમાં જોવા મળે છે. સમાજજીવનની ઉત્કાન્તિ માટે મનુષ્યમાં રહેલી ઉદાત્તા સક્રિય થવી જોઈએ એવું દષ્ટિબિંદુ આ વાર્તાઓને એકસૂત્રે બાંધે છે. વાર્તારૂપ આપવા માટે કથાંશોનું સંયોજન મૂળપૂર્વક થયું છે. આ માટે વાર્તાકારે પ્રતીકો, સ્વપ્નો, કપોલકલ્પના, પ્રથમ પુરુષ કથનકેન્દ્રનો સફળ ઉપયોગ કર્યો છે. ઉપરોક્ત ભાષાના અભિધા અને વ્યંજનાના સ્તર અહીં સાર્થક બન્યા છે. આ અંગેનાં ઘણાં દૃષ્ટાંતો આપી શકાય. 'સફર' વાર્તામાં ઘોષાએ મોકલેલા ફૂલવાળા કાર્ડને જોઈને નાયક

સદ્ યશવન્ત પંડ્યા પરિવારના સહયોગથી ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના ઉપક્રમે યશવન્ત પંડ્યા જન્મશતાબ્દી નિમિત્તે સર્જકનાં નાટ્યસર્જન-વિષયક વક્તવ્યો અને નાટ્યમંચનનો એક કાર્યક્રમ તા. ૧૨-૧૦-૦૪, મંગળવારે સાંજના ૬-૦૦ વાગ્યે પરિષદના રા. વિ. પાઠ ભાગૃહમાં યોજાઈ ગયો. કાર્યક્રમ-અંતર્ગત ઉપસ્થિત વક્તાઓનું સ્વાગત શ્રી હરિકૃષ્ણ પાઠક અને સુશ્રી અનિલા દલાલે કર્યું હતું. શ્રી મહેશ ચંપકલાલે 'યશવન્ત પંડ્યાનાં નાટકો' વિશે આસ્વાદલક્ષી વક્તવ્ય આપ્યું હતું. 'યશવન્ત પંડ્યાનાં એકાંકી' વિશે શ્રી સતીશ વ્યાસે મનનીય પ્રવચન કર્યું હતું. આ પ્રસંગે શ્રી રઘુવીર ચૌધરીએ પ્રાસંગિક વક્તવ્ય આપ્યું હતું. યશવન્ત પંડ્યા-લિખિત, સતીશ વ્યાસ-દિગ્દર્શિત એકાંકી નાટક 'અંજલિ'નું મંચન થયું હતું. ભાગ લેનાર હતા શ્રી હર્ષદ ત્રિવેદી, સુશ્રી બિન્દુ ભટ્ટ અને શ્રી નરેશ શુક્લ. આભારદર્શન શ્રી કપિલ પંડ્યાએ કર્યું હતું.

નિબંધસત્ર.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ દ્વારા તેના શતાબ્દી મહોત્સવ નિમિત્તે યોજનારાં વિવિધ સાહિત્યસ્વરૂપોનાં સત્રો પૈકી ગુજરાતી નિબંધસત્ર તા. ૨૪-૧૦-૨૦૦૪, રવિવારે સવારના દસથી સાંજના ૭ દરમિયાન પરિષદના ગોવર્ધનરામ સ્મૃતિમંદિરમાં શ્રી ભોળાભાઈ પટેલની અધ્યક્ષતામાં યોજાઈ ગયું. આ સત્રના સંયોજક શ્રી મણિલાલ હ. પટેલ હતા. સવારના ૧૦થી ૧૧ દરમિયાન ઉદ્ઘાટનબેઠક રાખવામાં આવી હતી. સ્વાગત સુશ્રી અનિલા દલાલે કર્યું હતું. કાર્યક્રમની ભૂમિકા શ્રી મણિલાલ હ. પટેલે બાંધી હતી. શ્રી ભોળાભાઈ પટેલે અધ્યક્ષીય વક્તવ્ય આપ્યું હતું. પરિષદપ્રમુખ સુશ્રી ધીરુભહેન પટેલે પ્રાસંગિક ઉદ્બોધન કર્યું હતું. આ બેઠકનું સંચાલન સુશ્રી અનિલા દલાલે કર્યું હતું. ચા-વિરામ બાદની પ્રથમ બેઠકમાં (સવારના ૧૧-૧૫થી ૧૨-૩૦) 'ગુજરાતી નિબંધ : વ્યાપ્તિ અને વિશેષો'-અંતર્ગત શ્રી રઘુવીર ચૌધરીએ ગાંધી-અનુગાંધીયુગીન ગુજરાતી નિબંધવિષયક વક્તવ્ય આપ્યું હતું. શ્રી શિરીષ પંચાલે આધુનિક-અનુઆધુનિક ગુજરાતી નિબંધ વિષયક વક્તવ્ય આપ્યું હતું. સંચાલન શ્રી હરિકૃષ્ણ પાઠકે કર્યું હતું. ભોજનવિરામ બાદની બીજી બેઠક(પૂર્વાર્ધ)માં (બપોરના ૨-૩૦થી ૪-૩૦) 'ગુજરાતી નિબંધની વિવિધ તરેહો'-અંતર્ગત શ્રી રતિલાલ બોરીસાગરે હાસ્યનિબંધ વિશે, શ્રી મણિલાલ હ. પટેલે લલિત નિબંધ વિશે તેમજ શ્રી મનસુખ સલ્લાએ ચરિત્રનિબંધ વિશે વક્તવ્યો આપ્યાં હતાં. સંચાલન શ્રી હર્ષદ ત્રિવેદીએ કર્યું હતું. ચા-વિરામ બાદની બીજી બેઠક(ઉત્તરાર્ધ)માં (સાંજના ૪-૪૫થી ૬-૦૦) નિબંધપઠન રાખવામાં આવ્યું હતું. શ્રી બકુલ ત્રિપાઠીએ 'થીજી જવાની વાત' ('હાસ્ય એટલે પ્રખુ સાથેની મૈત્રી'માંથી), શ્રી યજ્ઞેશ દવેએ 'ઘર' નિબંધ, શ્રી હર્ષદ કાપડિયાએ 'એક પાનીકમ' ('એક પાનીકમ'માંથી) નિબંધપઠન કર્યું હતું. શ્રી રઘુવીર ચૌધરીએ સમાપનવક્તવ્ય આપ્યું હતું. આ બેઠકનું સંચાલન સુશ્રી પારુલ કંદર્પ દેસાઈએ કર્યું હતું અને આભારવિધિ સુશ્રી અનિલા દલાલે કરી હતી.

‘આઠો જામ ખુમારી’, લાલજી કાનપરિયાનું ‘ઝલમલટાણું’, અરવિંદ જોશીના લે બાલગીતસંગ્રહો ‘તાલી પાડું, તાલ મિલાવું’ અને ‘ઝંઝરીઓ’, નીતા રામૈયાનું ‘દાખલા તરીકે, સ્ત્રી’, માધુરી દેશપાંડેનું ‘શબ્દો નામે પંખી’ નોંધપાત્ર છે. કાવ્યસંગ્રહોના પરિચય કરાવતાં અવલોકનકાર બે/ચાર કાવ્યક્રિકાઓ ટાંકતા હોય છે. આવી ક્રિકાઓમાંથી કવિમિજાજનો પરિચય મળતો હોય છે. અમૃત ઘાયલ વિશે શ્રી જોશી લખે છે : “ ‘ઘાયલ’ની ગઝલોનો વિચાર કરતાં એક જ શબ્દ સૂઝે છે : ‘વૈભવ’. તેમની ગઝલોમાં આત્માનો જે વૈભવ છે તે તરત ધ્યાન ખેંચે છે ” ઘાયલસાહેબની અવલોકનકારે નોંધેલી પંક્તિઓ પૈકી નીચેનો શેઅર વાંચવો જરૂર ગમશે.

અમૃતથી હોઠ સહુનાં એઠાં કરી શકું છું,
મૃત્યુના હાથ પળમાં હેઠાં કરી શકું છું,
આ મારી શાયરીયે સંજીવની છે, ‘ઘાયલ’,
શાયર છું, પાળિયાને બેઠાં કરી શકું છું. (પૃ. ૧૪૧)

નીતા રામૈયાની નારીવાદી કવિતાનો પરિચય આપતાં ટાંકવામાં આવેલી પંક્તિઓમાં નીચેની પંક્તિઓનો ઉલ્લેખ જરૂરી જણાય છે :

૧. ઝકણનું પુલિંગ કરો.
૨. પુરુષનું મંગલ ઇચ્છતી સ્ત્રી
તેના નામનું સૂત્ર ગળે વીંટતી હોય તો
સ્ત્રીનું મંગલ ઇચ્છતા પુરુષના
ગળામાં ક્યું સૂત્ર શોભે ? (પૃ. ૧૪૩)

લાલજી કાનપરિયાના ‘ઝલમલટાણું’નો પરિચય કરાવતાં શ્રી જોશી કહે છે, “છેલ્લાં વર્ષોમાં જે નવકવિઓનો પ્રવેશ થયો એમાં એક શક્તિશાળી કવિ તરીકે તે ધ્યાન ખેંચે છે. આખો ગ્રામપ્રદેશ એમની કવિતામાં આબેહૂબ મૂર્ત ધાય છે.” શ્રી જોશીને આ કવિની નીચેની પંક્તિઓ ખૂબ અપીલ કરી ગઈ છે :

બધું રાબેતા મુજબ, પણ નથી માત્ર ઘરમાં
હવે ‘આવ્યો કે ભૈ’ ! સ્વર જનકકંઠેથી સરતો ! (પૃ. ૧૩૩)

શ્રી જોશી આ કવિને “શક્યતાના કવિ” તરીકે ઓળખાવે છે.

નવલિકાસંગ્રહોનાં ૬ અવલોકનોમાં સર્વશ્રી હરીશ નાગ્રેયા, સુમંત રાવળ, હિમાંશી શેલત, તારિશી દેસાઈ, મોહન પરમાર, નસીર ઇસ્માઈલીના સંગ્રહો લેવાયા છે. મોહન પરમારની ‘નકલંક’માંની વાર્તાઓના ઘટ્ટ પોત અંગે નોંધ લઈ પરમારના સર્જકકર્મને બિરદાવે છે અને દશમા દાયકાના એક નોંધપાત્ર વાર્તાકાર તરીકે તેમનો પરિચય આપે છે. નવલિકા અંગે પરિચય/અવલોકન કરાવતી વખતે શ્રી જોશીએ વાર્તાના સ્વરૂપમાં સુરેશ જોશી જે પરિવર્તન લાવ્યા તેનો ઉલ્લેખ કરી, તે સંબધે થયેલાં આંધળાં અનુકરણો તરફ અંગુલિનિર્દેશ કરીને મોહન પરમાર વગેરે નવા લેખકોએ ટૂંકી વાર્તા ક્ષેત્રે કલાન્તરકીબોનો વિનિયોગ કરીને વાર્તા સિદ્ધ કરવાના પ્રયત્નોની યોગ્ય નોંધ લીધી છે ‘અંધારી ગલીમાં સફેદ ટપકાં’ - હિમાંશી શેલતની વાર્તાઓનો આસ્વાદમૂલક પરિચય સંક્ષેપમાં કરાવ્યો છે. ગુજરાતને એક સત્ત્વશીલ વાર્તાકાર મળ્યાનો નિર્દેશ કર્યો છે. આ સંગ્રહને સાંપ્રત વાર્તાસાહિત્યના એક

ટૂંકી વાર્તા : શ્રી રાજેન્દ્ર પટેલ
નાટક : શ્રી ધ્વનિલ પારેખ
નિબંધ : શ્રી આનંદ વસાવા
વિરામ

સાંજે : ૫-૩૦થી ૭-૦૦

વિવેચન : શ્રી જિતેન્દ્ર મેકવાન
બાલસાહિત્ય : શ્રી વિજય સેવક
જીવનચરિત્ર : શ્રી પરમ પાઠક
અનુવાદ : શ્રી દિલીપસિંહ ચૌહાણ
સંપાદન : શ્રી દીપક દોશી
(સંચાલન : સુશ્રી અનિલા દલાલ)
ભોજનવિરામ

કવિસંમેલન : રાત્રે ૮-૩૦ વાગ્યે
અધ્યક્ષશ્રી : શ્રી યજ્ઞેશ દવે
(સંચાલન : શ્રી હર્ષદ ત્રિવેદી)

તા. ૨૬-૧૨-૨૦૦૪, સવારે ૮-૩૦થી ૯-૦૦
મધ્યસ્થ તથા કાર્યવાહક સમિતિની સંયુક્ત બેઠક (જ્ઞાનસત્ર સ્થા)

ત્રીજી બેઠક : સર્જકનું પુનઃમૂલ્યાંકન : શ્રી ઈશ્વર પેટલીકર
સવારે : ૯-૩૦થી ૧૨-૩૦

અધ્યક્ષ : શ્રી મણિલાલ હ. પટેલ
અતિથિવિશેષ : શ્રી રઘુવીર ચૌધરી
નવલકથા : શ્રી જોસેફ મેકવાન
ટૂંકી વાર્તા : શ્રી ભરત મહેતા
નિબંધ-રેખાચિત્ર : શ્રી કુમારપાળ દેસાઈ
(સંચાલન : શ્રી પરેશ નાયક)
ભોજન વિરામ

ચોથી બેઠક : સાહિત્યસ્વરૂપ : લઘુકથા અને લઘુનવલ
બપોરે ૨-૩૦થી ૫-૦૦

અધ્યક્ષ : શ્રી દલપત પઢિયાર
લઘુકથા : શ્રી મોહનલાલ પટેલ
લઘુનવલ : શ્રી કિશોરસિંહ સોલંકી
(સંચાલન : શ્રી રવીન્દ્ર પારેખ)

જ્ઞાનસત્ર સમાપન : શ્રી ભોળાભાઈ પટેલ
શ્રી પ્રકાશ ન શાહ

‘આઠી જામ ખુમારી’, લાલજી કાનપરિયાનું ‘ઝલમલટાણું’, અરવિંદ જોશીના બે બાલગીતસંગ્રહો ‘તાલી પાડું, તાલ મિલાવું’ અને ‘ઝાંઝરીઓ’, નીતા રામૈયાનું ‘દાખલા તરીકે, સ્ત્રી’, માધુરી દેશપાંડેનું ‘શબ્દો નામે પંખી’ નોંધપાત્ર છે. કાવ્યસંગ્રહોના પરિચય કરાવતાં અવલોકનકાર બે/ચાર કાવ્યક્રિકાઓ ટાંકતા હોય છે. આવી ક્રિકાઓમાંથી કવિમિજાજનો પરિચય મળતો હોય છે. અમૃત ધાયલ વિશે શ્રી જોશી લખે છે : “ ધાયલ’ની ગઝલોનો વિચાર કરતાં એક જ શબ્દ સૂઝે છે : ‘વૈભવ’. તેમની ગઝલોમાં આત્માનો જે વૈભવ છે તે તરત ધ્યાન ખેંચે છે.” ધાયલસાહેબની અવલોકનકારે નોંધેલી પંક્તિઓ પૈકી નીચેનો શેઅર વાંચવો જરૂર ગમશે.

અમૃતથી હોઠ સહુનાં એઠાં કરી શકું છું,
મૃત્યુના હાથ પળમાં હેઠાં કરી શકું છું,
આ મારી શાયરીયે સંજીવની છે, ‘ધાયલ’,
શાયર છું, પાળિયાને બેઠાં કરી શકું છું. (પૃ. ૧૪૧)

નીતા રામૈયાની નારીવાદી કવિતાનો પરિચય આપતાં ટાંકવામાં આવેલી પંક્તિઓમાં નીચેની પંક્તિઓનો ઉલ્લેખ જરૂરી જણાય છે :

૧. ડાકણનું પુલિંગ કરો.
૨. પુરુષનું મંગલ ઇચ્છતી સ્ત્રી
તેના નામનું સૂત્ર ગળે વીંટલી હોય તો
સ્ત્રીનું મંગળ ઇચ્છતા પુરુષના
ગળામાં કયું સૂત્ર શોભે ? (પૃ. ૧૪૩)

લાલજી કાનપરિયાના ‘ઝલમલટાણું’નો પરિચય કરાવતાં શ્રી જોશી કહે છે, “છેલ્લાં વર્ષોમાં જે નવકવિઓનો પ્રવેશ થયો એમાં એક શક્તિશાળી કવિ તરીકે તે ધ્યાન ખેંચે છે. આખો ગ્રામપ્રદેશ એમની કવિતામાં આબેહૂબ મૂર્ત ધાય છે.” શ્રી જોશીને આ કવિની નીચેની પંક્તિઓ ખૂબ અપીલ કરી ગઈ છે :

બધું રાબેતા મુજબ, પણ નથી માત્ર ઘરમાં
હવે ‘આબ્યો કે ભૈ’ ! સ્વર જનકકંઠેથી સરતી ! (પૃ. ૧૩૩)

શ્રી જોશી આ કવિને “શક્યતાના કવિ” તરીકે ઓળખાવે છે.

નવલિકાસંગ્રહોનાં ૬ અવલોકનોમાં સર્વશ્રી હરીશ નાગેચા, સુમંત રાવળ, હિમાંશી શેલત, તારિણી દેસાઈ, મોહન પરમાર, નસીર ઇસ્માઈલીના સંગ્રહો લેવાયા છે. મોહન પરમારની ‘નકલંક’માંની વાર્તાઓના ઘટ્ટ પોત અંગે નોંધ લઈ પરમારના સર્જકકર્મને બિરદાવે છે અને દશમા દાયકાના એક નોંધપાત્ર વાર્તાકાર તરીકે તેમનો પરિચય આપે છે. નવલિકા અંગે પરિચય/અવલોકન કરાવતી વખતે શ્રી જોશીએ વાર્તાના સ્વરૂપમાં સુરેશ જોશી જે પરિવર્તન લાવ્યા તેનો ઉલ્લેખ કરી, તે સંબંધે થયેલાં આંધળાં અનુકરણો તરફ અંગુલિનિર્દેશ કરીને મોહન પરમાર વગેરે નવા લેખકોએ ટૂંકી વાર્તા ક્ષેત્રે કલાન્તરકીબોનો વિનિયોગ કરીને વાર્તા સિદ્ધ કરવાના પ્રયત્નોની યોગ્ય નોંધ લીધી છે. ‘અંધારી ગલીમાં સફેદ ટપકાં’ – હિમાંશી શેલતની વાર્તાઓનો આસ્વાદમૂલક પરિચય સંક્ષેપમાં કરાવ્યો છે. ગુજરાતને એક સત્ત્વશીલ વાર્તાકાર મળ્યાનો નિર્દેશ કર્યો છે. આ સંગ્રહને સાંપ્રત વાર્તાસાહિત્યના એક

પાબ્લો નેરુદાની કવિતાનું પઠન અને વ્યાખ્યાન

'કવિતા ટ્રસ્ટ' સંચાલિત 'વિશ્વકવિતા કેન્દ્ર' અંતર્ગત પાબ્લો નેરુદાની જન્મશતાબ્દીએ ધીરુભાઈ પરીખે તા. ૨૫-૯-૨૦૦૪ના રોજ એમનાં કાવ્યોનું પઠન કર્યું હતું અને ૧૩-૧૦-૨૦૦૪ના રોજ એમની કવિતાના સંદર્ભે વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું

'નાટ્યપ્રસંગ'નો કાર્યક્રમ યોજાયો

૨૭ સપ્ટેમ્બરના રોજ એચ. એલ. કોલેજ ઓફ કોમર્સ અને કૃતિ પ્રકાશનના ઉપક્રમે 'નાટ્યપ્રસંગ' કાર્યક્રમ યોજાઈ ગયો. નિમિત્ત હતું પ્રવીણ પંડ્યાના એકાંકીસંગ્રહ 'ઈન્ડિયા લોજ'નું પ્રકાશન. અતિથિવિશેષ બકુલ ત્રિપાઠી હતા અને ધીરુ પરીખ અધ્યક્ષસ્થાને હતા. ત્યારબાદ 'ઘેટાંની ખાલ' એકાંકીની ભજવણી થઈ હતી.

'ગુજરાતી લેખક મંડળ'નું ભાવનગરમાં કેન્દ્ર

૨૨ ઓગસ્ટ ૨૦૦૪ના રોજ 'ગુજરાતી લેખક મંડળ'નું કેન્દ્ર ભાવનગરમાં શરૂ થયું સંયોજક નીતિન નિવેદી હતા અને કાર્યક્રમનું સંચાલન હરીશ મહુવાકરે કર્યું હતું. યશવંત મહેતા, મનીષી જાની, અમિત દવે ઇત્યાદિ મંડળના સભ્યો ઉપસ્થિત રહ્યા હતા.

'અભિરુચિ'નો વાર્ષિક કાર્યક્રમ

'અભિરુચિ'ના ઉપક્રમે ૨૫ સપ્ટેમ્બરના રોજ વિજય પંડ્યા અને શાંતિકુમાર પંડ્યાએ રામાયણ અને મહાભારતના કેટલાક પ્રસંગો અને વિવિધ ચરિત્રોનું અનુશીલન કર્યું હતું

મનોજ પર્વની ઉજવણી

આદ્યકવિ નરસિંહ મહેતા સાહિત્યનિધિના ઉપક્રમે ગઝલકાર કવિ મનોજ ખંડેરિયાની સ્મૃતિમાં જૂનાગઢ ખાતે 'મનોજ પર્વ' કાર્યક્રમમાં એમની કવિતા વિષે વ્યાખ્યાન થયાં હતાં અને નીતિન વડગામા સંપાદિત 'એમ પણ બને'નું વિમોચન મોરારિ બાપુએ કર્યું હતું. ટ્રસ્ટ અધ્યક્ષ રઘુવીર ચૌધરીએ સહુનું સ્વાગત કર્યું હતું અને એમની કવિતાની વાત કરી હતી. રશીદ મીર, નીતિન વડગામા અને તખ્તસિંહ પરમારે વક્તવ્યો આપ્યાં હતાં. મનોજ ખંડેરિયાની ગઝલોનું પઠન અને ગાન થયું હતું

નેરોબીમાં સન્માન

રજનીકુમાર પંડ્યા અને તરુલતા દવેનું નેરોબીની શિશુકુંજ સંસ્થામાં ૩ સપ્ટેમ્બરના રોજ મોરારિબાપુના વરદ હસ્તે સન્માન થયું હતું

'બાનો ભીખુ'ના સર્જકનું તૈલચિત્ર

'બાનો ભીખુ'ના સર્જક ચંદ્રકાન્ત પંડ્યાની જન્મતિથિ ૩૧ ઓગસ્ટના રોજ વતન ધરમપુરમાં જ્યાં ભણ્યા હતા તે શાળામાં એમના તૈલચિત્રના અનાવરણનો કાર્યક્રમ

ગણાતી ઘટનાઓમાં કોઈ વિચારતંતુ પરોવાયેલી હોય છે, કોઈ ને કોઈ દષ્ટિબિન્દુ રહેલું હોય છે અને એની અભિવ્યક્તિ લેશ પણ ઉપદેશાત્મક બનતી નથી. માત્ર ધ્વનિપૂર્ણ સૂચન કરીને તે ખસી જાય છે." મંજુ ઝવેરીના 'નીરખને' નામક વિચારચરક નિબંધસંગ્રહને અવલોકતાં શ્રી જોશી સાનંદાચર્ય અનુભવે છે અને અભ્યાસલેખની રીતે નહિ પણ કોઈ મુદ્દો લઈને છણાવટની રીતે લખાયેલ ગંભીર લેખોમાં કેવા કેવા ચિંતકોને સમાવી લેવાયા છે તે વાતનો શ્રી જોશીને ખૂબ આનંદ છે. માર્ક્સવાદી વિચારક અન્સ્ટ ફિશર, મિલાન કુન્દેરા, ચાર્લ્સ બર્નાર્ડ શો, હર્બર્ટ રીડ, દોસ્તોયવસ્કી, સ્વીન્ડ્રનાથ, ગાંધીજી, કૃષ્ણમૂર્તિ વ. વ. વિશે લખતાં સાહિત્ય અને પ્રતિબદ્ધતા, ફોઈડનાં કલાવિષયક મંતવ્યો, સ્ત્રી-પુરુષનું સહજીવન, કવિતા અને ધર્મ, સંશોધનના પ્રશ્નો, સાહિત્યિક મૂલ્યાંકનના માપદંડ જેવા વ્યાપક વિષયો ઉપરનું મંજુબહેનનું ચિંતન અહીં રજૂ થયું છે તે વાતની સારી નોંધ લેવાઈ છે. ડૉ. પ્રવીણ દરજીના 'વેણુરવા'માંના લલિત નિબંધોને અવલોકતાં શ્રી જોશી લખે છે : 'લલિત નિબંધના કેન્દ્રમાં નિબંધકાર પોતે હોય છે. જુદા જુદા પ્રસંગો કે પરિસ્થિતિઓનું વર્ણન હોય પણ છેવટને પલ્લે આસ્વાદ્ય તો હોય છે નિબંધકારનું વ્યક્તિત્વ. અહીં શબ્દના માધ્યમ દ્વારા ભાવકના હૃદય સુધી નિબંધકાર શી રીતે પહોંચે છે એ પ્રમાણવા 'વેણુરવા'ના નિબંધો જેવા જેવા છે.' ડૉ. હરીશ દિવેદી જેઓ સાક્ષર સ્વ. મણિલાલ ન. દિવેદીના પ્રપૌત્ર છે તેમના લલિતેતર નિબંધો 'જીવનપાયેય' અંગે પરિચય કરાવવામાં આવ્યો છે. પ્રસંગોપાત્ત દૃષ્ટાન્તો આપીને વિચારણા રજૂ કરી હોઈ લખાણ શુદ્ધ બનતું નથી. હરીશભાઈની વાણી એ મિત્રની વાણી છે; તેમણે ઉપદેશક બનીને જ્ઞાન પીરસ્યું નથી. કાવ્યપંક્તિઓ તથા સંદર્ભો દ્વારા લેખનને રસાવહ બનાવ્યું છે. શ્રી ચિત્રસેન શાહના 'ધણીને ધાકમાં રાખો' હાસ્યલેખમાં રહેલા દૈનંદિન જીવનની હાસ્યમય ક્ષણોને લેખકે કેવી રમતરમતમાં પ્રગટ કરી છે તે બતાવી લેખકની રજૂઆત, ભાષામાં રહેલ સ્લૉગનો ઉપયોગ, તેમની કટાક્ષશક્તિ વ.નો ઉદાહરણ આપીને નિર્દેશ કર્યો છે.

મહાનિબંધના ૫ લેખકો તથા વિવેચનના ૬ લેખકો સર્વશ્રી ડૉ. ગીતા પ્રાણલાલ મહેતા, ડૉ. મહેબૂબ દેસાઈ, ડૉ. ઉષા દેવાશ્રયી, ડૉ. સરોજ નટવરલાલ શાહ, ડૉ. શ્રદ્ધા ત્રિવેદી (સંશોધકો) અને સર્વશ્રી ડૉ. વિજય શાસ્ત્રી, રાધેશ્યામ શર્મા, ડૉ. ધીરુભાઈ ઠાકર, ડૉ. એમ. આઈ. પટેલ, કૃષ્ણવીર દીક્ષિત, હરિકૃષ્ણ પાઠકનો પરિચય આપવામાં આવ્યો છે. જે તે સંશોધકો / વિવેચકોની સંશોધન-વિવેચનની વિશેષતા ચીંધી બતાવીને અવલોકન-કાર એક તરફ હરિકૃષ્ણ પાઠક જેવા સહૃદય ભાવકની કલમે 'ગલીને નાકેથી'માં આલેખાયેલા નરવા પ્રતિભાવો અંગે આવકાર પ્રગટ કરે છે, તો ડૉ વિજય શાસ્ત્રીના 'કથાપ્રત્યક્ષ'માંના વિવેચનાત્મક રસદર્શન દ્વારા કૃતિના હાઈને ખોલવા પ્રવૃત્ત એવાં વિવેચનોને યોગ્ય રીતે મૂલવે છે. 'શબ્દ સમક્ષ' - રાધેશ્યામ શર્માના વ્યક્તિત્વ અને શૈલીમાં કેટલાક વાચકોને અનુભવાતી 'લીક્ષણતા, વેધકતા અને માર્મિકતા'ની નોંધ લે છે. કૃષ્ણવીર દીક્ષિતના વિવેચનસંપુટને અવલોકતાં ગુજરાતી સાહિત્યિક પત્રકારત્વમાં કૃષ્ણવીર દીક્ષિતના આ વિવેચનકાર્યનું ઐતિહાસિક મૂલ્ય આંકે છે. સાહિત્યરસિકોની કરેલી બેનમૂન સેવાની કદર કરે છે, અને એક ઉત્તમ અવલોકનકાર તથા પુસ્તકપ્રેમી તરીકેની તેમની સાહિત્યપ્રીતિ, સંનિષ્ઠા, સહૃદયતા, તટસ્થતા, સ્વસ્થતાના ગુણોની નોંધ લે છે. વિવેચક તરીકે ધીરુભાઈ

આ અંકના લેખકો

- અજય પાઠક : ૪૩૨/એ, તપોવન, જૂના એરોડ્રોમ માર્ગ, ભાવનગર-૩૬૪૦૦૧
- આકાશ ઠક્કર : ૧/૪, સહયોગ એપાર્ટમેન્ટ, કોઠારીનગર, સુભાષત્રિજ, અમદાવાદ-૨૭
- ઇલા નાયક : ૧૬, સંસ્કારભારતી સોસાયટી, નારણપુરા, અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૩
- ઉશનસુ : લક્ષ્મીશેરી, મદનવાડ, વલસાડ-૩૯૬૦૦૧
- ઉર્મિ દેસાઈ : ૩૧/બી, ગીતાભવન, ભુલાભાઈ દેસાઈ રોડ, મુંબઈ
- ચન્દ્રકાન્ત ટોપીવાળા : ડી/૬, પૂર્ણેશ્વર ફ્લેટ્સ, ગુલબાઈ ટેકરા, અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૫
- જનક ત્રિવેદી : એફ/૩૫, હાઉસિંગ બોર્ડ સોસાયટી, અમરેલી-૩૬૫૬૦૧
- ધીરુભહેન પટેલ : હંસરાજવાડી, ટાગોર રોડ, શાંતાકુળ (પશ્ચિમ), મુંબઈ-૪૦૦૦૫૪.
ફોન : ૨૬૪૯૪૮૧૫
- નવનીત ઉપાધ્યાય : આચાર્યશ્રી, દેવમણિ આર્ટ્સ કોલેજ, મુ. વિસાવદર-૩૬૨૧૩૦, જિ. જૂનાગઢ
- નવનીત જાની : C/o. ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ, ગૌવર્ધનભવન, આશ્રમમાર્ગ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૯
- પરાગ મ. ત્રિવેદી : 'નૂતન', ૩૪, પારસ સોસાયટી, દેલવાડા રોડ, ઊના જિ. જૂનાગઢ
- પ્રફુલ્લ રાવલ : ૩, રાજમહેલ ફ્લેટ્સ, આઈ.ઓ.સી. કોલોની રોડ, વિરમગામ-૩૮૨૧૫૦ ફોન : ૨૬૬૧૪૯૭૧
- બકુલ ત્રિપાઠી : ૮, રિવર કોલોની, સેન્ટ ઝેવિયર્સ કોલેજ સામે, નવરંગપુરા, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૯
- ભાનુપ્રસાદ ત્રિવેદી : 'શાલવન', ૬, વિરાટનગર, સેક્ટર-૨૩, ગાંધીનગર-૩૮૨૦૨૩
- મનીષી જાની : ૨૪/૨૪૯, પરિશ્રમ એપાર્ટમેન્ટ, વીમાનગર પાછળ, સંદેલાઈટ રોડ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૫
- મંગળ રાઠોડ : ૫, કસ્તુરબાનગર, ટેકરાવાળા સ્કૂલની પાછળ, પાલનપુર પાટિયા, ચંદેર રોડ, સુરત-૩૯૫૦૦૯
- યોગેશ જોષી : કે, ૩૧/૩૭૨, શિવશક્તિ એપાર્ટમેન્ટ, અખબારનગર સામે, નવા વાડજ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૩
- રમેશ ત્રિવેદી : ૩૫, ચૈંચલ વ્યૂ સોસાયટી, કડી-કરણનગર રોડ, કડી-૩૮૨૭૧૫
- રવીન્દ્ર પારેખ : ૧, યુનિયનધારા, સર્જન સોસાયટી પાછળ, મોઠી બંગલા, અઠવા લાઈન્સ, સુરત-૩૯૫૦૦૭
- લાલજી કાનપરિયા : 'ખોડલદર્શન', વડિયાવાળાની લાતી પાછળ, માણેકપરા, અમરેલી-૩૬૫૬૦૧
- વીરુ પુરોહિત : ૨૩/એ, રાધીકૃષ્ણનંગર, મોતીબાગ માર્ગ, જૂનાગઢ-૩૬૨૦૦૧
- શરીફા વીજળીવાળા : એમ. ટી. બી. આર્ટ્સ કોલેજ, ગુજરાતી વિ

જુલાઈ ૨૦૦૪ના અંકમાં લાભશંકર ઠાકરની કવિતા 'મેં કમિટ કર્યુ છે શું ?' પ્રગટ થઈ છે. તેમનાં અન્ય કાવ્યોની જેમ આને સમજવા માટે બે વાર વાંચી ગયો. દુર્બોધ જ રહી, વાંચતાં કંઠે એવી, લાભશંકર ગુજરાતી ભાષાના લબ્ધપ્રતિષ્ઠિત કવિ છે. તેમનાં કાવ્યો સ-રસ જ હોય. પરંતુ મારી જેવા સામાન્ય વાચકને તે સમજાય, તેનો રસ પામી શકે એ માટે એક સૂચન છે. લાભશંકરના હરેક કાવ્ય સાથે કવિ શું કહેવા માંગે છે, તેની ભાષાખૂબીઓ વિશે સમજૂતી, પરિચય આપવો જેથી સામાન્ય વાચક પણ લાભશંકરના અન્યથા દુર્ગમ કાવ્યરસને પૂરો માણી ન શકે તો રસને ચાખી તો શકે !

(પ્રાપ્ય પત્રમાંથી ટૂંકાવીને)

- અનિલ શાહ

*

'પરબ' ૨૦૦૪ના સપ્ટે. અંકમાં રમા ગજેન્દ્ર ઠાકોરના પત્રમાં 'સરસ્વતીચંદ્ર' 'ગુજરાત' માસિકમાં ધારાવાહિક રૂપે પ્રગટ થતી હતી એવી વાત પ્રસિદ્ધ થઈ છે જે વિગતદોષ છે. 'સરસ્વતીચંદ્ર' મણિલાલ ન. દિવેદીના 'સુદર્શન' માસિકમાં કેટલાક હપ્તામાં પ્રગટ થઈ હતી. સમગ્ર નવલકથા નહીં.

(પ્રાપ્ય પત્રમાંથી ટૂંકાવીને)

કિશોર વ્યાસ (કાલોલ)

□

સાભાર સ્વીકાર

પ્રકીર્ણ

અગમચેતી : સંપા : નીપા ઠક્કર, ૨૦૦૪, પ્રકા. ઉન્નતિ વિકાસ શિક્ષણ સંગઠન, (અ'વાદ), પૃ. ૧૫૨, રૂ. NIL સદાનંદ સર્ત્સંગ : સદાનંદ, ૨૦૦૪, પ્રકા. રન્નાદે પ્રકાશન (અ'વાદ), પૃ. ૬+૨૦૦, રૂ. ૧૦૫. સર્જકના સ્ત્રીનિધે : ડૉ. દક્ષા વ્યાસ, ૨૦૦૪, પ્રકા. આઈટીઆરડીઆર (વ્યાસ), પૃ. ૧૨+૫૨, રૂ. ૫૦. રસ ભોજન અને ભોક્તા : વૈદ્ય જાદવજી નરભેરામ શાસ્ત્રી, બીજી આવૃત્તિ : ૨૦૦૪, પ્રકા. રન્નાદે પ્રકાશન (અ'વાદ), પૃ. ૮+૪૧૩, રૂ. ૨૧૦ મનોયાત્રા : સર્વેશ વોરા, ૨૦૦૪, આર. આર. શેઠની કંપની (અ'વાદ), પૃ. ૮+૧૫૨, રૂ. ૯૦. વિચારયાત્રા : સર્વેશ વોરા, ૨૦૦૪, આર. આર. શેઠની કંપની (અ'વાદ), પૃ. ૮+૧૫૨, રૂ. ૯૦. અન્તર્યાત્રા : સર્વેશ વોરા, ૨૦૦૪, આર. આર. શેઠની કંપની (અ'વાદ), પૃ. ૮+૧૫૨, રૂ. ૯૦. ઔષ્ઠ રત્નાકર : લાભશંકર ઠાકર, ૨૦૦૪, રન્નાદે પ્રકાશન (અ'વાદ), પૃ. ૭+૨૨૪, રૂ. ૧૨૦.

કૃતિ પ્રકાશન

વી પી. રોડ, વીરમગામ - ૩૮૨૧૫૦ ફોન ૨૩૪૫૯૫

બી-૧૨, માધવ એપાર્ટમેન્ટ, વાણસા, અમદાવાદ ૩૮૦૦૦૭ ફોન. ૨૬૬૧૪૯૭૧

ઇન્ડિયા લોજ	(એકાંકી)	પ્રવીણ પંડ્યા	૩ ૭૦
ફાનફાને અજવાળે	(લલિત નિબંધ)	પ્રફુલ્લ રાવલ	૭૫
શિખરે બેઠા છે સ્થિતપ્રજ્ઞ	(કાવ્ય)	ધીરુ પરીખ	૧૨૫
અનિરુદ્ધ બ્રહ્મભક્ત	(ચરિત્ર)	યોગેશ જોષી	૧૬
સ્નેહરશ્મિ	(ચરિત્ર)	યોસેફ મેકવાન	૧૬
જયમલ્લ પરમાર	(ચરિત્ર)	નરોત્તમ પલાણ	૧૬
રાવજી પટેલ	(ચરિત્ર)	મણિલાલ હ પટેલ	૧૬
ઇસ્મત ચુગતાઈ	(ચરિત્ર)	તરુ કજરિયા	૧૬
ચરિત્રસૌરભ	(ચરિત્રનિબંધો)	કમલા પરીખ	૧૨૦
માર્ગરિટ સેંગર	(ચરિત્ર)	કમલા પરીખ	૧૬
ઉડાન	(કાવ્ય)	ધીરુ પરીખ	૫૦
અપર બ્રહ્મના આલોકમાં	(વિવેચન)	ધીરુ પરીખ	૮૦
પરાજિત વિજય	(વાર્તા)	ધીરુ પરીખ	૮૦
સમયરેત પર પગલાં	(ચરિત્રનિબંધ)	ધીરુ પરીખ	૮૦
હવે અમારા નખ વધે છે	(એકાંકી)	ધીરુ પરીખ	૪૫
બા એટલે	(અંગત નિબંધ)	પ્રફુલ્લ રાવલ	૧૪
અંતિમ રાત્રિ	(લઘુનવલ)	પ્રફુલ્લ રાવલ	૪૨
મન મોતી તન કાચનાં	(નવલકથા)	નટુ જોશી	૮૦
નોખાં-અનોખાં	(ચરિત્રનિબંધ)	પ્રફુલ્લ રાવલ	૨૨
નાજુક કાણ	(લઘુકથા)	પ્રફુલ્લ રાવલ	૩૫
પ્રયોગશીલ સર્જક ન્હાનાલાલ	(વિવેચન)	ધીરુ પરીખ	૧૬
ઉભયાન્વય	(વિવેચન)	ધીરુ પરીખ	૧૬
અનુભવબિંદુ	(સંપાદન)	ધીરુ પરીખ	૧૨
શલ્ય	(નવલકથા)	તરુલતા મહેતા	૨૨
શૂળી પર સેજ	(કવિતા)	જયંત યાઠક	૨૧
ઇન્દુલાલ યાજ્ઞિક	(ચરિત્ર)	ધનવંત ઓઝા	૦૬
ચાણક્ય	(ચરિત્ર)	ગુણવંત શાહ	૦૬
મીરાંબહેન	(ચરિત્ર)	જયંત પંડ્યા	૦૬
રમણલાલ વ. દેસાઈ	(ચરિત્ર)	પ્રવીણ દરજી	
નદીનો ત્રીજો કાંઠો	(વાર્તા)	રાજેન્દ્ર પટેલ	

તમારો ઓર્ડર મોકલો રકમ ડ્રાફ્ટ કે મનીઓર્ડરથી મોકલવી રવાનગી ખર્ચ

ઉપર રાખવું હોય તો વિવેચનકારોએ પોતાની જવાબદારી સમજ્યા પછી જ કલમ હાથમા લેવી જોઈએ. વિવેચનમા પણ સર્જન રહેલું છે અને તેથી વિવેચક માત્ર ટીકાકાર નથી, પણ વિવેચનની વસ્તુમાથી પોતાના મૌલિક વિચારો આપે છે

*

મનોરંજન એ નાટકનું માત્ર એકલું અંગ નથી. સમાજના કૂટ પ્રશ્નોના આબેહૂબ ચિત્ર સાથે રસમય કલાવિધાન વડે હૃદયમા ઊતરે એવું માર્ગદર્શન આપવું એમા નાટકોની સફળતા રહેલી છે. પશ્ચિમના દેશોમાં સિનેમા અને ટેલિવિઝન આવ્યા પછી પણ નાટકો સારી રીતે ટકી રહ્યા છે તેનું આ જ કારણ છે. નાટકો લખનાર, ભજવનાર અને જોનાર એ ત્રણે વર્ગોનો ઉચ્ચ કોટિ ઉપર સુયોગ થાય તો આપણે ત્યાં પણ તેમ બની શકે તેમ છે. અવેતન નાટ્યમંડળો ગમે તેટલા હોય પણ ધંધાદારી નાટ્યમંડળીઓ નાટ્યશાસ્ત્રના અભ્યાસવાળા કલાકારોને ઉત્તેજન આપી જનતા પાસે ઉચ્ચ નાટકો મૂકશે ત્યારે જ ગુજરાતી નાટ્યકળાનું ભાવિ ઉજ્જવળ થશે.

*

આપણા સાહિત્યમા કરુણરસ પુષ્કળ છે. ગભીર સાહિત્ય પણ વધ્યું છે. પરંતુ નવલકથાઓ કે નાટકોના પાત્રોમા બૌદ્ધિક વિનોદના ચમત્કારવાળી કૃતિઓ બહુ ઓછી છે. માત્ર મોં મલકાવે તેવો નહિ પણ બુદ્ધિને સતેજ કરે એવા સૂક્ષ્મ હાસ્યરસની જરૂર છે. હલકો વિનોદ એ કંઈ હળવા સાહિત્યનું અંગ નથી, તેમ જ માત્ર ખડખડાટ હસાવે તે કંઈ હાસ્યરસનું લક્ષણ નથી. મનમા હસાવે એવો માર્મિક અને નિર્મળ રસ ઘણી વખત ઉત્તમ પ્રકારનો હોય છે. આપણી વિનોદવૃત્તિ ઉચ્ચ અને સૂક્ષ્મ થશે તો જ તેનું સાહિત્ય ખીલશે. આજે આ વૃત્તિ પોષવા માટે રજનકૃતિઓને ઊંચી ચડાવવી પડશે.

*

ગુજરાતના વેપારી માનસે એના સાહિત્યમા એક અનિષ્ટ તત્ત્વ દાખલ કર્યું છે. સાહિત્ય માત્ર ધનના ઉપાર્જન માટે નહિ પણ સમાજને ઉચ્ચ પ્રકારનો માનસિક ખોરાક આપી તેનું પોષણ કરવા માટે છે તે કદી ભુલાવું ન જોઈએ. લેખન તેમ જ પ્રકાશન વેપારી પદ્ધતિએ થવાના દાખલાઓ કેટલીએક વખત જોવામા આવે છે. લોકોની જેવી માગ હોય તેવું સાહિત્ય લખવું અથવા પ્રકટ કરવું કરાવવું તેમા આર્થિક લાભ તો હોય, પણ સાહિત્યનું ધ્યેય તો એમા ઘણી વખત સચવાતું નથી. એવું સાહિત્ય કોઈ દિવસ ચિરજીવ થતું નથી. એ તો એક વિષયક ઊભું કરે છે જેમ લોકોને તેમા વધારે રસ પડતો જાય તેમ તે વધારે નીરવું થતું જવાનું વલણ વધારે છે.

*

સાહિત્યનો પ્રચાર લેખન ઉપરાંત જેમ ભાષણોથી પણ થઈ શકે છે તેમ હાલના સમયમા નબોવાણી વડે પણ તે બહુ અસરકારક રીતે થાય છે અને સમાજના બધા વર્ગોમા પહોંચી શકે છે. એટલા માટે ગુજરાતી ગદ્ય અને પદ્ય સાહિત્યને તેમા યોગ્ય સ્થાન મળવું જોઈએ. અને તેને માટે પણ પરિષદે પગલા લેવા જોઈએ.

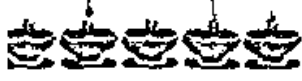
7

રણાદે પ્રકાશન

૫૮/૨, દેરાસર સામે, ગાંધી રોડ અમદાવાદ ૩૮૦૦૦૧ ફોન ૨૨૧૧૦૦૮૧, ૨૨૧૧૦૦૬૪

ફેક્સ ૦૭૯-૨૨૧૪૬૧૦૮ ઈ મેઇલ. sales@ranade.com

અમારાં આગામી પ્રકાશનો

<p>સાક્ષરનો સાક્ષાત્કાર ભાગ-૮,૯,૧૦ રાધેશ્યામ શર્મા (વિવેચન)</p>	<p>દૂર મજિલ દૂર કિનારા ડૉ. પ્રદીપ પડ્યા (નવલકથા)</p>	<p>પાંખો આપો તો ઓ આવીશો ડૉ પ્રદીપ પડ્યા (નવલકથા)</p>	<p>કાણનો ગરખો ભગીરથ બ્રહ્મભટ્ટ (લઘુકથા)</p>
<p>સાહિત્યનું ઘડતર વિનાયક રાવલ (વિવેચન)</p>	<p>કાણનો ઘરતાવેજ શુકદેવ પડ્યા (કાવ્ય સંગ્રહ)</p>	<p>જેહાદી મનીષ મેક્વાન (નવલકથા)</p>	<p>સામે કાંઠે તરતું આકાશ રશ્મિ શાહ (નવલકથા)</p>
<p>પોતાનું નામ સુવર્ણ (વાર્તા સંગ્રહ)</p>	<p>જીવન સફર શાધર વર્ગીસ પૉલ (નિબંધ)</p>	<p>મબલખા ખખનો સુધીર દેસાઈ (નિબંધ)</p>	<p>મબલખાની સાથે સાથે સુધીર દેસાઈ (નિબંધ)</p>
<p>મબલખા વૈભવ સુધીર દેસાઈ (નિબંધ)</p>	<p>સ્વચ્છાસિદ્ધિ ડૉ. મોહનભાઈ પચાસ (શિક્ષણ)</p>	<p>સર્પસુંઘરી નવનીત સેવક (નવલકથા)</p>	<p>ભરભર પીયો કટોરા ભાગ ૧-૨ નવનીત સેવક (નવલકથા)</p>
<p>વેશપલટો નવનીત સેવક (નવલકથા)</p>	<p>ઢાલની ત્રણ બાજુ નવનીત સેવક (નવલકથા)</p>	<p>જોડે જોડે સજોડે ભાગ ૧-૨ નવનીત સેવક (નવલકથા)</p>	<p>અહિંસાના ઓજસ કનિલાલજી પટેલ (બાળસાહિત્ય)</p>
<p>એક થડીયો મહેલ મિનાલી ઠક્કર (બાળસાહિત્ય)</p>	<p>સગપણનાં સો ઉખાણાં પ્રમુલાલ દોશી (બાળસાહિત્ય)</p>	<p>એક બકરાની આત્મકથા હરીશ નાયક (બાળસાહિત્ય)</p>	

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનું ૨૩મું જ્ઞાનસત્ર
ન્યૂ વલ્લભવિદ્યાનગર, તા. ૨૫-૨૬ ડિસેમ્બર : ૨૦૦૪

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનું આગામી, ૨૩મું જ્ઞાનસત્ર ચારુતર વિદ્યામંડલ વલ્લભવિદ્યાનગર (જિ. આણંદ)ના આમંત્રણથી પરિષદપ્રમુખ શ્રી ધીરુબહેન પટેલ અધ્યક્ષસ્થાને તા. ૨૫-૨૬ (શનિ-રવિ) ડિસેમ્બરના દરમિયાન યોજાશે. ભાગ લેવા મા સભ્યોએ ડેવિગેટ-ફી રૂ. ૧૦૦/- અને ભોજન-ઉત્તાર-ફી રૂ. ૨૦૦/- એમ કુલ રૂ. ૩૦૦ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ કાર્યાલયમાં તા. ૧૫ ડિસેમ્બર સુધીમાં ભરવાના રહેશે. જ્ઞાનસત્રની સ્વાગતબેઠક સિવાયની ચાર બેઠકોમાં નીચેના વિષયોની ચર્ચા-વિચારણા, સામે સૂચવેલા વિદ્વાન વક્તાઓનાં વ્યક્તવ્યોથી થશે. ચારિબેઠકમાં પરિષદ દ્વારા તથા સ્વાગત સમિતિ દ્વારા સાંસ્કૃતિક કાર્યક્રમ યોજાશે. જ્ઞાનસત્રના દિવસો દરમિયાન પુસ્તકપ્રદર્શન પણ યોજાશે. વિદ્યાર્થીઓ (આચાર્યશ્રીના સહી-સિક્કાવાળું સર્ટિફિકેટ અનિવાર્ય છે) માટે ડેવિગેટ-ફી રૂ. ૫૦/- અને ભોજન-ઉત્તાર ફી રૂ. ૧૦૦/- રહેશે તેનો લાભ લેવા વિનંતી છે.

પ્રથમ બેઠક : ઉદ્ઘાટન બેઠક

તા. ૨૫-૧૨-૨૦૦૪, સવારે ૧૦-૦૦થી ૧૨-૩૦

પ્રાર્થના :

સ્વાગતમંત્રીનું પ્રવચન : શ્રી રમેશભાઈ ત્રિવેદી

સ્વાગતપ્રમુખશ્રીનું પ્રવચન : શ્રી ડૉ. સી. એલ. પટેલ

ફૂલહાર :

પરિષદમંત્રીશ્રીનું નિવેદન : શ્રી હરિકૃષ્ણ પાઠક

અતિથિવિશેષશ્રીનું પ્રવચન : શ્રી નારાયણ દેસાઈ

પ્રાસંગિક વક્તવ્ય : શ્રી ડૉ. દિલાવરસિંહ જાડેજા

શ્રી રઘુવીર ચૌધરી

(સંચાલન : શ્રી હરિકૃષ્ણ પાઠક)

પારિતોષિક-વિતરણ સમારંભ

પારિતોષિક-વિતરણ અને

અધ્યક્ષીય વક્તવ્ય : સુશ્રી ધીરુબહેન પટેલ

આભારદર્શન :

(સંચાલન : શ્રી હર્ષદ ત્રિવેદી)

ભોજનવિરામ

બીજી બેઠક : પરિસંવાદ : છેલ્લાં બે વર્ષનાં ગુજરાતી સાહિત્યનું સરવૈયું
બપોરે ૨-૩૦થી ૪-૩૦

અધ્યક્ષ : શ્રી નરોત્તમ પલાણ

નવલકથા : સુશ્રી ઉષા ઉપાધ્યાય (૨૦૦૨)

શ્રી મનોજ રાવલ (૨૦૦૩)

રંગદ્વાર પ્રકાશન

જી-૧૫, યુનિવર્સિટી પ્લાઝા, લો ભવનની ઉત્તરે, દાદાસાહેબનાં પગલાં,
અમદાવાદ - ૩૮૦૦૦૮ ફોન : ૨૭૯૧૩૩૪૪

પુસ્તકપ્રેમીઓ માટે બે યોજના

૧. રૂ. ૧૪૧૦/-નાં પુસ્તકો રૂ. ૧૦૦૦/-માં

ગુજરાતી-હિન્દીમાં આવકાર પામેલ શ્રીકૃષ્ણચરિત - નવલત્રયી ગોકુળ-મયુરા-દ્વારકા,
મૂલ્ય રૂ. ૪૨૫/-; સાહિત્ય અકાદમીનો રાષ્ટ્રીય પુરસ્કાર પામનાર, ભારતીય નવલકથા
તરીકે ચર્ચિત કથાત્રયી : ઉપરવાસ - સહવાસ - અંતરવાસ, મૂલ્ય રૂ. ૪૮૫/-;
નર્મદચંદ્રક પ્રાપ્ત કરનાર ૧૯૯૯ રેખાચિત્રો તિલક કરે રઘુવીર ૧-૨, મૂલ્ય રૂ. ૫૦૦/-
- રઘુવીર ચૌધરી કૃત આ આઠ પુસ્તકોની કિંમત છે રૂ. ૧૪૧૦/- પણ આ વર્ષે
રૂ. ૧૦૦૦/-નો ચેક મોકલનારને ઘેર બેઠાં મળશે.

૨. ધર્મ-સંસ્કૃતિને સ્પર્શતું રઘુવીરનું વિચારપ્રધાન લેખન

ધર્મવિવેક રૂ. ૧૦૦/-; તીર્થભૂમિ ગુજરાત રૂ. ૧૦૦/-; ભૃગુલાંછન રૂ. ૧૨૦/-; પુનર્વિચાર
રૂ. ૧૨૦/-; મુદ્દાની વાત રૂ. ૧૧૨/-; ચીન ભણી રૂ. ૭૦/-; વેણુ વત્સલા રૂ. ૫૦/-;
શ્યામસુહાગી રૂ. ૫૦/- - આ આઠ પુસ્તકોની કિંમત છે રૂ. ૭૨૨/- પણ આ વર્ષે
માત્ર રૂ. ૫૦૦/-ના ચેકથી ઘેર બેઠાં મળશે.

શ્રી દર્શક ઇતિહાસનિધિનાં પુસ્તકો

સૌરાષ્ટ્રનો ઇતિહાસ	એસ. વી. જાની	૩૦૦
ઇતિહાસનો મર્મ	ઈ. એચ. કાર, અનુ. પ્રફુલ્લ ઝાલા	૧૨૫
ગુજરાત અને પૂર્વ આફ્રિકા	મકરન્દ મહેતા	૨૫૦

હિન્દી પ્રકાશનો

ભારતીય ઉપન્યાસ પરંપરા ઓર ગ્રામકેન્દ્રી ઉપન્યાસ (પુસ્તક વિવેચન)	ભોળાભાઈ પટેલ	૧૫૦
આંચલિક ઓર આધુનિક (પુસ્તક વિવેચન)	રઘુવીર ચૌધરી	૨૦૦
ભારતીય ઉપન્યાસ કી અવધારણા ઓર રઘુવીર ચૌધરી કા સૃજન	સં. આલોક ગુપ્ત અને અન્ય	૨૩૫

રઘુવીર ચૌધરીની નવી નવલકથાઓ

સમજ્યા વિના છૂટા પડવું	રૂ. ૧૨૦/-
મુદ્દલ વિનાનું વ્યાજ	રૂ. ૭૦/-

* અમારે ત્યાંથી અન્ય પ્રકાશકોનાં હિન્દી-ગુજરાતી પુસ્તકો મળશે.

આભારવિધિ : શ્રી હરિકૃષ્ણ પાઠક
સરદાર પટેલ અને વીર વિઠ્ઠલભાઈ સ્મારક ભવન - હોસ્પિટલ દર્શન
ભોજન વિરામ

સ્વાગતસમિતિ તરફથી સાંસ્કૃતિક કાર્યક્રમ : રાત્રે ૮-૩૦

જ્ઞાનસત્રના પ્રસંગે પુસ્તકદર્શન : તા. ૨૪-૧૨ ૨૦૦૪ શુક્રવારે સાંજે ૫-૦૦ વાગ્યે.
ઉદ્ઘાટક : પ્રો. ડૉ. પ્રવીણભાઈ પટેલ (કુલપતિશ્રી, શ્રી સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલ
યુનિવર્સિટી, વલ્લભવિદ્યાનગર)

*

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ અને મીઠીબાઈ કોલેજ : ગુજરાતી વિભાગ યોજિત
વાચનરહિત કાર્યક્રમ

દુર્બોધ સાહિત્ય : એક પ્રશ્નોત્તરી

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદે તેના શતાબ્દી મહોત્સવ અંતર્ગત, મીઠીબાઈ કોલેજના
ગુજરાતી વિભાગના સહયોગથી પરિષદ-પ્રમુખ શ્રીમતી ધીરુબહેન પટેલના અધ્યક્ષપદે, તા.
૨૭-૧૧-૦૪ અને શનિવારની સાંજના ૭ (૬) વાગ્યે, જૂહુ જાગૃતિ હોલ, મીઠીબાઈ કોલેજ
સામે, પહેલે માળે, વિલેપાર્લા (વેસ્ટ) - મુંબઈ ખાતે એક પ્રવચનરહિત કાર્યક્રમ 'દુર્બોધ
સાહિત્ય : એક પ્રશ્નોત્તરી'નું આયોજન કર્યું છે જેનું સંચાલન પ્રા. અશ્વિન મહેતા કરશે.

આ કાર્યક્રમમાં હાજર રહેનારાં સાહિત્યપ્રેમીઓ ગુજરાતી સાહિત્યના વાચનમાં તેમને
મુંઝવતા પ્રશ્નો શ્રી દીપકભાઈ મહેતા દ્વારા પૂછી શકશે. સર્વશ્રી રસિક શાહ, જયંત પારેખ,
બકુલ રાવલ, નીતિન મહેતા અને પ્રબોધ પરીખ પ્રશ્નોના ઉત્તર આપશે. કાર્યક્રમમાં હાજર
રહેવા માટેનાં નોંધણીપત્રકો રૂપિયા દસ (૧૦) ભરીને (૧) દશરથાલ જોશી, લાઈબ્રેરી, ડી.
જે. રોડ, વિલેપાર્લા, (વેસ્ટ) (૨) એન. એમ. ઠક્કર, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, કાલબાદેવી તથા
(૩) ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ, આશ્રમમાર્ગ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૮થી મળી શકશે.
કાર્યક્રમના સ્થળે પણ હોલમાં ખાલી જગ્યા હશે તો નોંધણીપત્રક ભરી શકાશે.

□

સમાલોચનાનું પ્રયોજન

હંમેશાં કોઈ પણ કૃતિના અભ્યાસમાં મુખ્ય અને પહેલો (અને છેલ્લો પણ ખરો) પ્રશ્ન એ છે કે એ કૃતિ ખરેખરું કલાનું નિર્માણ છે કે નથી. અને જો તે તે હોય, તો પછી દોષ ન કાઢી શકાય એવી પણ નિર્ણવ કૃતિઓ કરતાં તે અનંત ગણી સારી છે. આ એક કલાની જીવંત કૃતિ છે માટે જ તેનું રહસ્ય જોવા મન લોભાય છે અને રહસ્ય જોતાં તેમાં રહી ગયેલી થોડી મર્યાદાઓ પણ નજરે આવે. પણ તેની મર્યાદાઓ કરતાં અનેક ગણી તેની ખૂબીઓ છે. જેનો મન માત્ર આસ્વાદ કરે છે. કુશલ વાંચનાર તે સમજી લે છે, તેની ટીકા થતી નથી. જેમ કોઈ પણ જીવંત વ્યક્તિને જોતાં તેમાં આંખ, કાન લાંબાં-ટૂંકાં હોય તો તે બતાવી શકાય છે. પણ તેમાં રહેલું જીવન ક્યાં છે તે બતાવી શકાતું નથી - માત્ર સમજી શકાય છે. તેમ કલાની જીવંત કૃતિમાં કોઈ દોષ રહી ગયા હોય તો તે બતાવી શકાય છે પણ તેમાં સ્ફુરતી પ્રતિભા તો માત્ર અનુભવી શકાય છે, તેની પોતા પર થતી અસર બહુ બહુ તો વર્ણવી શકાય છે પણ તેને બતાવી શકાતી નથી. આ દોષો ખરા હોય તો પણ તે બતાવીને ટીકાનું પ્રયોજન તો તેના રસનો આસ્વાદ કરવા વાચકને વીનવવાનું જ છે.

- રામનારાયણ વિ. પાઠક
રાઈનો પર્વત : એક સમાલોચના
(પ્રસ્થાન)

. સ્થાનસમર્પિત

નિમેષભાઈ ડગલી

સી. એન. કીએશન

૭, વૈશાલી એપાર્ટમેન્ટ, પ્રીતમનગર અખાડા સામે,

પાલડી, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૭

ઉશનસૂના મુખ્ય મહેમાનપદે તથા રમણ પાઠકના અતિથિવિશેષપદે યોજાઈ ગયો.

સુધા મૂર્તિનાં ત્રણ પુસ્તકોનું વિમોચન

સુધા મૂર્તિનાં ત્રણ પુસ્તકો 'સંભારણાંની સફર', 'ડોલર વહુ' અને 'મહાશ્વેતા વિમોચન ૧૬ ઓક્ટોબરના રોજ ગુણવંત શાહના હસ્તે થયું.

મનુભાઈ પંચોળી - દર્શક ફાઉન્ડેશન તરફથી એવોર્ડ

મનુભાઈ પંચોળી - દર્શક ફાઉન્ડેશન તરફથી સાહિત્ય એવોર્ડ મકરન્દ દવેને અને ગ્રામ પુનરુત્થાન એવોર્ડ ભીખુભાઈ-કોકિલાબહેન વ્યાસને અર્પણ કરવામાં આવ્યો છે. આ એવોર્ડમાં તામ્રપત્ર, એક લાખ રૂપિયાનો ચેક ને શાલ, અર્પણ કરાય છે. બન્ને વિજેતાઓનો પરિચય અનુક્રમે રઘુવીર ચૌધરી અને ઇન્દુકુમાર જાનીએ આપ્યો હતો.

નિરંજન ભગતનું કાવ્યપઠન USAમાં

૧૨ સપ્ટેમ્બરના રોજ ઇન્ડો-અમેરિકન વિટરરી અકાદમીના ઉપક્રમે બાર્ન્સ એન્ડ નોબેલ બુક સ્ટોરમાં નિરંજન ભગતે કાવ્યપઠન કર્યું હતું અને પ્રવચન પણ આપ્યું હતું. ચંદ્રકાન્ત દેસાઈના ગીતસંગ્રહ 'ગીતો-મેષ'નું લોકાર્પણ થયું હતું.

નીરક્ષીર-ટનું વિમોચન

ભાવનગરની શિશુવિહાર બુધસભાના વાર્ષિક કાવ્યસંગ્રહ 'નીરક્ષીર-ટનું વિમોચન હરિકૃષ્ણ પાઠકના હસ્તે થયું. અધ્યક્ષસ્થાને તખ્તસિંહ પરમાર હતા.

લાભશંકર પુરોહિતનું વક્તવ્ય

જામનગરની દયારામ લાઈબ્રેરીમાં લાભશંકર પુરોહિતે 'સારા નાગરિકની શોધ' પર વક્તવ્ય આપ્યું હતું. આભારવિધિ મનહરલાલ ત્રિવેદીએ કરી હતી.

'અરધી સદીની વાચનયાત્રા'ના બીજા ભાગનું પ્રકાશન

લોકમિલાપ દ્વારા 'અરધી સદીની વાચનયાત્રા'નો બીજો ભાગ પ્રસિદ્ધ થયો છે. જેની કિંમત માત્ર રૂ. ૭૫/- છે. રજિ.થી મંગાવનારે રૂ. ૧૦૦ મોકલવા. દસ નકલ રૂ. ૬૨૦માં મળશે. લોકમિલાપ ટ્રસ્ટ, સરદારનગર, ભાવનગર ૩૬૪૦૦૧.

ધૂમકેતુ નવલિકા પુરસ્કાર

ધૂમકેતુ નવલિકા પુરસ્કાર ૨૦૦૧થી ૨૦૦૩ સુધી પ્રસિદ્ધ થયેલ મૌલિક નવલિકાસંગ્રહને આપવામાં આવશે. લેખકો-પ્રકાશકોએ ૨૯.૧.૨૦૦૪ સુધીમાં પ્રસિદ્ધ નવલિકાસંગ્રહની સંપૂર્ણ વિગત ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય, રતનપોળ નાકા સામે, ગાંધી રોડ. અમદાવાદ-૧ના સરનામે મોકલવી.

□

સાહિત્ય અકાદમી (નવી દિલ્હી) : ભારતીય સાહિત્યના નિર્માતા શ્રેણી અંતર્ગત

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ-પ્રકાશન

ભક્ત, સંતકવિ અને સંગીતકાર એવા નામ્મલવરનું તામિલ સંસ્કૃતિમાં ઘણું મહત્ત્વનું સ્થાન છે. આ પુસ્તકમાં આલવર સંતોના સામાન્ય પરિચય સાથે નામ્મલવરનો વિશેષ પરિચય, એમનાં તત્ત્વજ્ઞાન અને કાવ્યસારને વિશદ રીતે સ્પષ્ટ કરીને આપવામાં આવ્યો છે.

(નામ્મલવર : એ. શ્રીનિવાસ રાઘવન, અનુ. ડૉ. યશોદેવ જોશી, ગુ. સા. પ., પ્ર.આ. ૨૦૦૩, પૃ. ૧૧૨, કિં. રૂ. ૩૫/-, ડિમાઈ, કાર્યું પૂઠું)

કન્નડ સાહિત્યના રૂપ અને અંતર્વસ્તુમાં અભૂતપૂર્વ ક્રાંતિ આજનાર બસવેશ્વર / બસવણ્ણ, ભારતના મહાનતમ આધ્યાત્મિક નેતાઓમાંના એક છે. ક્રાંતિકારી સંત, મહાન કવિ, વિખ્યાત રહસ્યવાદી અને સમાજસુધારક એવા બસવેશ્વરના હુમુખી વ્યક્તિત્વનું આ પુસ્તકમાં રસપ્રદ રીતે વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે.

બસવેશ્વર : એચ. શિખોરુદ્રસ્વામી, અનુ. ત્રિપિન પટેલ, ગુ. સા. પ., પ્ર.આ. ૨૦૦૩, પૃ. ૫૦, કિં. રૂ. ૩૫/-, ડિમાઈ, કાર્યું પૂઠું)

તુકારામ ભક્તિની ઉદ્ધરવાદી પરંપરાના મહારાષ્ટ્રીય પ્રતીક સમા છે. આ પુસ્તકમાં તેમની સામાજિક પૃષ્ઠભૂમિ, જીવનચરિત્ર તથા તેમની રચનાઓમાં પ્રતિબિંબિત થતા ગહન અનુભવવિશ્વ પર પ્રકાશ ફેંકવામાં આવ્યો છે. વિશ્વસાહિત્યના કોઈ પણ ગંભીર અભ્યાસી માટે આ પુસ્તક મહત્ત્વનું છે.

(તુકારામ : ભાલચંદ્ર નેમાડે, અનુ. હીરાલાલ શાહ, ગુ. સા. પ., પ્ર.આ. ૨૦૦૩, પૃ. ૬૮, કિં. રૂ. ૩૫/-, ડિમાઈ, કાર્યું પૂઠું)

ઉર્દૂ સાહિત્યના પ્રથમ પંક્તિના સર્જક મિર્ઝા અસદુલ્લા ખાં 'ગાલિબ'ની ચુનંદ મઝલોના એકાધિક રંગો આ પુસ્તકમાં સંકલિત થયા છે. શાયરીને, માત્ર કવ્યના-શૃંગારની સપાટી પરથી પ્રકૃતિ અને સાંપ્રતના બધાન તરફ લઈ જવાનું માન 'ગાલિબ'ને ફાળે છે. ઉર્દૂ શબ્દોના ગુજરાતી સરળાર્થ, 'ગાલિબનો યુગ' અને 'ગાલિબની ઉર્દૂ કવિતા' જેવા લેખ પુસ્તકની વિશેષતા છે.

(ગાલિબ : મોહમ્મદ મુજિબ, અનુ. ચાંદબીબી શેખ, ગુ. સા. પ., પ્ર.આ. ૨૦૦૩, પૃ. ૮૦, કિં. રૂ. ૩૫/-, ડિમાઈ, કાર્યું પૂઠું)

હિન્દી સાહિત્યના સમર્થ સર્જક ફણીશ્વરનાથ રેણુની સર્જકતામાં એમની આંચલિક (જાનપદી) નવલકથાઓ અને વાર્તાઓ માત્ર હિન્દી નહીં, ભારતીય સાહિત્ય જગતમાં મહત્ત્વનું સ્થાન ધરાવે છે. અનુકરણીય શૈલીસૌષ્ઠવ ધરાવતા આ સર્જકની સમગ્ર રચના-ધર્મિતાનું આ પુસ્તકમાં સમ્યક્ વિવરણ અને મૂલ્યાંકન કરવામાં આવ્યું છે.

(ફણીશ્વરનાથ રેણુ : સુરેન્દ્ર ચૌધરી, અનુ. બિન્દુ ભટ્ટ, ગુ. સા. પ., પ્ર.આ. ૨૦૦૩, પૃ. ૧૦૪, કિં. રૂ. ૩૫/-, ડિમાઈ, કાર્યું પૂઠું)

પ્રાપ્તિસ્થાન : અક્ષરભારતી ગ્રંથભંડાર

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ, 'વાઈમ્સ' પાછળ, આશ્રમ રોડ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૮

સર્જતા સાહિત્ય સાથે

તાજેતરનાં પ્રકાશનો

રઘુવીર ચૌધરીની

ત્રણ નવી નવલકથાઓ

૧. એક સ્ત્રોત્રગાનની જેમ

મહાન સર્જક દોસ્તોયેવ્સ્કીના જીવન વિશે શ્રીધરનની મૂળ મલયાલમ નવલકથા, જેની ઍશી હજાર નકલ વેચાઈ છે. અનુવાદક ફાધર વર્ગીસ પોલ. રૂ. ૮૦/-

સાંપ્રત ઘટનાઓને સંયોજતી રસપ્રદ કથા સમજ્યા વિના છૂટાં પડવું. રૂ. ૧૨૦/-
વિદેશે વિસ્તરતા, વહેંચાતા સંબંધોમાં નારીચેતનાનું ગૌરવ મુદ્દલ વિનાનું વ્યાજ રૂ. ૭૦/-

૨. જે ઘર નાર સુલક્ષણા રૂ. ૧૦૦/-

સુખે સૂવે સંસારમાં રૂ. ૧૦૦/-
દામ્પત્યજીવનમાં પ્રસન્નતા સીંચતા હાસ્યવિનોદની કથાની નવી આવૃત્તિ લેખક : રઘુવીર ચૌધરી.

સંવેદનશીલ નારીપ્રતિભાની પુરુષકલ્પના ક્યાં છે અર્જુન ? રૂ. ૮૦/-

*

૩. ડૉ. એ. પી. જે. અબ્દુલ કલામ

ભારતના રાષ્ટ્રપતિ અને વિખ્યાત વિજ્ઞાનીનું શ્રી પી. સી. પટેલે આલેખેલું ચરિત્ર રૂ. ૬૫/-

સુધન - હરનિશ જાની, હાસ્યકથાઓ રૂ. ૧૦૦/-

૪. ચીન ભણી

ભારતના પ્રતિનિધિ મંડળના સભ્ય તરીકે રઘુવીર ચૌધરીએ ખેડેલા પ્રવાસ અને સ્વાધ્યાયનું ફળ રૂ. ૭૦/-

નોખા સવાલ નારીના - ઇન્દુ રાવ સ્ત્રીજીવનને સ્પર્શતા પ્રશ્નોની રસપ્રદ રજૂઆત રૂ. ૮૦/-

૫. પેન્સિલની કબર અને અન્ય એકાંકી

આદિલ મન્સૂરીનાં પ્રયોગશીલ અને અભિનેય એકાંકીઓ રૂ. ૧૦૦/-

ગઝલના આયનાઘરમાં - આદિલ મન્સૂરી, રૂ. ૧૫૦/-

જવારા - પ્રતાપસિંહ રાઠોડ 'સારસ્વત' લોકકથાઓનું અનન્ય સંપાદન, રૂ. ૮૦/-

૬. પંખીઓ જેવી તરજ

સંનિષ્ઠ ગઝલકાર ભરત વિઝુડાનો બીજો સંગ્રહ રૂ. ૭૦/-

શરૂઆતનો વરસાદ - મુનિકુમ્હર પંડ્યા લેખકનો પ્રથમ વાર્તાસંગ્રહ, રૂ. ૭૦/-

મહારથી કર્ણ - કલ્પેશ પટેલ, પૌરાણિક ચરિત્રની ઘૂટેલી કથા આજના સંદર્ભમાં રૂ. ૧૦૦/-

શ્રી રઘુવીર ચૌધરીનાં સોળ પ્રશિષ્ટ પુસ્તકો રૂ. ૨૧૩૨/-ને બદલે ઘેર બેઠાં રૂ. ૧૫૦૦/-માં લખો.

રંગદ્વાર પ્રકાશન

જી-૧૫, યુનિવર્સિટી પ્લાઝા, દાદાસાહેબનાં પગલાં, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૮

ફોન : (૦૭૯) ૨૭૯૧૩૩૪૪